

Szépirodalom

- 3 MARNO JÁNOS versei: Időszerűtlen; Az érme kérge; Fogsárban
- 5 KRUSOVSKY DÉNES versei: Minden tükör; Részletek; Ezer másikat
- 6 CSORDÁS KATA versei: Egy terhesség hosszútávú következményei; Tavasz áldozat; Az elhanyagolt kert
- 9 KOVÁCS DOMINIK – KOVÁCS VIKTOR: Lesz majd minden [regényrészlet]
- 13 TŐZSÉR ÁRPÁD versei: Burgonyaevők; A számítógép is ember; Húsvét
- 15 DARVASI LÁSZLÓ versei: A vidám korcsolyapálya; Gyere, Vojnich Erzsébet!; Sárga vidám
- 20 BIRÓ ZSOMBOR AURÉL: Visszatérő álomom, hogy apám vállán ébredek [regényrészlet]
- 24 SZABOLCSI VIKTÓRIA versciklusa: Mintha csak Istenét
- 31 KORPA TAMÁS verse: Feleségemnek
- 32 KISS PÉTER ATTILA: Jövő tavasszal [novella]
- 35 LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versciklusa: Szervraktár [Bevezetés 1, 1-3; Eisenhower: 18, 1-7; Mag Lajos bácsi 20, 1-5]
- 37 GEREVICH ANDRÁS versei: Integet a versből; Vonatút

Kilátó

- 39 BAKÓ ENDRE: Örley István családi albumából
- 46 BALOG EDIT OTILIA: Megváltoztatva a megváltoztatandókat [Gondolatok Konrád György Elutazás és hazatérés című művének új kiadásáról]

Tanulmány

- 51 ÁGOSTON ENIKŐ ANNA: A szív defibrillálása [Az alkotás és a szerelem metszéspontjai A huszonhatodik évben]
- 64 NYERGES GÁBOR ÁDÁM: Az „ingatag tömeg” [Orbán Ottó ember[ség]képe az Egyik oldaláról a másikra fordul; él kötetben]
- 73 BÁLINT PÉTER: A megbocsátás és/vagy ítélkezés narratív formái a népmesékben

Szemle

- 92 D. TÓTH JUDIT: Gondolkodó párbeszéd [Fabiny Tibor: Túl a literalizmuson. Gondolkodó párbeszéd a teológiai hermeneutikáról]
- 98 VISY BEATRIX: Haladni a végső beismerésig [Szálinger Balázs: És most kelletlen elrugaskodom. Válogatott versek]
- 104 SZEMÁN KRISZTINA: A fára mászás szakralitása [Lövétei Lázár László: Zákeus fügefája]

107 MELHARDT GERGŐ: Oda érünk, ahová jöttünk [Budapest Nagyregény,
szerk. Péczely Dóra, Szeder Kata, Tasnádi István, Valuska László]

• • • • •

Képek: MIKES ADÉL digitális illusztrációi

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség,
a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

www.alfoldonline.hu
alfoldfolyoirat@gmail.com

 ALFÖLD

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZIRÁK PÉTER főszerkesztő

ÁFRA JÁNOS

FODOR PÉTER

HERCZEG ÁKOS

LAPIS JÓZSEF szerkesztők

SZABÓ BERNADETT szerkesztőségi asszisztens

Marno János

Időszerűtlen

Reszketek a szentestei veremben,
mint a disznókörmös kocsonya. Nem
fázom, hanem reszketek. A meleg
időszerűtlen, vagy talán pállott,
ami nem alternatíva, és nem is
rangsor. Álmomban itt tartózkodom
a lakásban, amikor egyszerre
előttem terem a sárga folyosón
a feleségem öccse, rosszkedvű
ember, de melegszívű terapeuta,
arannyá válik, amihez a keze
hozzáér. Annyira megrendülök tőle,
hogyan azon melegében kibuggyan
a könnyem. Sietnék is gyorsan
elmondani neki mondásomat,
mely így szól: „Látom, amit láttam.”, ám
az álom hamarabb szakad meg nálam,
semhogy hagyná végigkráogni
látomásomat. A szoba úszik
a csillagszórók fojtó füstjében,
a szürkés halfényt azonban megúszom,
csupán egy halvány emlék tart még ébren,
egy folyosóé, mely, a csontomban érzem,
virradatra sem vezethet révbe.

Az érme kérge

Idegeseknek látszom. Önemésztő
alkat vagyok, több szálla, mint hús,
cseppet sem az a féktelenül
s sikamlósan fickándozó típus,
amiért főleg karácsonykor
tódul a nép a halpiacra.
Eleve alva kezdem a napot.
Lopva nézek anyám szemébe,
józan tudatában annak, hogy halott,
s hogy lenni tarthatatlan egy állapot,
essen az érme akár az élére,

s pörögjön felőlem ítéletnapig;
holnaptól ismét hosszabbodnak a napok.
A tél üledéke hullafoltok
gyanánt szürkül és sárgállik csonka és
torz kupacokban a járdák és lépcsősarkok
szegleteiben, erőre kapva
itt-ott ismét egy csülök, és vele újra
valami régi járvány, mely a Márvány
utcába tiszta levegőt hozott és csendet
varázsolt. Ennek készülök elejét venni most,
kitámasztva a külső ablakszárnyat, mely
oly korhadt, hogy leszakad hamarost,
a belsőt meg résnyire nyitom, legyen
ujjpercnyi kapaszkodóm, ha
a tavasz jeges szelétől hirtelen megszédülök.

Fogsárban

Fogsárban zajlik az univerzum
felőrlődése és szétszéledése;
estül, hűvösödik a tó kanyargós,
hosszú partfele, a feleségem
boldogan töltene itt egy pár napot
a filmes panzióban az ősz küszöbén,
zihálva hallgatom őt egy emelkedőn,
szárad a szájboltom, és félrenyelek.
A táj most fenségesebbnek hat, mint
gyerekkoromban volt; benőve
platánnal, többel, cserjével, tölgygel,
és harapni lehet a levegőt, de
lábam remeg, mintha valami rettentene,
vagy rettenetesen legyengített
a betegség, mely a belemet ette.
A nagyfiunk szandálban, pólóban s egy
rövidnadrágban támogat bennünket,
és szót emel értem, hogy a panziós
tervéről az anyját lebeszélje. „Ne
viccelj, anya! Hogy az apával ti itt,
kettesben? Neked elmentek hazulról?” Így
botorkálunk át csendben a túloldalra,
ahol a part egyenesebb s a tó vize is
lágymeleget olt bele a levegőbe.
Kívül tágasabb s üresebb is az út-

test az égboltra nézve; tücsköt
hallunk utánunk szólni, ám ezúttal
nem felesel az ének a csillagképekkel.
Egy nap arra eszmél az ember, hogy mindjárt
megdöglik, szavát félbeharpva, rothadtan
vetve a partra, emésztetlenül.

Krusovszky Dénes

Minden tükör

Zokogni sem, törni-zúzni még kevésbé,
a kettő között félúton robbant le velünk valami,
a boldog tájak mind egyformák,
de a boldogtalanok is,
tulajdonképpen nem léteznek tájak,
ez csak az emberi képzelet műve,
értelmet keresni mindig,
elrendezettséget az elhelyezkedésben,
amint gondolkodni kezdek rajta,
tévedek,
de hiszen a tévedéshez való jogom
én magam vagyok,
lecsapolt láb,
szabályozott folyó,
az összes megmászott hegycsúcs,
hazugság az ősi rend is,
az ember nélküli világ
csupán az emberi fantáziát izgatja,
egy korhadt fatörzs, folyami kavics,
a vágóhídi lovak nyerítése,
az éjszakánként ránk zuhanó
szurkosfekete égbolt,
minden tükör,
elviselhetetlen, hogy folyton
önmagunkat kell nézni.

Részletek

Legtovább úgyis majd a részletek maradnak,
egy gipszkarton fal túloldalán a nyugtalanító
motozás, az ablakrács árnyéka, ahogy a padlóra
feszül, vagy hogy
a halálraitélt lyukas zoknit viselt,
a hóhér viszont makulatlanul öltözött,
gyorsított felvételen a cseppkövek növekedése,
bárcsak ne így látnám,
ne most, ne ilyen sokáig, vagy egyáltalán, sehogy,
lehet, hogy amit gipszkartonnak hittem, mégis beton volt,
nem mocsan semmi, csak én. lyukas zoknijában térdelek elé.

Ezer másikat

A víz színén járkál,	és nem süllyed el,
a poharakban	az italt átváltoztatja,
egy kenyérből	csinál százat,
egyetlen halból	ezer másikat,
aki éhes,	jóllakatja,
aki fáradt,	felfrissíti,
a beteget	meggyógyítja,
a bánatosnak	örömet hoz
a tévében	a népszerű illuzionista.

Csordás Kata

Egy terhesség hosszútávú következményei

Hát magunkra szedtük ezt a pátoszt, mint a zsírt.
Mintha ki lennének párnázva a tépett idegek,
és a sötét ösztön nem ütne át rajta.
Mintha egy kisgyerek léte túlmutatna önmagán.

Halljuk mi is egy-egy rossz hangsúlyunkban a felmenőink hangját. Hogyne hallanánk. Meggyőződéseink mégis megvédenek,

és többnyire csak akkor szakad el a cérna,
ha egyedül vagyunk.

Mennyi szerencsés véletlen összjátéka,
hogy még élünk, gondoljuk titokban.
Jobb lenne kiengedni, de nem szabad.
Ha felfeslik, vége, nem lehet visszatömködni
többé a hömpölygő, amorf szövetet.

Tavaszi áldozat

Megtévesztő ez a nagy világosság.
A feje felett rohanó pornográf felhők.
Csak az lát ilyet, aki a hátán fekszik.
Pedig mióta várta, hogy megszűnjön
a harkályok fáradhatatlan kopogása,
hogyan elfedjék más zajok. Egy patak hangjai.
Enyhüljön ez a hideg szorítás.
Ahogy megindulnak a nedvek
a gyökértől az ágak végéig.

Minden teremtésben van valami piros.
Tojásban a vércsepp.
Ez egy bimbó. Ez egy rügy.
Ez egy felfakadás.

Az elhanyagolt kert

Nem tudom felsérteni,
hiába kérek szakértői tanácsot.

A birs rendületlenül ontja
monília gyümölcsseit.
A tavaly kirakott sárga rovarfogók
jutalma egy halott denevér.
El kell tüntetni, mielőtt jönnek
a városi gyerekek. Cseresznye
nem terem.

A kérges térképeit böngézszen
őskori bogarakat figyelve.
Felidézem, hogy a karácsony után
idehurcolt idegen fenyő
mekkora lánggal lobbant el.

Ezernyi apró ujjongás.
Hagyom, hogy csukott szememre
növendék legyenek szálljanak.
Legszívesebben én is csak szaporodnék.

Kovács Dominik – Kovács Viktor

Lesz majd minden

A KEZDET ÉS A VÉG

– Na, gyerünk föl! – mondta a tavasz elején az öregebbik Pusztujka a Simonnak, majd indultak is a padlásra. A Simon körülbelül hatéves volt, és sokat hallott már a padlásról, nemegyszer föl is akart mászni rá, megnézni, hol őrzik a nagybátyjai a cukrot, a mákot meg a hatalmas számartőke-diókat, amiket az ősszel neki kellett összeszednie a fák alól. Meleg és biztonságos helynek képzelte a padlást, merthogy a füstszag mindig onnan felől jött, a kéményből, a füstszagban pedig, mint már elmondtuk, ott az ígéret, hogy jöhet a tél, fázni nem fogunk. Éppen azért érdekelte ez a zezzug, amiért a csószók meg a dohánykertészek kunyhói a határban. Elbújni, elrejtőzni valahová az öreg testvérek példálózásai elől, és berendezkedni ott a maga kedve szerint. Mást se csinálna, csak a verebeket meg a galambokat lődözné a csúzlival, azonkívül cukron meg dión élne. Valójában csak annyi köze volt a csúzlihoz, a dióhoz meg a cukorhoz, amennyit a nagyobbaktól néhanapján hallott, a Pusztujkák sosem lepték meg ilyesmivel. Utóbb mindig elszégyellte magát, amiért a padlásra kíváncsozott, tudta, neki tilos mindegyik, a padlás és a kívánczóság is.

A gyereket nem az a látvány fogadta, amire számított. A gerendák korhadoztak, szüboarak rágták őket, a nád és a sár keverékéből tapasztott öreg földem recsegett a talpuk alatt. „A rosseb se várja meg, amíg beszakadok” – gondolta a Simon, és már fordult volna vissza, mikor az öregebbik Pusztujka, mintha csak előre sejtene, mi jár az öccse fejében, megragadta a vállát. A Dávid testvér odafönt várta őket, a padlásajtón beszűrődő fényben jól látszódott a görnyedt alakja, ahogy két hosszú faláda előtt ácsorog.

– Olvasd el! – mondta Simonnak az István testvér, és a ládák oldalára mutatott. A kölkök kérdően nézett a nagybátyjára.

– Olvasd, ha mondom!

– Most meglátjuk, mit tanultál! – így a Dávid testvér. A Simon gyomra összerándult, a lába remegett.

– *Balogh István. Az Úr énnékem őriző pásztorom.*

Mielőtt a Pusztujkák még nyelhetek volna egyet, már kezdett is bele a másikba.

– *Aszongya, Balogh Dávid. Tudom, az én Megváltóm él, hajléka készen vár reám.*

– Az anyád mindenségit – nevetett az egyik Pusztujka.

– Két koporsófüdél! – kontrázott rá a másik. – Két koporsófüdél leolvas fél perc alatt!

A Balogh testvérek majd kicsattantak a büszkeségtől. Föltett szándékuk volt ugyanis, hogy mire az öccsük szeptemberben iskolába megy, már kioktatják egyre-másra a tudományokból, ismerje meg a betűket, a számokat. Hadd beszélje csak a tanító meg az esperes úr, hogy a Balogh Juli fia a legkiválóbb a gyerekek közül, nemhiába a Balogh-vér. Ezért aztán mindenfélét magyaráztak a Simonnak a föld formájáról például. Hiszen megmondták az okosok, hogy a föld, amin mi, emberek

mindannyian élünk, golyóbis alakú. Ma valahogy ez lett az elgondolás, de amikor még a Pusztujkák voltak kölkök, másfélét is lehetett hallani, nemcsak a paraszttól, hanem a tanultabb népektől is. Mi végeredményben az igazság? A fene se tudja. Azért biztosan vannak napok, vannak órák, amikor mégse olyan gömbölyű minden. Ahogy következik a karácsony, kinyújtózik a föld alattunk, amiatt a legsötétebb akkor az éjszaka, mert sok időbe telik, hogy a napot megkerüljük. Nyúlik-nyúlik a föld, mire az első ünnep eljön, megnyúlik, mint a kalács. Tavasszal, ha hajnalban kiszagolunk a levegőbe, jól érezni a füstszagot, és nemcsak mert mindenki füstöli a sonkákat a disznóölés után. Ez a füst megvan a határban is, a földeken, az akácosban, s azt ne gondoljuk, hogy oda mindenhol a faluból száll ki, nincs akkora füstje ennek a falunak, hiába gazdag falu. A tanyákról esetleg, de azok se képesek befüstölni az egész környéket. Ezen a lapos tájon nem ül meg semmiféle gőz, mint más vidéken, a dombok között, hanem szétfut a levegőben, meg se érezni. Ilyenkor bizony a föld füstölög magában, miután felére megpúposodott, felére elkeskenyedett, a húsvéti sonkának a formája szerint. Ahogy az ember készülődik az ünnepre, a jóval élésre, úgy idomul hozzá a golyóbis a lába alatt.

A Simon észjárása képtelen volt együtt tekeregni a Pusztujkák körmondataival. Tudta pedig, hogy kötelessége figyelnie a bátyjai szavára, a maga módján igyekezett is, de sajnos sehogy sem fogta föl, miket hordanak össze, annyira lehetetlen dolgokról beszéltek neki. Folyton oda futott ki a dolog, hogy a Balogh-vér az egyik legokosabb fajta a faluban, mondjon akárki akármit. Egyetlenegy írástudatlan nem volt köztük, a Simon anyja se volt buta, a szegény Juli. Ő csak egyszer tántorodott meg, de akkor aztán rettentően. Amikor a Pusztujkák idáig jutottak a mesében, mindig ugyanazt csinálták. Az István testvér keserűen lehorgasztotta a fejét, a Dávid belerúgott valamibe, kisszékke, macskába, mikor mibe, majd pedig mindketten fújni kezdtek a pipafüstöt meg a félig kimondott káromkodásokat, hogy melyik testüregébe mit kívánnak annak a tetves Collenbachnak. „Te majd helyrehozod azt, amit az anyád elrontott” – mondták a testvérek, és kedvesen mosolyogtak Simonra. Megint fönt találták magukat a Pusztujka-Páris legtetetjén, a bizakodás csúcán, az arcukat végre-valahára nem a novabor festette pirosra, hanem a büszkeség. Most már egészen vidáman gondoltak vissza arra a napra, amikor a báró kenőasszonyai megjelentek a házuk előtt, és átadták nekik a húguktól származó fattyút. Tessék, itt van, az övék, neveljék föl, ahogy tudják.

A Simon otthoni tanítása azonban nem ment olyan könnyen, ahogy eltervezték. A Pusztujkák bármin össze tudtak veszni, civódtak-marakodtak szüntelenül, az az egy viszont idejekorán közös szavajárásuk lett, hogy a Simon ostoba, mint a föld, ha nem is a dőrék ostobasága dolgozik benne, hanem az igyekvőké. Föl kell kötniük a gatyát, ha azt szeretnék, hogy valami legyen az öccsükből. Arra persze már egyikük sem gondolt, hogy nem föltétlenül a Balogh papa felerészben latin marhalevelét vagy a cirkalmas házzsentelési okmányt kéne a hatéves gyerek elé rakni, mikor olvasni tanítják. Volt ugyan Bibliájuk is, az előlapján mindenféle följegyzéssel a régi Baloghokról, de azt valamiért féltették a Simon kezétől. Inkább a marhalevelet olvastatták vele, s közben türelmetlenkedtek, követelőztek, csapkodtak, kioldhatatlan bogokat hagyva a gyerek figyelmén. Pedig a Simon akarta a dolgot, sokszor előfordult, hogy miközben a Pusztujkák bent hortyogtak, kiszökött a hideg éjszakába, a hold fényénél fürkészte a papirost. Mert gyertyát gyújtani nem tudott, meg nem is lett volna szabad a tűzzel

játszania. Hiába az igyekezet, nem jött rá a betűk nyitjára. Támadt is nagy riadalom benne, mikor az öregek odaálltak elé, majd azt mondták neki:

– Holnap vizsgázni fogsz! Meglátjuk, le tudod-e már olvasni, mi van a koporsónkra írva.

– Ha nem, mehetsz a háztól!

Ezt a beszédet a főzőasszonyuk, az Árki Tera is hallotta, éppen ott dolgozott náluk a konyhában. Sajnálta a gyereket, hogy a vénebbek ennyire gyötrik, és mivel neki szabad följárása volt a padlásra, lisztért, ezért-azért, fordult egyet, megleste a koporsókat.

– Akarsz egy darabot? – kérdezte a Simontól, mikor ketten maradtak.

A gyerek hallgatott.

– Akarsz, no? – az Árki Tera egy szem főtt krumplit nyújtott Simon felé. – Nem kell ám mindig annyira becsületesnek lenni, kisgyerekem. Most mi ketten kijátsszuk ezeket a vén dögöket, mit szólsz?

Az Árki Tera megsúgta a Simonnak, mi van a Pusztujkák koporsójának födelén. El ne felejtse, amit most hall, ezt kell bemondania, ha majd holnap a testvérek elé áll. A kölök igyekezett megjegyezni magának a főzőasszony jóságát, meg azt is, amit súgott neki. Mondta, ismételte, mint a bolond, mondta-mondta, miközben szénát dobott az ökrök elé, meg összeszedte a tojást a tyúkok alól, mondta egész éjszaka, álmatlanul forgolódva az ágyon. Így aztán nem csoda, hogy a vizsgája ennyire jól sikerült. A Pusztujkák alig hittek fülüknek, még föl is kapták a gyereket örömben, megforgatták, ki se akartak látszani a tervekből. Ha a Simon számolni is megtanul, már nem az elemibe fogják íratni, hanem egyből a gimnáziumba. A végén még a Baloghok adják a legfiatalabb juris doktort az országnak! Két koporsófödél fél perc alatt – tud-e más is ilyet!?

Csak a következő kérdés ne lett volna.

– Mi az a koporsó? – így a gyerek, akinek közben jól elszédült a feje a nagy forgolódásban. Ezt hallva a Pusztujkákból kifutott a vér.

– Hanem azt bízást tudod, a kriptá micsoda – fordult az István testvér Simon felé.

– Nem én – ismerte be a kölök pironkodva.

– Hogy a sír micsoda?

– Azt se.

– Hogy a szemfödő?

– Azt se.

– Semmit se?

A Pusztujkák megint szembe találták magukat az igazsággal, legalábbis az ő lehetetlen világuk igazságával: a gyerek bizony sötét, mint az éjszaka. Pedig nem kellett volna csodálkozniuk. Az egyedüli, amit a hatéves Simon eddigre a halálból fölfogott, hogy néhanapján vissza lehet jönni onnan, és a nagybátyjai éppen azért írogatnak leveleket a bírónak, hogy az a sok halott egyszer végre mind az ő vendégük legyen.

– Vágom magam földhöz rögtön – bődült el a Dávid testvér. – Akkor arra felelj, Simon, hova bújt a te öreganyád? Hova lett?

– Tudja a halál – mondta az öccsük, és még el is mosolyodott hozzá. Mert ez az egy hibája megvolt a nagy szófogadás ellenére is, vagy éppen abból kifolyólag, hogy amikor megbukott valamiben, mindig a hetykeségébe menekült. Különben

máskor azt se lehetett tudni róla, van-e egyáltalán hetykesége, legalább amennyi az itteni élethez kell. A felelet aztán igazából odavágott a Pusztujkáknak, eszeveszett hadoválásba kezdtek, annak okát keresve, hogyan is lehet az ő Simonjuk egy ekkora hasznavehetetlen valaki. Hiszen még kímélik is, neki bezzeg nem kell ganyét hordania, mint a többi hasonló korúnak, annyi a dolga, hogy megetessen-megitasson, összeszedje a tyúkok alól a tojást, becsukdozza őket, máskülönben egész télen tanulhatott, most itt van már a tavasz, a dolog ideje, és lám, nem tud semmit, azt sem tudja, mi az a koporsó. Egészen biztosan a Collenbach báróra ütött, aki az apja neki, miatta ilyen ostoba. A Collenbachnak nem is kell okosnak lennie, ahelyett gondolkodik a kasznárja. De a Simonnal mi lesz így? Helyette ki fog majd gondolkodni? Az István testvér felszólította a Dávidot, hogy azonnal adja elő a gyerekek a halál dolgát. Elvégre ő olyan szépen tud beszélni, szebben, mint az esperes úr. A Dávid már lódult is neki magyarázni a kimúlásról. Úgy van az, hogy az ember gyereke spórol, törekszik, spórol, törekszik, spórol, törekszik, amíg csak bele nem vénül ebbe, ki nem hullik a haja meg a foga, s akkor hirtelen valami könnyebbséget érez a bal bordája alatt. Ami eddig szorongatta ott bent, most kienged, és jön a jutalom, a nagy élvezkedés. Az ember gyereke végre-valahára befeküdhet az első szobába. Azazhogy befektetik, mint a nagyságos urat, de előtte még selyemingbe meg kordbársony nadrágba bújtatják, borotválják, fésülik, buherálják.

– Nézd, öcsém – mutatott a Dávid testvér a koporsókra. – Mi ezekben fogunk feküdni.

– Ugye szépek? – kérdezgette a Simont az István testvér, majd hozzátette, hogy nem mindenkinek jár meg az ilyen koporsó. Ezekre bizony három év dohánypénze ráment.

– Ha ráment, hát ráment – bólogatott az István testvér. – Iparkodj, kölök, hogy vénségedre majd téged is ilyenbe fektessenek!

Az adomázás tovább folytatódott, végeláthatatlanul hosszan, a Simon számára ismeretlen ügyekről. Hogy egy valamin sohasem érdemes fösvénykedni az életben, a kőművesen. Ha nem tetszik az a fajta sírkő, amit ebben a faluban faragnak, el kell menni a szomszéd faluba. Ha az ottani se, el kell menni még odébb, és így tovább, ha kell, a világ végére is. Az embernek sok mindene lehet több, háza, földje, szeretője, de halála mindenkinek csak egy van, azt az egyet tehát illik megbecsülni.

Tőzsér Árpád

Burgonyaevők

A nueneni festő tizenharmadszor is elpróbáltatta a De Groot-családdal a vacsorajelenetet. Úgy szerezte volna lefesteni őket, hogy a képen ne lehessen megkülönböztetni: az ember eszi-e a krumplit, vagy a krumpli az embert. Próbálkozása mind a tizenhárom esetben eredménytelen volt, a krumplivacsora újra és újra valamiféle ősi, komor szertartásba csapott át. Végül engedett a téma önmozgásának: a *Burgonyaevők* című művén egy korowai kannibál család vacsora gyázmunkája látható. A család a legidősebb férfitagját gyászolja akképp, hogy némely testrészét szertartásosan elfogyasztják. Az elhunyt fia, az örökébe lépő fiatalabb de Groot épp apja sült heréjébe készül beleharapni. Mellette leánya, Stien ül, aki ekkor már állapotos a festőtől, és így intim viszonyban van annak művészi tervével is. Egyedül az ő szeme beszél, azt nem tudni, miről, de talán a krumpli és az emberfej közti köztes létezés szomorúságáról.

A számítógép is ember

Szenvedélybeteg a számítógépem. Az a hóbortja, hogy minden elemével munkára bírja. Például a fekvő A4-es papírlapot formázó üres képernyő alján a „Nulla karakter, nulla szó” felirat kész provokáció: dolgozz, írj! Hiába magyarázom a gépnek, hogy én nem csak író állat, hanem animal rationale is lennék, ő tudja, az úrnek milyen erős szívó hatása van a létre és a létezőkre: bármilyen parancsot verek a billentyűzetbe, a szoftver egyre újabb üres tereket dob ki – saját ürességünkre is figyelmeztetve. Nincs mese, üres belső és külső tereinket ki kell valamivel tölteni. Nincs

mese? Festett létünkhöz hátha épp a mese a legmegfelelőbb staffázs? Megszámolom a most gépembe vert szöveget: tizenöt és fél sor; éppen egy farkasszonettnyi mese. Hány *bar* a szonett nyomása? S tömítő ereje? Éjjel a számítógépem két lábra állt és megszólalt. Elmondta: a szoftver tulajdonképpen fordított teodícea. Elektronikus érverésével és érvelésével nem a bizonyítandó, hanem a bizonyító létét bizonyítja.

Húsvét

Indulás előtt felírtad egy cédulára [mint-ha Pilátus neje írta volna Pilátusnak]: el ne felejtsd, nyolckor Jézus tárgyalása! Felváltva olvasom az anakronisztikus üzenetet, s nézek az ablakon át egy tavalyi szarkafészket: csupasz platán törzsének *i* betűjén a pontot. Az áprilisi kint s bent mintha valaminek a paródiája volna. A tavalyi szarka ingerült staccatói azt jelzik, hogy ugyanabba a fészekbe kétszer belelépni nem kevésbé problematikus, mint Hérakleitosz folyójába; közben a tv képernyőjén Heródes röhögve parolázik Pilátussal, valahogy úgy, mintha kéz kezét mosna. Átjött az üzeneted: letakart tükrökben áprilisi metasztázisok. Nézem a két ókori alibistát s a Hérakleitosz gnómaíval tépelődő tavalyi szarkát – a befejezetlen múltak kárpitjai tovább repednek.

Darvasi László

A vidám korcsolyapálya

Mácsai Istvánnak kellett volna megfestenie, sz.
 A Pannónia utcában történt, esett ez
 meg, ő ottani lakos
 volt korábban, megfesti helyettem, aki csak elbeszélem,
 akkor nem lenne ilyen sz. Szomorú, milyen, szomorú.
 Nem is az, hogy a bánat, hanem hogy elválík.
 Talán mert a naivok, az úgynevezett naiv festők nem
 tudnak annyira, mennyire, szomorúak lenni, amikor
 pedig ők tudnak igazán. A
 realizmusba, az avantgarde vadász társadalom dzsungelébe
 belenéz egy bamba oroszlán, Leo Leonyid.
 Illetve a mindenki, a tárgy, a ember, a tárgy, a gondolat,
 a ember otthon lehet a képben, és aki fest, megbízhat abban, amit
 elmond vagy ábrázol [a szó, a látvány nem fordul
 ellenem]. A naivitás lényege,
 hogy mindenki otthonra lel, és minden
 teremtett lénynek van kifejezett határa. Önmagam
 az otthonom, ha más nem. A teremtés
 elválás és visszatalálás. Aki meg nem naiv, azt
 gondolhatja, minden összeér, keveredik, át-
 és visszahárul, egyik dolog sérti a másikat, és
 semmi nem tud csak a maga kibaszott baja
 lenni.
 Mácsai Istvánnak kellett volna megfés.
 Egy anya és egy apa álltak a hirtelen lett karácsonyi jégpályánál
 a Wein János parkban, még csak éppen van az, ami az esti
 lényeg, a fény tétovázása, és nincsen is
 annyira, mennyire, este, az nem est, hogy sötét van,
 a park tar faágain átdereng a tél náthás
 lélegzése, a sárga hűgyszerű lámpázás, és jó kis vattaköd
 is dereng, és építettek egy korcsolyapályát ebbe a tenyérsni
 parkba, szűken vett terület, palánk is keríti, elválík, műanyag. Szomorú.
 A gyerek korcsolyázik és egyedül. Szomorú.
 A szülők a palánk mögül nézik, mint egy szépművészeti kiállítást.
 Figyelik, a mi fiunk.
 Különben nem is korcsolyázik. Az nem
 korcsolyázás, hogy körbe és körbe ha
 lad egy jellegzetes, egy előre dőlő tartással és
 csusszanásokkal elesni készen, karjait kitartva, egyedül és egy
 edül. Lett korcsolyapálya, egy fabódét is emeltek mellé,

egy lány áll mellette, felügyel,
többen korcsolyáztak is azon a télen a környező háztömbökből,
polgári lakásokból és panelekből,
de azon a decemberi koraestén, 2022-ben vagy 2021-ben, senki más, csak
ez a kamasz fiú karistolta a műjeget a kölcsöncipője fémével.
Testes fiú. A szülők nézték, koncentráltak,
ne essen el, ne legyen baja, ne essen el,
örüljél, Zsoltika, ezt akartad, ezért hisztiz tél tél tél
napok óta, hogy ide akarsz jönni, jöttünk, a mi fiunk vagy,
hol nap elmondják, elmondjuk, Zsoltit elvittük korcsolyázni, hová.
Zsolti korcsolyázott a Wein János parkban.
Életében először.
Nem kellett segíteni.
Nem esett el.
Zsolti ügyes.
Csak egyszer történt valami, nem is elesés volt.
Nem esett el a Zsolti egyáltalán?
Zsolti, fáj még?
Biztosan Mácsai Istvánnak kellett volna
megfesteri, hogy ne legyen ilyen, milyen, sz.
Nem is kellett volna erről beszélnem,
Minek is írom meg, hogy valaki, Zsolti, nem tud korcsolyázni,
egy gyerek, hány gyerek nem tud, m
inek írom meg a szüleit,
azt a vékony felügyelő lányt, ahogy nézi.
Érdekelt talán, azért, mi van abban a fájdalomban,
amikor a Zsolti elesett, nem esett el,
a fájdalomban mi van, amikor nem esik el valaki,
pedig igen.
Kedves Mácsai, akinek a
szomszédja lehettem volna, ha látod,
biztosan megfestered, hogy Zsoltinak fáj,
amikor elesett, amikor dehogyis esett el, és mégis
majd mindenkinek fájni fog,
hogy milyen szomorú,
de vidám is, nagyon vidám, hogy ennyire
a korcsolyázásban is
tudunk lenni.

Gyere, Vojnich Erzsébet!

Gyere, Vojnich Erzsébet, keressünk emberi
 arcot a gyárudvaron, és továbbá lehet-e
 kétséget támasztani, hogy az ember a költészet miatt
 lett. Z emberi elemek, emberi testrészek,
 ruházata és a szokások, szerencsejátékok, ünnepek, szavazási kedv,
 z emberhez kapcsolható gyári, ipari,
 mezőgazdasági, ipari, tőzsdei, hobbi természetű
 bevásárlási, gasztronómiai működések
 a költészet miatt lettek, váltak. Van. A költészet
 miatt lett az a hely, ahol
 Istennek kellene lenni Istennek. És te is a
 költészet miatt vagy, Erzsébet, szia.
 Festékbolt, egyedi enyvek a polcokon,
 palettasor, mókusecssetszőr, művészeti terpentín, vers.
 Jöjj, kérlek.
 Szeretjük a gyárlátogatást?
 A helyszínelést?
 Ipartelepen kézen fogva?
 Szeretjük azt gondolni, hogy
 az, ami van, az
 olyan, mint Jézus magánya.
 És ami elveszett,
 az zenél, akár a kiivott üveg fúvása,
 lélegzet, erdei szél, huzat téved a kiürült formákba,
 ígyképpen a maradék fenségesen hangzik [kong] a pusztulatban.
 Nagy és nemes erény,
 mert lenni kicsinység, tétováság és hét
 köznapi hibát hibára halmozás, a lenni-ből kirozott
 leltári szám maradandósága, fecsegés.
 Jól elveszni, nem vagyni, de pedig hiányozni,
 az a truváj. Akkor jön be a képbe
 a vers mattasztmás lélegzése,
 az olvasztár könnye fénye,
 hogy az eltévedt kohász képes-e
 föltámasztani az elveszettet,
 annak szürke huzatban derengő valamilyenségét,
 sokféleségét,
 hogyazéletgyárplázavolt,
 arc, nézés, ruházat, külsín,
 és azt is belátni, hogy ez már nem működik.
 Nosztalgia ólomból, betonból, ködből.
 Már nem így termelnek, hisz tudod.

De viszont így működött, ilyen parádésan, ilyen
kreatívan, ilyen szellemesen. És sajnos nem
gyárt már, de így gyártott terméket,
terméket, terméket, személyiséget.
Jaj, az a kegyelem,
Erzsébet, amikor a kiürített ég megégeti
a maradék gyártmányt – tanúságtétel –, amit ott gyártottak,
ahol semmit se gyártanak már,
ahol üres a medence, csarnok, kád,
és a vers mégis ott maradhat.
És ott is marad,
mintha az össze- s elveszésnek az arca maradt volna, lenne
benne.

Sárga vidám

Haász Istvánnak

Ha van tökéletes,
akkor
a micsoda,
a mennyi,
a hol és
a mikor –
szóval ezek a paraméterek
biztosan nem kötvényei neki,
nem úgynevezett értékmutató elemei,
nem úgynevezett térkoordinátái
a tök
életesnek.
Persze, hogy nincsen.
Igen. De mégis van neki,
van a tökéletesnek nyelve és
formája, és van tekintete,
egy igazán tökéletes tekintet, amely a maga
látványába merül el,
egy nyelv, amely csak magát értheti,
egy zene, amit csak maga hall,
egy semmiképpen sem tapasztalható,
mégis létező, a formátlanságot átható
tökéletes működés.
Nem megszólítható.

A párbeszéd hiánya.

Azonban a tökéletlen mindent tud a tökéletesről,
és bár semmit se mondhat róla,
arról beszélhet a legszebben. Amikor
a szabálytalan magáról beszél,
a megmutatott, elmesélt, ábrázolt,
kitört, odaragasztott, fölszeletelt, leaprózott,
elszemetelt, elmorzsált, szétforgácsolt, megsértett
szabálytalan mögött ott pompázik fenségesen
vagy mint egy leőlni kész, riadt állat,
a tökéletes.

A sárga udvaron áll egy sárga fa, sérthetetlen.

Lehetne akasztófa, sárga.

Álló sorompó, sárga.

Tilalomfa.

Zálogház, sárga.

Sárga lelenceim sárga köntösben.

Sárga gyümölcsfa is lehetne, azzal a piros gyümölccsel, az
elsővel, tökéletes lenne.

Sárga fa állna a sárga udvar hullámverésében
azzal a piros gyümölcsével.

Sárga fa előtt sárga fák, sárga hullámokban,
sárga szélben, sárga fűben, sárga ég alatt.

Sárga.

Csak egy fa áll, ferdén,

hullámzó ágakkal,

akár mintha lenne valakié.

De mert tökéletes, senkié sem lehet.

Sérthetetlen.

Pedig csak él,

és sárga.

Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek

Anyám szerint öreg lélek vagyok. Állítólag jónéhány reinkarnációt megjártam, mire leszülettem ebbe az életbe, és óriási teremtményt hoztam magammal, ő ezt már akkor is tudta, amikor kijöttem belőle. Nagy dolgokat fogok véghez vinni, hiszen a munka életterületén, a hetes házban van a Neptunom, ilyenekkel tömi a fejemet egész gyerekkoromban, de arra már nem tér ki soha, hogy mik is ezek a nagy dolgok pontosan. Ötletei persze vannak, eleinte azt gondolja, hogy elméleti fizikus leszek, de miután elkezd nézni a *Grace klinikát*, már inkább a sebészti pályára szavaz, aztán később az agrártudományi egyetem lesz a mániája, mert rájön, hogy nekem kell felfuttatni az egri nagyapám borászatát, csak hát az a gond, hogy én tanár szeretnék lenni vagy videojáték-fejlesztő, ezekkel a szakmákkal viszont szerintem nincs feladatom, ezeket ő nem látja a radixomban. Éveken át retteg attól, hogy a soha fel nem fedezett zsenik közt végzem, és egy be nem váltott ígért maradok örökre, mert csupa olyan dolog érdekel, amit nem tud elhelyezni a saját koordinátarendszerében, nem érti a focirajongásomat, a Bergkamp-mezeket és az arsenalos bőgréket, de azt se, hogy mit tudok csinálni egyhuzamban tizenkét órán keresztül a számítógép előtt, hiába magyarázom neki, milyen jó érzés leszurkálni a templomosokat a reneszánsz Firenze utcáin. Csak akkor nyugszik meg, amikor tizenöt éves koromban ablakot váltok a gépen, és az *Assassin's Creed* töltőképernyő helyett Word-dokumentumokat kezdek bámulni, az első írásaimat olvasva elégedetten bólogat, dolgom van az irodalommal, küldetésem, ezért kaptam ezt a rengeteg karmikus ajándékot, hogy nagy ember lehessenek, művész. Hogy az író mitől nagyobb művész, mint a videojáték-fejlesztő, az nem derül ki soha, anyám egyébként nem szereti a szépirodalmat, ő az okkult textusokért él-hal, a magasművészetet földi dolognak tartja, neki egy jó könyv csak apró cseppeket tud adni abból az égi világosságból, amiből a nagy gondolkodók literszámra öntik nyakon nap mint nap. A mi családjunkban apám a műkedvelő, ő másoltat a tékás haverjával Mészáros Márta-filmeket kazettára, ő olvassa rongyosra Ottlik Gézáét és Vida Gábort, de színházba is ő visz először, emlékszem, hogy a *Godot-ra* várvaról hazafelé menet Ismerős Arcokat hallgatunk a kocsiban, *piros vérünk fehér havon, zöld fű növi majd tavaszon*.

A korán kialakuló Harry Potter-komplexusomat a Waldorf is csak tovább mélyíti, nem kihívás nekem ebben az iskolában semmi, kisujjból rázom ki az ötösöket. Csúnya, pattanásos kamasz vagyok az elkeseredettebb fajtából, úgy teszek, mintha nem érdekelne senkinek a véleménye, és olyan magabiztosan színlelem a magabiztosságot, hogy néha én is bedőlök magamnak, de amikor egy végzős bekamuzza nekem, hogy a vizelet elmulasztja a ragyákat, hetekig pohárba hugyozok, és kenegetem az arcom. Az öcsém persze kiröhög, pedig neki is gennyes az orra, de rajta még a pattanások is elférnek, olajat pisilnek utána a lányok. Még csak a faszverést tanulgom, amikor ő már a szüzességét is elvesztette. Otthon én vagyok a génusz a hozott képessé-

gekkel teli batyuval a vállamon, ő pedig a problémás gyerek, akiért aggódni kell, nehogy megbukjon, detoxra kerüljön vagy elkapjon valamit. A suliban viszont fordul a kocka, az emberek közt ő lesz a sztár, nekem pedig be kell érnem a koravén, meg nem értett író szerepével, ez az identitásom akkoriban. Könyveket bújok egész nap a terem sarkában, de költőket nem vagyok hajlandó olvasni, mert verset csak azok írnak, akiknek nincsen segge a prózához, és úton-útfélen belekötök mindenkibe, még a tanárimat is csuklóból helyreteszem, nekem legfeljebb Hemingway mondhatná meg, hogy hol kezdődik az élet és a próza, de ha szembejönne velem az utcán, és megmondaná, azért ahhoz is lenne egy-két szavam. Anyámnak persze esze ágában sincs lerángatni a magas lóról, szerinte ott a helyem fent a nyeregben, a gim végére pedig beépül a gondolkodásomba ez a súlyos önérzet, minden helyzetben a kivételes csodagyereknek kell lennem, és folyamatosan akadnak emberek, akik visszaigazolják, hogy tényleg ott a villámalakú sebhely a homlokomon.

Nem segít ezen a problémán az se, hogy sokáig egyáltalán nem kapok pofonokat. A folyóiratok már az érettségi előtt is rendszeresen közlik az ígéretesebb zsenéimet, néha még azok a szerkesztők is lehoznak, akikről lehet tudni, hogy névre osztják a honort. Aztán később a filmíró szak is elsőre pipa, igazából csak a papírforma kedvéért izgulok a felvételi harmadik fordulóján, és amikor a Mester mosolyogva megkérdezi tőlem, hogy szerintem felvegyenek-e, én magabiztosan vonogatom a vállam, nekem itt a helyem, nem is kérdés, én ide csukott szemmel, hátrakötött kézzel is besétálok. A gólyatáborban csendes elégedettséggel hallgatom a rendezőket és a színészeket, akik negyedik-ötödik nekifutásra szenvedték be magukat az egyetemre, és áll a faszom a saját tehetségemre, egy pohár vizezett sörrel a kezemben egy kicsit még meg is hatódom attól, hogy mennyire jó vagyok. SZFE-s hallgatóként amúgy is könnyű magad kiválasztottnak érezni a magyarországi mikrokozmoszban, nemcsak a házibulikban villannak érdeklődő tekintetek, ha megjegyzem, hogy forgatókönyvírást tanulok, a Mester is következetesen úgy csinál, mintha az osztálytermünk, ahol Windows XP van a gépeken, és az egyetem, ahol könyörögni kell a gondnoknak egy darab krétáért, maga lenne a paradicsom. A lerothadt Vas utcai kampuszon mindenki ismer mindenkit, és mindenki valakinek a valakije, vízilabdás-asztrológus szülőkkel simán keresztülnéznék rajtam a harmadik generációs értelmiségiek, de ez a nyilvánvaló és leküzdhetetlen kívülállóság is csak arra terel, hogy különlegesebbnek gondoljam magam még a legkülönlegesebbeknél is. Belegyömöszölöm a lelkemet a vizsgamunkákba, és a legókoribb drámákat is elolvasom kétszer, hogy fel tudjam venni a kesztyűt azokkal, akik már totyogni is a Katona öltözőjében tanultak, be akarok szállni velük a ringbe, koptattam már eleget a kispadot az uszodában, a művészek közt nem leszek tartalékos akkor se, ha az összes családi mocskot fel kell dolgoznom a szőnyeg alól. Én vagyok az igazi kiválasztott a sok Esterházyt meg Alain Resnais-t szopkodó féltehetség között, ezt mondogatom magamnak éjszaka az ágyban, őket amúgy is csak azért vették fel, mert a fél családjuk ott ül a szenátusban, én viszont megdolgoztam érte, hogy itt lehessenek, nem az apám faszán vitorláztam be a krémbe.

Cigiszagú szövetkabát, vállig érő, zsíros haj, dohányboltos kávé a kézben, így jön be hozzánk a Mester az első órára, és még a járása is olyan, mintha ott cipelné a vállán az összes forgatókönyvet meg regényt, amit negyven év alatt kinyomott magából.

Egy kirojtosodott kötőtpulcsi és egy nagy rakás frusztráció az egész ember, de én nem látom ezt akkor, nekem ez a vézna, tüdőrákos dinoszaurusz maga Albus Dumbledore, és bármit megtennék, hogy én lehessenek a Harry Pottere. *A kultúra nem fontos*, ezzel kezdi az öreg a kiképzésünket, aztán leül a tábla elé, és recsegő hangon belefog, hogy húzzuk el innen a csíkot, amíg még lehet, sétáljunk ki ebből a szutykos épületből, és baktassunk át az utca túlsó végébe, a Pázmány jogi karára, mert ezen az egyetemen legfeljebb arra fognak megtanítani, hogy hogyan kell játékosan nyúlni a nyelvhez, de ezért a tudásért pénz nem jár, és hát játszani, azt a pöcsünkkel kell, nem mással. Mintha rajta ülne a Bölcsek Kövén, olyan szigorú arccal osztja nekünk a tudást, de mi csak röhögünk, és valami perverz tesztnek hisszük ezt is, egy utolsó utáni körnek a felvételin, pedig a Mester nem viccel, ha rajta múlna, tényleg nem lennének forgatókönyvanalízis-órák a Vas utcában, ő legszívesebben elküldené a Mozgóképfilm Intézet teljes állományát kapálni. Amikor megismerem, már évek óta nem csinál filmet, és a telefonjába is legfeljebb bevásárlólistákat pötyög novellakezdemények helyett, néha még köszönni is elfelejt a folyosón szembejövő íróknak és dramaturgoknak, *ennek a mocskos bandának minek erőlködjön az ember*, magyarázza nekünk később a visszavonulását, *képzeld el, hogy van két asztal, az egyiknél Trianont siratják, a másiknál meg a holokauszot, aztán jól odahánynak középre, mert közben csatakrészeg mindenki, hát kérem, ez a magyar irodalom*. Igazából tanítani sincs már kedve, az egyik osztálysörözésen ezt is bevallja, csak azért nem hajlandó nyugdíjba menni, mert bosszút akar állni a kollégáin, akik negyven éven át gáncsolták a karrierjét, *engem a negyvenkettő per á-ból fognak kigurítani a temetőbe*, rázza az öklét az ötödik mákpálinka után a Puskin teraszán, *erre aztán mérget vehet a sok tápos rohadék*.

Nem volt ebben az emberben egyetlen csipetnyi Dumbledore se, ez utólag már világos, a bölcs varázsló helyett nekünk egy sértődött Yoda jutott, egy kánonból kiírt, perifériára szorult dzsedilovag, aki hat kicsi Luke Skywalker akart belőlünk csinálni, és az sem izgatta, ha az osztály fele a tündérhegyi pszichiátriáról veszi majd át a diplomát. Pedig a maga módján balettskola volt ez az egyetem is, sokszor teljes kurzusokat kamuztak el a tanulmányisok, mert a tanár beugrott rendezni valami vidéki színházba, vagy egyszerűen elfelejtette, hogy lesz egy forgatása a félév közepén, egyedül a Mester tartotta magát szigorúan az órarendhez, ő nem késte le a Dramaturgia II-t akkor se, ha egyenesen a kemóról taxizott be hozzánk Arisztotelészt elemezni, sőt, nála még a rák is pedagógiai eszközzé vált, *ide figyeljen, Annácska drága, tudja jól, hogy nekem nincs időm erre, engem ilyen szövegekkel ne fárasztson, kérem, mert nem cigány maga, és nem is buzi, hogy a közepes munkáit is díjakkal dobálja a szakma, szóval jövő hétre, ha még egyben vagyok, erőltesse meg magát, lesz szíves?* Nem nagyon hitt a léleksimogatásban az öreg, az őszinteség iskoláját képviselte, úgy tudott sóhajtozni, miközben felolvastuk neki az írásainkat, mintha elhatározta volna, hogy legalább egyszer mindenkit megböget, a bicegő mondatokon fintorgott vagy a fejét rázta, és az volt a legbosszantóbb az egészben, hogy istenigazából nem bírtuk meggyőlni soha, mert félórányi verbális fojtogatás után csuklóból megoldott bármilyen írói problémát, olyan flegmán rakta helyre a legelbaszottabb sztorikat is, hogy néha kedvem lett volna ott helyben elhagyni a pályát, és közben persze ontotta magából a mindenféle teóriáit, *a toposz olyan, mint a leveskocka*, ez volt a kedvenc mondása,

sűrített igazság, összepréselt kulturális kincs, amit bedobsz a lébe, és meghozza az ízt. Máskor viszont, ha épp rossz passzban kaptuk el, képes volt végig sértődni, hogy nem hoztunk neki cukrot a kávéhoz, és akkor büntetésből a műveltségét fitogtatta egész nap tanítás helyett, óra hosszat magyarázott mindenféle kazahsztáni művészfilmekről, amiket még torrenten se lehetett megtalálni, hogy aztán megkérdezhesse, *mégis hogy akarnak maguk művészek lenni, ha nem fogyasztanak művészetet?* Jó érzékkel szúrta ki, hogy melyikünket mivel lehet basztatni, nekem mindig az apámmal jött, *mit gondol, Biró, ha beütöm a nevét a keresőbe, a szövetségi kapitányt fogja feldobni, vagy magát,* kérdezgette tőlem, én pedig minden idegszállammal koncentráltam, hogy ne látszódjon az arcomon semmi, és ha tízféléképpen vágta hozzám, hogy tehetségtelen vagyok, akkor is megköszöntem a végén a kritikát. Valójában nem is voltam bent a teremben ilyenkor, már azelőtt kicsekkoltam, hogy megszólalt volna, néha az uszodába képzeltem magam, fújtam ki a levegőt a víz alatt, és széles tempókkal úsztam a medence alján, néha meg abba a kínzókamrába, ahol a *Pulp Fiction* végén seggbe kúrják Marsellus Wallace-t, csak most a Mester szájában volt a piros golyó.

A harmadik év végén sötétkék öltönyben, egy százhuszoldalas forgatókönyvvel a hónom alatt sétálok be a záróvizsgára, kopog a barna lakkcipőm az egyetem folyosóján, és szorít egy kicsit a nyakkendő, de nem törődök vele, mert olyan biztos vagyok az ötösben, mint még soha semmiben azelőtt. A Mester az ablakpárkányon ücsörgő szarkákat bámulja a prezentációm alatt, és nem is hagyja, hogy végigmondjam, *jól van, elég lesz,* int le a harmadik mondat után, *olvastuk, tudjuk.* Belekortyol a kávéjába, és megvakar a nyakán egy bibircsókot, *magának szép jövője lesz ezen a húgyos pályán,* mondja, *csak tartson egy kis önmértéket, legyen szíves, nem muszáj ám mindig annyi betűt kiszarni.* Átnyúl az asztalon, hogy megpaskolja az arcomat, *majd mutassa meg a regényét,* mondja, és odafirkantja az ötöst az adatlapra, *ja, és még valami, mielőtt elfelejtem, az édesapjára szóljon rá, hogy fejezze be a protekciózást, mert nem divatos ez már, ebből jobb helyeken még baja lehet.* Elveszem tőle a lapot, és bólogatok, pedig fogalmam sincs, hogy miről beszél, biztos valami egotrip ez is, erre gondolok, miközben kattogatom a golyóstollat az asztal alatt, nem bírja ki a vén köcsög, hogy még egyszer, utoljára meg ne lóbálja előttem a szétsugarazott faszát. Csak utána jut el a tudatomig a többi mondat is, és akkor már nemcsak a nyakkendő szorít, mintha csipkednék az arcomat a szarkák, úgy érzem magam hirtelen, *ne aggódjon, nem azért mondom,* mosolyog a Mester, évi kétszáz jelentkezőből ötvennél mindig bepróbálkoznak a szülők, én pedig megértem, hogy ez nem vicc, nem szívatás, apám tényleg felhívta őt a felvételi alatt, és tényleg a keresztapám sógorának a testvérére hivatkozott, aki a Mester lányának a férje, aztán vagy segített nekem az a telefon, vagy nem, kiderülni ez már nem fog. A tanárok csak nevetnek a történeten, és a tanulmányis munkatársnak is megrándul a szája, hát én is kipréselek magamból valami mosolyfélést, miközben elköszönök tőlük egy életre, de a folyosón le kell ülnöm az első székre, nem visz tovább a lábam. Szorítom a karfát, bámulom a nevemet az adatlapon, a Birót hosszú í-vel írták megint, és arra gondolok, hogy nem fogok erről szólani apámnak, de senki másnak se, hallgatok, mint a sír, mert nem akarom az úristen helyett is szégyellni magam, amiért megteremtette ezt a világot, megérkeztem, ez a lényeg, és a többi nem számít, itt vagyok, jó vagyok, jól vagyok.

Szabolcsi Viktória

Mintha csak Istenét

I.

Úgy tapintani ki az arcodat,
ahogy a hóesés egy almafát,
köd a reggelt, testet a szalmazsák,
V betű szárait a vadludak,

hordani, mint súlyát a hajfonat,
folyót a kő, titkot a balladák,
kibírni, mint terhet a fűzfaág,
bőr az időt, acél a karcokat.

Most épp apám halotti maszkja vagy,
most a fiam könnyű magzatmáza,
most szétszórnak, akár a magvakat,

most belém nősz, arcomra barázda,
most csak vagy, ahogy istenek, madarak –
ahogy nem gondolunk a halálra.

II.

Ahogy nem gondolunk a halálra,
defektre, rákra, meszes érre sem,
ahogy a szívben leül a félelem,
vagy hasogat egy testrész hiánya,

ahogy ki-ki a kertjét vigyázza,
ahogy ülünk az elsüllyedt édenen,
ahogy más szégyene az én szégyenem,
ahogy minden arc mindennek dacára

a te arcod, lapul a részletekben,
és beleakad az összes faágba,
rám tapad, azt akarja, szeressem

úgy, ahogy van, ahogy a banánfa
banánfa, köd szítál, madár rebben –
ahogy a kör önmaga határa.

III.

Ahogy a kör önmaga határa,
a π , mint a gyerekkor, végtelen,
akár egy sündisznót, olyan élesen
látom az időt záródni magába,

bogarat fogok, tűzök virágra,
a percet, mint lavór mélyét lesem,
fodrozódását nézem a széleken,
felpróbálom, milyen a szabása

a felnőttkornak, jé, belenőttem,
üveggolyó, Sarkcsillag, vadnyugat,
te, és az egész élet még előttem –

majd bámulom csak a lopott rojtokat,
ahogy faág, ha madara elröppen,
ahogy a róka tyúkolt fosztogat.

IV.

Ahogy a róka tyúkolt fosztogat,
ahogy vonatfülkék a testeket,
magadba nyelsz, alakom felveszed,
ne találhasson rád a kárhozat,

kitapogatsz, vágányt a gyorsvonat,
tiéd leszek, ahogy tiéd kezéd,
szád, neved, neveden minden ékezet,
s minden beléd ömlő folyótorkolat,

zubogok benned, átmosom veséid,
kutatom, de nem lelem partodat,
vörös minden, tiédől enyémig,

beomlani, akár egy boltozat,
az volna jó – levetközni fényig,
s oldódni benned, tóban az alkonyat.

V.

Oldódni benned, tóban az alkonyat,
narancsszín folt egy sötétké k matracon,
szíved tiktakja vagyok, hallgatom,
ahogy az idő mondókát mondogat,

szemedben égek, csípem torkodat,
kitöltelek, mint formát a tartalom,
ízéd ökörnýál, rozsda és kardamom,
ez maradt belőled, egy korty konyak

a számban, szétnyargalsz piros lovakon,
fel-fellobbansz, pislákoló fáklya,
száraz avaron vonaglok vakon,

kettészelt pondró, partra vetett bálna,
szíved tiktakja vagyok, ha akarom –
zöldben a kék, illatában a hársfa.

VI.

Zöldben a kék, illatában a hársfa,
lecsupaszodni, hullám a köveken,
ázni együtt, némán és süketen,
forró olajként ömleni egymásba,

partot keresni üvegtestbe zárva,
megpihenni, nyak körül a selyem,
belenyugodni, ez a szerelem,
közös bőrönddel a másvilágra,

téglát téglára, otthonnak nevezni,
hibázni, hogy a másik megbocsássa,
összetartozni, zsebhez a fecni,

s mégis, mégis ellenállni, akárha
nem értenénk, a szerelem ennyi –
szétnyílni, mint sárkány, ha szél dobálja.

VII.

Szétnyílni, mint sárkány, ha szél dobálja,
aztán a kipárnázott zuhanás,
lakáshitel, nagyobb kocsi, garázs,
a szerelem zajba szorult szonáta,

a szerelem vak sejtek szonárja –
belőle tűzoltó leszel, csillagász,
vagy méhembem megkövesült csigaház?
Ringatózunk együtt, víz és a bárka,

míg törzsedre az Isten kart és lábat
vagy hátadra szárnyakat hajtogat,
vergődünk, két egymásba bújó kisállat,

kikötnénk, de nem lelünk partokat –
majd egyszerre felfénylik a kijárat,
mint metszett falapon a rajzolat.

VIII.

Mint metszett falapon a rajzolat,
szerveimbe vésett titkosírás vagy,
kosár a Níluson, valaki rám hagy,
köldököm mögül hallok hangodat,

hordalak, mint súlyát a hajfonat,
vért az erek, mutatót a számlap,
isteneket s madarakat a szárnyak,
csöndet a víz, rozsdát a vasfogak –

aztán héj hasad, s akár a virág,
újra saját magammá hervadok,
leülök nézni, ahogy más világ

mégsem vagy, szemmel tartani mellkasod,
s mint mandulavirágzás, hullni rád,
kitapogatni benned a tegnapot.

IX.

Kitapogatni benned a tegnapot,
paplan alatt a hiányzó testrészt,
pólyában fekszel, mellkasomon elférsz,
minden egy, az én arcom, a te arcod,

csak így lehet, ha meghalsz, meghalok,
foglak görcsösen, holmiját a csempész,
arcodból az arcom el még nem vész,
még Sarkcsillagod s tízóraid vagyok,

nézlek, Vénusz táncát a Föld körül,
lábaid elé vadak fekszenek,
hajadból fa nyílik, madár röpül,

elhagysz, elhagylak, másképp nem lehet –
őrizlek mégis, lepkét függöny mögül,
a repedésekben a kezdetet.

X.

A repedésekben a kezdetet,
haj gyökerét a levágott tincsen,
addig ásni, míg nem lesz újra minden
egyetlen boldog óraszerkezet,

most partod vagyok, valaki felnevet,
elsuhan egy madárcú isten,
istenarcú madár, van és a nincsen,
valami mámorig hígult rettenet –

s mint omló bánya, kinyílik az éden,
belélegezzük a hársfaillatot,
legombolyodik a most és a régen,

a kint, bent, a fent, a lent, az itt, az ott –
aztán már csak én nézem az égen
a kéket, amit a szemed itt hagyott.

XI.

A kéket, amit a szemed itt hagyott,
egy folyó zöldjébe oldja a révész,
rám nézel – most apám vagy, de még élsz,
cseresznyét szedsz, unokád ringatod,

a halált épp csak, akár egy végtagot,
hordod magadban, rezes a kék érc,
hamut a tűz, repülést a kérész,
novemberi ég a hullócsillagod,

még itt ülünk a parton, narancssárga
foltok, sötétkék vászon, csendkeret,
még van pár óránk a némaságra,

mielőtt az idő ellop, eltemet –
együtt merülni alá a halálba,
s megérteni, mint arcot a pengehegy.

XII.

Megérteni, mint arcot a pengehegy,
zöldet a kék, viaszt a kanóc,
áttörni a héjat, érfalat a góc,
deszkát a láng, ruhát a testmeleg,

te a halál, én füst vagyok, egy veled –
vagy én a szélvihar, te a nagy Óz,
s egyszer még, hogy fogságodból kihajózz,
varázscsókom s ezüstcipóm megleled,

vagy én pillantalak majd meg újra,
eleven testét a lehullt gyíkfark,
valamikor, egyszer, egy élet múlva,

ha éjszakáid egén felvillanok –
s megtalállok, hangot a gitár húrja,
tükröződésüket a csillagok.

XIII.

Tükröződésüket a csillagok,
egy tó arcában kitapogatlak,
ujjaim faágak, beléd akadnak,
hullámaidon holdfény, megcsillanok,

nyelvem éjszakád egére színt dadog,
vagyok partod, visszhangja szavadnak –
és megvirradunk, eső és barackmag,
ez lesz az otthonunk, ez a sziklafok,

süketen, némán ázunk egymásban,
a végtelen alattunk szendereg,
s megálmodjuk, ugyanazt, mindhárman,

gyökér a gallyat, szár a nedveket,
pengét a kéreg, szívet az ittjártam –
kvantumgravitációt az egyszeregy.

XIV.

Kvantumgravitációt az egyszeregy,
szót a hang, ikerprímjét a végtelen –
partod hol összerakom, hol szétszedem,
hol, mint fenyőág, gyantába rejtelek,

az idő alánk hol angyalt hempereg,
hol játszik a lombszúrte fényeken,
magába mossa lényeged s lényegem,
majd homokszemszárnyakon ellebeg –

itt ülünk, hol borostyánkő s vízfénék,
hol beomló part s kiterült vadlovak,
így érünk véget, vagy talán így se még,

valamit egy kéz talán rég tartogat –
s egyszer sikerül, mintha csak Istenét,
úgy tapintani ki az arcodat.

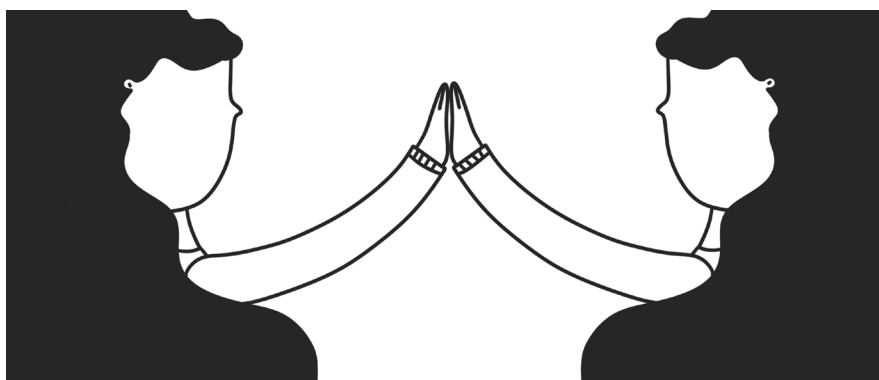
MESTERSZONETT

Úgy tapintani ki az arcodat,
ahogy nem gondolunk a halálra,
ahogy a kör önmaga határa,
ahogy a róka tyúkolt fosztogat,

oldódni benned, tóban az alkonyat,
zöldben a kék, illatában a hársfa,
szétnyílni, mint sárkány, ha szél dobálja,
mint metszett falapon a rajzolat.

Kitapogatni benned a tegnapot,
a repedésekben a kezdetet,
a kéket, amit a szemed itt hagyott,

s megérteni, mint arcot a pengehegy,
tükröződésüket a csillagok –
kvantumgravitációt az egyszeregy.

Korpa Tamás

Feleségemnek

hosszan bámultam az egyik Veronika-ikont a Vatikánban,
 a huzattól meggörbült függönyök között.
 keleties vonásait, majdhogynem örmény arcélét, szinte kidoboló
 halántékát, bordón szétnyíló, finom ajkait, mire rájöttem, hogy a korhú
 díszletek közül te nézel rám, csakis te lehetsz azokkal a vibráló, borostyánkőbarna
 szemeiddel.
 monogramos kendődön egy férfi arcának lenyomatát mutattad felém.
 meglepődtem az érett mandulavágásokon, a töviskoszorú tökéletes
 ornamentikáján, a vérpettyek stilizált táncain.
 a közelgő zárórától tartva Mantegna egyik korai angyalához léptem tovább,
 miközben visszanéztem rád az apadó fényben.
 ujjaid hosszú, barna csipeszek, továbbra is a rongyot tartották,
 de mintha roskatag tükörbe pillantottam volna be: a kavargó vonások
 az én arcommá álltak össze. dermedten vizslattam magam az
 erélyes festésű textilen, bár szemeim alig pislákoltak.
 kérdően bámultam rád. egy szót se szóltál.
 pirkadó mosolyod bevilágította a termet.
 s kendődből elkezdett kirajzani minden, ami volt, van és lesz.

Jövő tavasszal

Nem olyan könnyű feldarabolni egy emberi testet. Ritkán sikerül egy csapásra levágni a végtagokat, a combról nem is beszélve. Ráadásul, amikor a darabolóbárd végre áttör a csonton meg az inakon, végleg elszakítva a végtagot a törzstől, az utolsó, türelmetlenebb csapásoknál kicsorbulhat az éle. Ilyenkor meg kell állni, letakarítani és fenni rajta. Időigényes munka.

Anyám először a fejet vágta le. Utána a karokat, majd a lábakat. Ezeket aztán még kisebb darabokra szabdalta. Félrelökte a beleket és a szerveket. Ekkor következett nagyanyám, aki a húsdarabokat, csontokat és belsősegeket egy nagyobb forma kövel összezúzta, majd elkeverte egy edényben az árpaliszttal. Aprólékos munkát végeztek. Gondolom, ha elég sokáig csinálja az ember, adni kezd a mikéntjére is.

A munka azonban nem mindig ment könnyen. Előfordult, hogy a keselyűk akkora tömegben érkeztek, hogy egyetlen élő tollhegyként omlottak a maradványokra, és lehetetlen volt befejezni tőlük a darabolást. De ez a ritkább eset volt. Többnyire sikerült elég ideig távortartani őket. Amikor végre tízéves lettem, nekem jutott ez a kellőképpen férfias feladat. De más dolgom is akadt. Anyám rám bízta a koponyatetőről lenyesett hajcsomót, én pedig leadtam a kolostor egyik szerzetesének, aki összegyűjtötte a halottak haját a jó újrászületésért végzett szertartásokhoz.

Levegőbe temetésnél elengedhetetlen a jó hangulat. A darabolást végző ragyapák próbálnak oldott légkört teremteni, beszélgetnek, viccelődnek is, hogy enyhítsék a jelenlévő családtagok gyászát, amely csak erősítené a halott ragaszkodását hozzájuk. Ceváng Dordzse elmagyarázta, hogy abban a negyvenkilenc napban, mialatt a tudat a halál és a következő élet közötti állapotban van, a feldarabolás megérteti vele, hogy a testhez való kötődésnek már semmi értelme, az pedig, hogy megetetik a keselyűkkel, jó karmát hoz létre, ami kialakíthatja egy kedvező emberi újrászületés feltételeit.

Ceváng Dordzse nálunk töltötte azt a telet. A temetőhelyen ismerkedtek össze anyámmal, aki egy idő után meghívta őt hozzánk. Ceváng Dordzse vándor jógi és tanult ember volt. Fiatalkorában szerzetesnek állt, de miután kiábrándult a kolostori életből, kilépett. Találkozott egy nagy mesterrel, Rabdzsampa Szángye Szengével, aki tanítványául fogadta. Nehezen tudtam őt szerzetesként elképzelni varkocsba fogott hosszú hajával, szakállával és fülbevalóival. Nagy szó, hogy elfogadta egy ragyapa meghívását. Kevesen keverednek a magunkfajtákkal.

Anyám azonban még negyven évesen is mutatós asszony volt, és annak ellenére, hogy a teste áruba bocsátásához már idősnek számított, még sok férfi érdeklődését felkeltette, így Ceváng Dordzséét is. Anyám csak olyanokkal volt együtt, akikben kedvét lelte, és amióta a temetőhelyen dolgozott, nem kért fizetséget az elhált időért. Ahogy idősödött, a Buddha Dharma gyakorlása felé fordult, és ettől valahogy függetlenebb természetű lett. Ceváng Dordzse ezért minden szempontból jó választásnak bizonyult. Nagy tudással bírt, rendelkezett bizonyos tanítások magyarázatával, többek között

a *Tibeti Halottaskönyvével*,¹ és egyéb, a köztes állapotokat leíró tanításával, amelyeket, mint mondta, hasznos volna jól ismernünk, ha már ilyen munkát végzünk.

– Ha a halottaknak felolvasnak ezekből a szövegekből, akár még a megvilágosodást is elérhetik, mivel a tudat a köztes állapotban sokkal élénkebben tapasztal mindent, így saját természetét is – magyarázta.

Azon a télen Ceváng Dordzse és anyám elég sok időt töltöttek közös meditálással és a tanítások átbeszélésével, engem pedig írni-olvasni tanított a jógai, amire amúgy legfeljebb valami öreg szerzetes mellett lett volna lehetőségem, ki tudja miféle szolgálatokért cserébe. Ceváng Dordzse valóban jó volt hozzánk. Hallottam már történeteket megvalósítókról, de ő ezt valahogy valószerűvé is tette. Ő maga volt rá a bizonyíték, hogy a dharma gyakorlásához nélkülözhetetlen az őszinteség, amúgy meg mindegy, hogy az ember világiként, szerzetesként vagy jógiként csinálja. Ha szándéka tiszta, sok mindent megengedhet magának, csak lehetőleg ne ártson senkinek.

Ceváng Dordzse külön kihangsúlyozta a szerzeteseket, mert az igazság az, hogy minálunk Kámban gyakran erős előítéletek éltek némely kolostorokkal és azok vezetőivel szemben. Ezért amikor szóba kerültek, az emberek inkább bölcsen hallgattak. Egy-két korszó árpasör után persze megeredt a nyelvük, és csak úgy dőltek belőlük az adókon felhízalt szerzeteslámákról szóló viccek. Alig akadt egy maroknyi vörös ruhás, akit komolyan vettek, és az egyetlen, akiben mindenkinek kikezddhetetlen bizalma volt, az egyszerű kovácstól a tudósig, az a Karmapa volt.

– Nincs még egy a Karmapához fogható bódiszattva – jelentette ki Ceváng Dordzse. – A Karmapa egy korábbi világkorszakban érte el a megvilágosodást, és azóta folyamatosan újrászületik, azon kívánságával összhangban, hogy a dharma továbbadását biztosítva az érző lények javára váljon.

Előző nyáron ő is ott volt Karmapa sáttortáborában, amikor az Kelet-Tibeten átutazva tanításokat és beavatásokat adott. Egy barátjával csatlakoztak a táborhoz, ahol napi négy ülésben meditáltak emberek százai, ha nem ezrei.

– Páratlan lehetőség, ha valaki egy élő buddha közelében gyakorolhat – tette hozzá.

Ceváng Dordzse onnan szülőfalujába ment, idős apjának nem maradt rajta kívül senkije. Amikor meghalt, egymaga hozta ide a testét, amit aztán megetettünk a keselyűkkel, mert hamvasztásra nem futotta neki.

– Amint kitavasodik, tovább utazok – mondta. – Lámám pontos utasításokat adott, hogy hol meditáljak.

Erre azonban már sosem került sor. Ceváng Dordzse tél vége felé hirtelen megbetegedett. Egyik napról a másikra leverte őt lábáról a köhögés és a láz. Anyám nem engedte elmenni, pedig ő odakint, a temetőhelyen akart lenni, a sátrában, hogy ne legyen a terhünkre. Anyámnak úgy kellett könnyörogni neki, hogy ne tegye. Végül azzal tudta csak megzsarolni, hogy nem vághat el bennünket az ápolásával járó érdemtől.

¹ A közérthetőség kedvéért a Nyugaton elterjedt *Tibeti Halottaskönyv* elnevezést használom, ez azonban az eredeti szöveget elsőként angolra fordító Walter Yeeling Evans-Wentz által adott fantáziacím. A mű eredeti, a 8. századi buddhista mestertől, Padmaszambhavától származó címe magyarul: *Hallás útján történő megszabadulás a köztes állapotban*. [Láma Ole Nydahl, *Félelem nélküli halál*, Jaffa, Budapest, 2011, 24.]

Ceváng Dordzse így aztán nálunk halt meg, de nem akárhogy. Élete utolsó reggelén megkért, segítsék neki felülni. Felültem és kitámasztottam a hátát. Rábökött egyik könyvére és azt mondta, szeretné, ha az enyém lenne. Számlálóját anyámnak ajándékozta. Aztán, amennyire tudta, összekulcsolta lábait és kihúzta magát. Sokáig ült úgy. Csendben voltunk, hogy ne zavarjuk. Anyám mantrázott. Ceváng Dordzse ajkán egy idő múlva halvány, alig látható mosoly jelent meg. Aztán lehuntya szemeit és úgy időzött tovább. Közben, mintha mantrákat ismételt volna, de alig hallhatóan. Majd arra lettünk figyelmesek, hogy megint kihúzza magát és aztán úgy marad. A helyiségre ekkor különös, sűrű mozdulatlanság telepedett, mintha a jógi elvágott volna valamit. Egyszerre éreztem, ahogy megáll az idő és áthatja a teret valamiféle jóindulatú jelenlét. Feje kissé előrebillent, törzse pedig enyhén megrogyott. Halott volt, de meditációs tartása szinte változatlan maradt. Szája sarkában még mindig ott bujkált az a gyengéd, mindentudó mosoly.

Szokás szerint három napig nem bolygattuk. Mellkasa környéke még két nappal halála után is meleg volt. Ismertünk híres gyakorlókról szóló történeteket, akik halálukkor képesek voltak tudatukat mély meditációban tartani. Ez azonban rendkívül ritka jelenségnek számított.

Azokban a napokban nemcsak Ceváng Dordzse maradt mozdulatlan, hanem az időjárás is. Szinte a levegő se rezgett. Ragyogóan szikrázott minden, és az égen helyenként különös formájú szivárványok jelentek meg, látszólag minden ok nélkül.

– Bódisztatták jelenlétét kísérő jelek – jegyezte meg nagyanyám.

Felkerestük a környékbeli kolostor vezető lámáját, hogy biztosítsák a megfelelő szertartásokat és a hamvasztást, ahogyan azt megvalósított jogik esetében szokás. De nem adott hitelt szavainknak. Évekkel később értettem meg, hogy az erényes Gelug iskola kínos fényben tűnt volna fel, amiért az ismeretlen jógi egy rossz hírű asszony viskóját választotta meditációja kivételes erejét bizonyító halálához.

Mivel akkor már erős sihedernek számítottam, nem hagytam, hogy anyám cipelje őt a temetőhelyre. Ceváng Dordzse testét három nappal halála után, amikor mellkasa már nem árasztott hőt, takarójába csavartuk, szorosan átkötöttük, majd rongykötelekkel a hátamra vettem, úgy gyalogoltam vele a temetővölgyig.

Még sötét volt, amikor odaértünk, de nem féltem, úgy éreztem, Ceváng Dordzse mellett nem érhet baj. Csak ketten voltunk, anyám meg én, nagyanyám nem jött velünk. Nekem kellett volna betöltenem a segéd szerepét, de arra kértem anyámat, hadd végezzem el én a jógi feldarabolását. Beleegyezett. Csak egyszer sírtam el magam, azonkívül békésen zajlott, mint minden, amióta Ceváng Dordzse velünk volt.

Megtartottam valamennyit a hajából, de nem adtam le a kolostorban. Talán egyszer majd találkozok Ceváng Dordzse tanítójával és átadhatom neki, gondoltam.

Hazaérve elővettem a könyvet, amit rám hagyott, hogy megnézzem, mi az.

– Olvass fel nekem, Nyíma – hallottam mellém telepedő anyám hangját. Kigöngyöltem finom védőborításából a *Tibeti Halottaskönyvet*, és kinyitottam.

Lövétei Lázár László

Szervraktár

„elsorolja
testének
kimeríthetetlen gazdagságát

a máj kopár hegyeit
az étkek fehér szurdokait
a tüdők zúgó ereit
az izmok édes halmait
az epe és vér tavait s hullámzásait
a csontok hideg szelét
az emlékezet sója felett”
[Zbigniew Herbert – Weöres Sándor:
Apollo és Marsyas]

BEVEZETÉS: 1,1-3

1¹ Ezek annak a könyvnek az igéi, melyeket
László, Lőrinc fia – ő Dénesnek volt a fia,
ő meg Dánielnek volt a fia, ő meg Ferencnek
volt a fia, ő meg Mihálynak volt a fia – sugal-
mazott ² a halála utáni esztendőben fiának,
II. Lászlónak itt, Székelyföldön, az Olt vize
mellett, ³ Mindszent havának hetedik napján,
abban az időben, amikor még javában dúlt
az orosz–ukrán háború.

EISENHOWER: 18,1-7

18¹ „Földi angyal” vagy „mennyei ember” –
hol így, hol úgy becézi Pázmány bíboros
Szent Pált, ² ne tudd meg, fiam, milyen vérre
menő vitákat folytatnak, pedig elvileg egy
platformon vannak, valóságos kétszemélyes
szinódus, nem értem, mire jó ez a szórszál-
hasogatás, ³ ebből is látszik, hogy még mindig
félkész állapotban van a teremtés, sajnos,
muszáj hallgatni őket, pedig szerintem már
az Úr is unja, én mindenesetre halálosan
unom, ⁴ mint a román hadseregben a párt-
határozatok felolvasását a kötelező tanórákon,
szerettem Dobrudzsát, pedig teljesen más,
mint a mi Székelyföldünk, ha gondolod, erről is
beszélhetsz anyáddal, ő is meglátogatott volt

katonáéknál, ⁵ látom innét fentről, hogy jó alaposan átépítették egykori laktanyánkat, ma már teljes gőzzel üzemel az amerikai támaszpont Mihail Kogălniceanun, ⁶ hogy várták nagyapádék az angolszászokat!, nyilván teljesen hiába, vicces kedvű székelyek el is keresztelték Eisenhower-t „Ejszen haver”-nek, ⁷ Isten bocsássa meg nekem, de jó helyen van ő is a pokol fenekén.

MÓMOSZ: 19,1-7

19 ¹ Maradva még a viccnél: tudnod kell, fiam, hogy az ún. „pogány istenek” közül egyedül a viccfelelőst, Mómoszt tűri meg maga mellett az Úr, ² a saját fülemmel hallottam, amikor a fickó szó szerint Prométheusznak nevezte Istent: ³ „Ő is embert teremtett az agyagból, mint Te – mondta Istennek –, de mindketten elbasztátok: az embernek kívül kéne viselnie a szívét, hogy mindenki láthassa, jó-e vagy gonosz”, ⁴ egy végtelen pillanatra megfagyott a mennyei levegő, de aztán Isten elnevette magát: ⁵ „Akkor lesz kész a teremtés – mondta –, amikor majd az ember kívül viseli a szívét”, ⁶ nagyon egyet tudok érteni az ötlettel, kár, hogy erről is lekéstem, ha kívül lett volna a szívem, hátha jobban tudtam volna figyelni rá, ⁷ tudom, hogy még mindig fáj neked apád halála, fiam, de nézd már meg végre a kórházi zárójelentést, hogy tényleg a szívem vitt-e a sírba...

MAG LAJOS BÁCSI: 20,1-5

20 ¹ És hogy mennyi mindent tanul az Úr Mómosztól, arra Mag Lajos bácsi esete a legjobb példa: ² meséltem volt, hogy ez a szegény falubolondja nagyapádéknál kosztzott: „Ő, bárcsak a Jóisten egy kicsi esőt adna!” – sóhajtozott nagyanyád a ’46-os szárazság idején, ³ „Az időjárást nem az Isten hordozza: azt az ájer hordozza” – dohogott az okostojás Mag Lajos bácsi, ⁴ nos, amikor meghalt, Isten megtette Főmeteorológusnak:

ő rázza a földet,

ő fújja a szellőt,

ő küldi a záport stb.,

⁵ ha tehát elveri az eső félszáraz szénádat
a kertben, ne Istent szidd, hanem nyugodj meg
Mag Lajos bácsi akaratában, fiam.

Gerevich András

Integet a versből

Nem tudom, ér-e valamit ez a vers,
talán csak azért írom, hogy jelezzem,
még élek, még írogatok. Az ott a nevem:
a cím felett, a vers tetején: az én vagyok.
És nem, nem lettem sikeres filmrendező
Londonban, sem életművész New Yorkban,
nincs Hawaii szigetén nyaralóm.
Évek óta Budapesten élek, csendesesen.
Keveset írok, hiányzik a saját idő,
amikor teljesen elnyel egy szöveg,
bennem magára talál és legépelem.
Ülök az íróasztalnál az ablak előtt,
a kertben cinegék ugrálnak a fákon,
nézem a képernyőt és a billentyűzetet,
de a hangomat már ritkán hallom,
nem is tudom, van-e még saját hangom,
nem tudom, mi szólal meg a versben,
vagy milyen hangon szól, ha szól.
Inkább csak halkán integetek a versből:
sziasztok, ez itt felül a nevem,
ha még az enyém, és nem csak szavak,
és ha ennél többet talán nem is ér,
betűkkel legózom és szöveget építek.
Beköszönök, helló, talán elmosolyodsz.
Lapozol, olvasol, sokféle hangot hallasz,
és elnyelnek a szövegek. Végül elfelejtesz,
ahogy elfelejtem majd én is ezt a verset,
amiből hosszú karral integettem neked,
mint kifakult, elvesztett balatoni fotóról,
jelezve, hogy még élek, még itt vagyok,
kedves *Alföld*-olvasók, sziasztok!

Vonatút

Vasútállomás vagy:
a tüdőd hatalmas váróterem,
neobarokk csillárokkal,
berregő kávéautomatával,
és két karod a két peron.
A köldököd használatlan, lefedett kút,
anyajegyeid háborús golyónyomok.
Az Alföld vesz körül,
a távolban erdős combok.
A fejed óratorony,
hajad gólyafészek,
és szájad kocsiszín:
befut a vonat, és mélyre nyeled,
beleid sötét labirintusában
hosszan zakatol,
bevilágítja a lüktető, szűk alagutat,
a vagonokban száztizenkét ember
(mindenki, aki tudja a nevedet)
elszenderül.
A vonat kitölti a testedet,
és súlyával egyre mélyebbre húz.
Nincs végállomás:
döcög benned, amíg élsz.
Te vagy a mozdonyvezető,
csilingelsz a sötétben,
de a sín víz magával,
egyre mélyebben,
egyre tömörebb anyagban haladsz.
Az utasok többé nem ébrednek fel,
senki nem száll se fel, se le,
hiába várod a következő állomást.
Az az állomás is
te magad lettél volna.

Bakó Endre

Örley István családi albumából

1

Egy alkalommal egykori fiatalabb iskolatársam, Dr. Molnár Ferenc nyelvészprofesszor szólt, hogy az édesanyja szeretne velem beszélni a Nadányi- és az Örley-családról. [Járatta a helyi újságot, ahol az említett írókról cikkeim jelentek meg]. Örömmel vettem a meghívást, és 1982. augusztus 14-én megjelentem Piac utcai lakásán. [Akkor Vörös Hadsereg útja, ún. Svetits-palota]. Az idős hölgy [elárulta, hogy 84 éves] egy gépelt oldalnyi adattal várt. Előre bocsátotta, hogy Örley István rokona volt, lévén özv. dr. Fényes Pálné, szül. Szilágyi Malvin, az egykori bihari főispán, dr. piskárosi Szilágyi Lajos húga. Idézek a feljegyzésből: „Örley István nem Berettyóújfaluban született, hanem Nagyváradon. Perger Ferenc előbbire vonatkozó adata téves.¹ Apja, Örley György Élesden, Berettyóújfaluban, Nagyváradon volt közjegyző, anyja Fényes Márta. Nagyváradon esküdtek meg, majd elváltak. István valóban bujkált a német megszállás alatt, anyjával nem is érintkezett. 1945-ben, januárban Budapesten egy bombatámadás során halt meg, állítólag a Molnár utca 30. szám alatt.² Anyja sohasem volt Szunyoghné, Örleyt nem hívták korábban Szunyoghnak, nem volt adoptált gyerek. Ami az irodalomtörténetben keringő hamis tényt illeti, hogy ti. az író nem is igazán Örley, hanem »balkézről született«, ahogy Illyés Gyula³ és Pergel Ferenc sugallja, az nem igaz, nem tudom, honnan veszik a pletykát, a családban ennek sohasem volt semmi híre. Szunyogh Gáspár⁴ valóban udvarolt Fényes Mártának, de nem lett belőle házasság. Örley György és Fényes Márta házasságából még egy Erzsébet nevű leány is született, aki Muzslayné lett, majd elvált, és egy olasz katonai attaséhoz ment férjhez, jelenleg Rómában él. A leány volt az idősebb. Fényes Márta apja Fényes Endre, anyja Abonyi Ilona volt. Fényes Mártát később Kállay Miklós, volt magyar miniszterelnök vette feleségül már a háború után Olaszországban vagy az USA-ban.”⁵

Ezután részletesen ismertette Fényes Márta testvéreinek családi kötelékét, amiből kiderül, hogy Örley István unokatestvére volt Baranyi Szabolcs, az Európa-bajnok teniszező és Fényes Szabolcs, az Erkel-díjas zeneszerző. Majd ugyanilyen pontossággal a rokon Nadányi családra vonatkozó adatokat közölte. A beszélgetés során mellékesen

1 A *Flocsek bukása. Örley István kisregénye, elbeszélései*, Magvető, Budapest, 1968. Az utószóban a szerkesztő Pergel Ferenc állítja, hogy Örley Berettyóújfaluban született. Az anyakönyvi bejegyzéshez nem sikerült hozzájutnom, de az esküvői bejegyzés kétségtelenné teszi, hogy „Örley István György róm. kath. magánhivatalnok Nagyváradon született 1913. április 21-én. Lakik Budapest, Madách tér 6.” Lásd: HU BFL XXXIII. 1. a.- VII. ker. Házassági anyakönyv 705/1941.

2 Örley István halálát Kovács Istvánné jelentette be, 1952. december 13-án: „1945 január 16-án lakása előtt [Budapest, V. ker. Molnár u. 30.] bombatámadás miatt elvérzett.” [familysearch, letöltés ideje: 2023. 08. 01. Halálesete bejegyezve a Bp. V. ker. állami halotti akv. 540/1952. folyószám alatt.]

3 A *Flocsek bukása*, 5–6.

4 Róla annyit tudunk, hogy zászlós volt az első világháborúban.

5 Kállay első felesége halála után 1947. május 8-án Rómában vette feleségül csokalyi Fényes Mártát [Poklostelek, 1887. június 28 – New York, 1961. február 5.]

megemlítette, hogy Örley István Somogyi Erzsit [Bogyót], a színésznőt vette feleségül, nem érti, hogy ezt miért hagyják ki az életrajzából.⁶

2

„Jobbról-balról, alulról-fölülről agyonfémjelezett dzsentri volt, az érvényesülni képesek törzsökéből” – így jellemzi Illyés Gyula egykori *Magyar Csillag*-beli szerkesztőtársát, inkább szóbeli dezinformáció, mint személyes benyomás alapján, hiszen Örleynek nem voltak dzsentri allúrijei. Esetleg ismerhette Ady Endre *Tisza István s a bihari dzsentri* című cikkét 1901-ből Örley Kálmán említésével,⁷ vagy a Bihar vármegye történetére vonatkozó írásokat, amelyek hangsúlyozzák: „Bihar megye és Nagyvárad politikai és társadalmi életében évtizedeken át vezetőszeretett vitt az Örley-család.”⁸ Borovszky Samu monográfiája mégis csupán egyetlen Örley nevet említ, Örley Kálmánét, aki az 1872. évi tisztikarválasztáson „1-ső aljegyző” Nagyváradon, majd főjegyző s az 1896–1901-es országgyűlési ciklusban a margittai választókerület képviselője.⁹ Ehhez képest nem találjuk az Örley nevet a vármegyében 1688–1848 között kihirdetett nemesi családok lajstromában, sem a *Bihar vármegye nemesi családjai* című fejezetben.¹⁰ Reális feltételezésnek tűnik, hogy a família más vármegyéből származott át Biharba. De sem Nagy Iván,¹¹ sem Kempelen Béla¹² munkája nem tartalmaz Örley nevet, nem tartják számon őket a magyar nemesi családok között. A már-már rejtélyes kérdésre a *Magyar Családtörténeti Szemle* adja meg választ a dálnoki Árkossy-családról szólván, mintegy igazolva Pergel Ferenc futtában tett utalását a család szász származására. Eszerint „Hagenmüller Dénes ügyvéd Nagyváradon mgh. 1866. V. 30. 54 éves korában, a magyar kir. udvari kancellária által 3250/150–1848. sz. a. kiállított okmány szerint nevét Hagenmüllerről Örley-re magyarosította [Carolus Hagenmüller és Anna Wittenberger fia] neje gyulafalvi Bulyovszky Karolina 1815. VII. 15–1879. III. 11. esk. Bodonoson 1838. IX. 15-én.”¹³

A geneológiai táblázatból megtudjuk, hogy az immár Örley Dénes nevű ügyvédnek és Bulyovszky Karolinának kilenc gyermeke született. A kilencedik Örley Flóra [1861–1940], a neves operettprimadonna, Ady Endre egyik kedvence.¹⁴ Minket a negyedik, Kálmán [1846–1905], az író nagyapja érdekel elősorban. A Szabadelvű Párt tagja, Tisza Kálmán és István tántoríthatatlan híve, országgyűlési képviselő.¹⁵ Mikszáth

6 „Somogyi Erzsébet 1904-ben Kolozsvárott született, lakik Budapest, Krisztina krt. 165.” Lásd I. számú jegyzet.

7 Nagyvárad Napló, 1901. okt. 24., 5.

8 *Bihar-Bihar megye, Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete. Öregdiákjainak emlékkönyve*, szerk. Fehér Dezső, Oradea, Sonnenfeld Adolf, LXIII.

9 Borovszky Samu, *Bihar vármegye és Nagyvárad*, Apolló Irodalmi Társaság, Budapest, 1901, 582.

10 Borovszky, I. m., 664–666.

11 Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest, 1861.

12 Kempelen Béla, *Magyar nemes családok I–IX*, Budapest, 1911–1932.

13 Szeőkeffalvi Szent-Miklós László, *A dálnoki Árkossy-család abrudbányai ága*, Magyar Családtörténeti Szemle 1941/1., szerk. Baán Kálmán, Veszprém, XIV. tábla.

14 Örley Flóra, Színházi Újság 1901. dec. 7., 3. Tévedés tehát, hogy Örley Kálmán lánya!

15 „Örley Kálmán képviseli a margittai kerületet, szabadelvű pártprogrammal. Budapesti lakása IV. ker. Vadászúrt Szálloda. Mellesleg Csökmő község küldötte a megyei bizottságban.” Lásd: *A Nagyvárad Képes Naptára 1898-ra*, szerk. Fehér Dezső, Nagyvárad, 167.

nyereségszámba vette képviselői mandátumát.¹⁶ Feljegyezte róla, hogy amikor hírért vette a Tiszák grófi kinevezésének, így reagált: „Szóval, úgy látszik, hogy Tisza István még a szónokok közt is elsőnek veri föl magát, s még jobban vakarhatja majd a fejét az a bihari képviselő [Örley Kálmán], aki így szólott elbűsülva tegnapelőtt, elolvasván a grófi kinevezést: – „Csak az bánt, hogy most már én is kénytelen leszek respektálni a grófokat emiatt az István miatt.”¹⁷

Az 1896–1901-es *Országgyűlési Napló* így ír róla: „Örley Kálmán Biharmegye, Margitta kerület, született 1847-ben (?) Nagyváradon. Tanulmányait ugyanitt végezte s az ügyvédi oklevél megszerzése után 1871-ben Biharmegye szolgálatába lépett. 1872-ben első aljegyzővé választatván meg, mint ilyen sok éven keresztül szolgálta Biharmegyét. Midőn családi viszonyai miatt a szolgálatról lemondott, a megye határozatilag fejezte ki távozása felett sajnálkozását. Ezután gazdálkodásra adta magát; mindamellett azonban a megyei közéletben tevékeny részt vett és a megyei életben való működése által vonta magára a margittai választókerület rokonszenvét. Mint a szabadelvű párt jegyzője nagy erélyt fejtett ki és a szabadelvű jelölteket megyeszerte erélyesen támogatta. Mint önkéntes a dragonyosoknál szolgált.”¹⁸

Megnyerte az 1901. október 2-i választást is 1246:847 arányban, de ellenfele megvétózta. Az eseménnyel a várad lapok bőven foglalkoztak, az országos sajtó is cikkezett róla. Ady Endre is hallatta szavát.¹⁹ A hivatalos dokumentumok és a feldolgozott sajtóanyag birtokában Ruszoly József foglalta össze az érdekes processzust, amely Örley Kálmán lemondásával végződött. „A választás megsemmisítésére, ill. jelöltjük képviselővé való nyilvánítására irányuló kérvényüket arra alapították, hogy a kormánypárti jelölt vesztegetés és etetés-ítás útján szerezte meg mandátumát. A dologban az volt csupán az érdekes, hogy a peticionálók nem pusztán állították, hanem a képviselőnek Beöthy László főispánhoz intézett bizalmas levelével – ami valahogy kezükbe került – alá is támasztották állításukat.”²⁰ Ady Endre ekkor a *Nagyvárad* *Napló* munkatársa, védelmébe vette a vesztegető, etető-ító Örley Kálmánt, az esetet a parlamentarizmus lejáratásának minősítette.

Örley Kálmánnak három lánya és két fia született Miskolczi Irmától. E generáció tagjai házasságuk révén beékelődtek az ősi bihari dzsentrí-klánba. György (1872–1943) kir. közjegyző. Tanulmányait 1894-ig a Nagyvárad

16 Mikszáth Kálmán, *Az új T. Ház = Cikkek és karcolatok XXXV. 1896. január – 1896. december*, szerk. Rejtő István, Akadémiai, Budapest, 1992, 120.

17 Mikszáth Kálmán, *Gróf Tisza István = Cikkek és karcolatok XXXVI. 1897. január – 1897. december*, szerk. Rejtő István, Akadémiai, Budapest, 1992, 15.

18 *Országgyűlési almanach, 1897-1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*, szerk. Sturm Albert, A budapesti Tudósító kiadása, Budapest, 1897, 315.

19 Ady Endre, *A margittai mandátum esete*, Nagyvárad

20 Ruszoly József, *Megtámadott képviselő-választások Bihar vármegyében 1861-1913*, JATE-Press, Szeged, 1992, 152–221.

22-én a nagyvárad wolfi erdő melletti tisztáson párbajban agyonlőtte dr. Kálmán József ügyvéd-újságíró, a *Nagyvárad* nevű lap tulajdonosát. Tettéért a bíróság jogerősen kilenc hónapi börtönbüntetésre ítélte. A döntés után kegyelmi kérvényt nyújtott be a királyhoz, aminek az uralkodó helyt adott, és büntetését egy hónapra szállította le. A halállal végződött párbaj szerteágazó sajtóvisszhangjának ismertetését mellőzzük, okát, előzményeit, lefolyását két koronatanú emlékezése is hitelesíti. Kirobbantó oka egy színházi kritika volt.²¹ Állítólag Örley huszonhárom évesen élete tizenhatodik párbaját vívta.

1904-ben házasságot kötött a 17 éves ércsokalyi Fényes Hedvig Mártával. Két gyermekük született: Erzsébet [1909] és István [1913]. Tisza István pártjának, politikájának lelkes híve és támogatója ő is, jóllehet pártfunkciót nem vállalt. De Berettyóújfalun 1913-ban választási elnökként minden ellenzéki gyülekezést betiltott. Július 30-án gróf Károlyi Mihállyal is összetűzésbe keveredett. Amikor kitört a világháború, önként bevonult katonai szolgálatra a debreceni honvédhuszárezredbe. Egyes források szerint végigharcolta a világháborút, és századosként szerelt le. Ez azonban nem felel meg a valóságnak. Örley György 1914-ben népfelkelő huszárhadnagy volt, de neve mellett ez áll: „később felmentve.” Ugyanezen könyv más helyén fényképe alatt főhadnagy rangjelzés áll.²² 1918-ban már a legtöbb adót fizető nagyvárad polgárok közé tartozott.²³

Élete nagy fordulópontja az impériumváltozás, habár van olyan verzió, amely szerint már a kommunisták Nagyváradon halálra ítélték, börtönből börtönbe hurcolták, majd diplomáciai intervenció hatására büntetését tizenöt évi kényszerszolgálatra változtatták. Mindenét otthagyni menekült át a határon, s a megüresedett nagykanizsai közjegyzőségre beadta pályázatát.²⁴ A hiteles változat az, hogy 1920 februárjában Nagyváradon [a város ekkor már Romániához tartozott] több társával együtt a román állam ellen szőtt összeesküvés vádjával letartóztatták, a kolozsvári hadbíróóság tizenöt évi kényszerszolgálatra ítélte. A bukaresti legfőbb katonai törvényszék ezt az ítéletet megsemmisítette. A nagyváradai törvényszék új eljárásban felmentette, amit végül a bukaresti legfelsőbb katonai törvényszék is helybenhagyott.²⁵ A jogerős döntés után nem sokkal repatriált Magyarországra, ahol a miniszter 1921. április 14-én Nagykanizsára helyezte közjegyzőnek. „Családja a fővárosban maradt, ő maga pedig ingázott Budapest és Nagykanizsa között. Irodáját a Csengery u. 4. szám alatt nyitotta meg. Rövid idő alatt beilleszkedett Nagykanizsa társadalmi és politikai életébe.”

Mind a városi, mind a megyei képviselőtestület tagjának megválasztották, és elnöke volt az adófélszólamási és a közművelődésügyi bizottságnak. A város szinte valamennyi jelentősebb társadalmi szervezetének működésében is részt vállalt, tagja volt pl. a Zrínyi Sport Egyletnek és a Nagykanizsai Közművelődési Egyesületnek. 1923 tavaszán kétszázötven taggal alakult meg a Magyar Aero Szövetség kanizsai fiókja.

21 Fehér Dezső, Dr. Kálmán József, *A Nagyvárad hősi halottja*, ill. Böszörményi Géza, *Dr. Kálmán József és Örley György párbaja = A Nagyvárad hatvanéves jubileumi albuma 1870-1930*, Sonnenfeld Adolf Rt., Oradea, 27–29, ill. 37–39.

22 *A M. Kir. Debreceni 2-ik honvédhuszárezred története 1869-1918*, összeállította az Ezred Emlékbizottsága, kiadja vitéz Radák Lajos, Budapest, 1939.

23 *Nagyvárad*, 1918. aug. 25.

24 Barbarits Lajos, *Magyar Városok Monográfiája*, Nagykanizsa, Budapest, 1929, 183.

25 Réfi Attila, *Csécsei Nagy Imre altábornagy évszázados életútja [1868-1967]. Halálra ítélve a nagyváradai összeesküvés perben* = Veritas Évkönyv 2020, 169.

A tagság Örley György közjegyzőt választotta elnökül. 1923 áprilisában a kormányzó, a miniszterelnök előterjesztésére, a közélet terén kifejtett érdemes tevékenységének elismeréséül a magyar királyi kormányfőtanácsosi címet adományozta részére. 1943. március 8-án tragikus hirtelenséggel hunyt el Budapesten, március 11-én temették a Farkasréti temetőben. Sírja ma már nincs meg.

3

Ideje, hogy az édesanyjáról is szó essék. Bemutatásának legcélszerűbb módja, ha idézem a *Magyar Asszonyok Lexikona* szócikkét: „dr. Örley Györgyné érendrédi, csokalyi és dengeleghi Fényes Márta. Született Nadántelken, Bihar vármegyében, a Fényes-család ősi kúriájában. Atyja néhai Fényes Endre nadántelki földbirtokos. Anyja alpári Abonyi Ilona. Zenei tehetsége már a szülői háznál kibontakozott. Alig 12 éves korában felkerült Budapestre, és beiratkozott az Országos Zeneművészeti Főiskolára. Tizenhatéves korában hangversenykörütra indult, s első és utolsó nyilvános hangversenyét Nagyváradon tartotta meg. Egy év múlva férjhez ment dr. Örley György közjegyzőhöz s ezzel fényesen induló művészpályájának örökre vége szakadt. Gyermekei Örley Erzsébet és István. Ma éppúgy részt vesz minden jótékonymozgalomban, mint ahogy a háború alatt, a háborús jótékonykodás céljaira rendezett hangversenyeken részt vett. A román megszállás alatt férjét a román katonai hatóságok bebörtönözték és tizenöt évi kényszermunkára ítélték. Fáradtságot nem ismerve küzdött érte és a többi magyar politikai elítéltért, s mikor férjét kilenc hónapi várfogság után kiszabadította, megszállott területről vele és gyermekeivel Nagykanizsára költözött s ott él ma is.”²⁶

A szócikk a válást nem említi, pedig időpontját fontos lenne tudnunk, mert közelebb vinne ahhoz a kérdéshez, milyen viszonyban volt Örley a szüleivel. Annál inkább, mert egyes emlékezők szerint már ludovikás korában elfordult tőlük, a továbbbszolgálataira is amiatt vállalkozott, hogy önálló lehessen. A kritikusok azt tartják, a *Farsang* című remek novellája önéletrajzi fogantatású, ami bizonyára így van. Ebben egy szétesett család képének kontúrjai tűnnek fel. Anyja és nőtestvére külön él az apától egy pesti lakásban, éjszaka férjvadászatot folytatnak, de az asszony „arra is ráér, hogy ő maga külön is...”²⁷ „És apám? [...] Ő már csak bejárónőt tart otthon, sőt már folyton váltókat ír alá [...] Minden pénzt Pestre küld, és újabban már neki se fia, se lánya, se felesége [...] olyan egyedül él odahaza, akár barlangjában a medve, mintha soha nem is lett volna neki családja”. Arra a kérdésre, hogy szülei elváltak-e, Gábor [a *Farsang* című novella főalakja] mégis nemmel felel: a nővére kijött az intézetből és a pesti báli szezonra készül. Meglehet azonban, hogy a választ a szemérem diktálja.

Ottlik Géza *Iskola határon* című regénye [azon belül a főhős, Medve Gábor kézírata] egy latin idézettel („Non est volentis...”) indul, amely egy régi ház felirata volt Kőszegen, a határszéli kisvárosban, „ahol ezerkilencszázhuszonhárom őszén hetedmagammal felvettek a katonai alreáliskola második évfolyamába.” A közlés egy epizóddal folytatódik, amelynek az újoncok passzív szereplői, kivéve Medve Gábort

26 Bozzay Margit, *Magyar Asszonyok Lexikona*, Budapest, 1931, 717.

27 A Charlotte-Mode divatbemutatóján az előkelő dámák, grófnők és az orosz követ felesége (?) társaságában ott van Dr. Örley Györgyné. Lásd: *Film Színház Irodalom* 1941. márc. 26., 12. sz.

[Örley feltételezett modellje], aki naiv biztonságtudattal visszaszól a hangoskodó negyedévesnek. Az utólagos hallgatói létszámösszesítést tartalmazó kiadvány abban igazolja Ottlikot, hogy őt 1923-ban valóban másodévesnek vették fel az iskolába. Egy regény azonban nem felelős a hiteles adatokért: Örley egy évvel korábban, már kilenc évesen, 1922-ben, első évesként került az intézménybe.²⁸ Nem tartozott tehát ahhoz a hét tagú újonckülönműnyhez, amely rögtön a második évfolyamba lépett. Természetesen a három együtt töltött év során Ottlik alaposan megismerhette Örleyt és menthetett át fő vonásokat Medve Gábor figurájába. Hitelesnek tűnik például, hogy az édesanyja egyedül kísérte a kilencéves fiút Kőszegre, az iskolakezdésre, Gábor neki küld levelet, az asszony egyedül látogatja. Ottlik arra pontosan emlékezett: „Medve édesanyja 34 éves volt.”

Illés Endre a tanú rá, hogy Örleyt elbűvölte a Nemzeti Színház *Szentivánéji álom* című előadása 1938 nyarán [bemutató: június 18.] a margitszigeti Szabadtéri Színpadon, különösen a Puckot alakító színésznő, akit Illés Endre – bizonyára tapintatból – nem nevez meg. „A történet utójátéka: három év múlva feleségül vette a Puckot játszó fiatal színésznőt.”²⁹ A fiatal jelző éppenséggel megilleti a színésznőt, aki ugyan 37 éves.³⁰ A 28 éves Örley ekkor már leszerelt, a katonatiszteknek kötelező kaucióra nem volt szükség a nősüléshez. Az elvált szülők 1941-ben mindketten jelen voltak fiuk esküvőjén, esküvői ebédjén. Mindenesetre a fényképen Cs. Szabó László [tanú], Örleyné Somogyi Erzs, Örley István, Illés Endre [tanú], Fényes Lorántné, Muzslay István, Örley György, Somogyi Rózs, Hunyady Sándor, Örley Györgyné, Tihamér Lajos miniszteri tanácsos, Baranyi Éva látható.³¹ A művész házasságáról több fővárosi újság hírt adott, még interjú is készült Somogyi Erzsivel, aki elmondta, hogy nászút nem lesz, mert ő rövidesen utazik a Nemzeti Színházzal Németországba.³²

A házasság Vas István emlékezete szerint 5-6 hónapig tartott. A válasra 1943 őszén került sor.³³ Hogy mi volt az együttélés akadály, azt csak találgatni lehet. Bizonyára nem a korkülönbség, hiszen Somogyi Erzs egyik későbbi férje húsz évvel volt fiatalabb. Vas István verziója sem eléggé meggyőző, amely szerint anya és feleség egymásra talált, összefogtak ellene. „Végig szerette Bogyt, csak azt nem bírta elviselni, hogy két asszony kormányozza. És minthogy anyjától – aki, mint Pista elbeszéléséből mellesleg kiderült, nagyszerű asszony volt – sehogyan sem tudott elválni, inkább a feleségétől vált el.”³⁴

28 Ráskay Pál – Szabó Zoltán, *A Kőszegi „Hunyadi Mátyás” katonai iskola története 1856-1918-1945*, Budapest, 1995, 314.

29 Illés Endre, *Szerkesztő és regényhős = Uő, Gellérthegei éjszakák*, Szépirodalmi, Budapest, 1965, 158–190.

30 „Született Kolozsváron, 1904. október 10-én. Elvált. Lakása Budapest, Krisztina krt. 163.” Lásd I. számú jegyzet.

31 *Mindennek a Rádió az oka – Somogyi Bogyt férjhez ment!*, Színházi Magazin 1941. 19. szám, Baranyi Éva [Kredatus fotók]

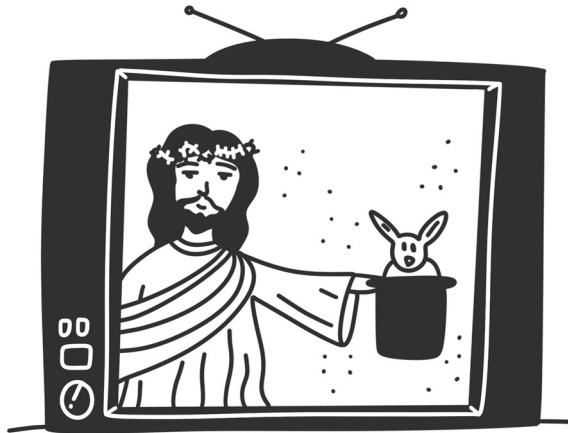
32 *Rövid beszélgetés Somogyi Erzsivel, aki hétfőn férjhez ment*, Újság 1941. május 15., 8.

33 A házasság felbontatott I. P. 35155/1943- 5. sz. budapesti kir. 1943. okt. 9. Ub. 436/1943.

34 Vas István, *Azután*, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 235.

Az Örley névvel nem sűrűn ugyan, de itt-ott találkozunk, főleg Nagyvárad századfordulós életében. Hogy ki a rokon, ki nem, ezt most nem vizsgáljuk. Még Krúdy Gyula is tudott egy Örleyről: „Márkus József, a későbbi főpolgármester magyar nótákat énekel a 'Tyukketrec' német törzsvendégeinek, az öreg Baintner Imre találja ki a tréfa nevű fröccsöt. Örley Lajos, Dezsényi József, Sümegi Vilmos, Takács Gyula ülik körül az asztalt, és nemegyszer tettelesen részt vesznek a magyarosítás munkájában.”³⁵ Külön érdekesség, hogy két évig [1929/30, 1930/31] egy Örley Zoltán nevű diák is a katonaiskola tanulója volt.³⁶

Nincs kizárva, hogy egy történelmi személyiség, Örley Zoltán [Nagyvárad, 1893. december 1. – Szeged, 1983. február 12.] is rokona volt. Apja molnár és malomtulajdonos volt. Hadapródiskolát végzett, az első világháborúban az orosz fronton katonai szolgálatot teljesített, főhadnagyi rangot ért el. A harcok során sebesülést szerzett. A Tanácsköztársaság ideje alatt a Vörös Hadseregben szolgált. A kommun bukása után a bevonuló román hadsereg katonái elfogták és internálták. Később csatlakozott a Nemzeti Hadsereghez. Törzstiszti tanfolyamot végzett, s 1943. évi kényszernyugdíjazásáig – amely német- és nyilasellenes nézeteinek hangoztatása miatt történt – a Magyar Királyi Honvédség hivatásos tisztje volt alezredesi rendfokozatban. 1944 novemberében másodmagával kezdték szervezni a Polgári Demokrata Pártot. A Szegedi Nemzeti Bizottság alapító tagja, majd részt vett a polgárország megszervezésében. 1945-től a Polgári Demokrata Párt alelnöke. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány reaktíválta, 1945. január 25-én a szegedi 5. honvédkerület megszervezésével és a parancsnoki teendők ellátásával bízták meg, ezredesi rangban. 1947. július 1-jén altábornagyként nyugdíjba küldték. 1950-ben az akkori honvédelmi miniszter, Farkas Mihály katonai rendfokozatától megfosztotta, nyugdíját megvonták, alkalmi munkavállalását megakadályozták. Csak 1958-ban kapta vissza nyugdíjjogosultságát.

35 Krúdy Gyula, *Utazások a vörös postakocsin*, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 296–297.

36 Lásd 30. számú jegyzet.

Balog Edit Otilia

Megváltoztatva a megváltoztatandókat

GONDOLATOK KONRÁD GYÖRGY *ELUTAZÁS ÉS HAZATÉRÉS* CÍMŰ MŰVÉNEK ÚJ KIADÁSÁRÓL

Konrád György (1933–2019) alakját és munkásságát meghatározza belső emigrációjának derűje, nyugalma. Kíváncsiságát, életigenlését, tenni akarását, bölcsességét kilátástalannak tűnő élethelyzetekben sem veszítette el, sőt, ezek a tulajdonságok segítették őt megoldást keresve kilábalni onnan. „Mondjuk azt latinul, hogy *mutadis mutandis*. Tehát megváltoztatva a megváltoztatandókat. [...] Adottságnak fogadtam el az életemet, hogy ott volt, ahol volt, úgy volt, ahogy volt” – nyilatkozta Konrád Váradi Júliának 2008-ban.¹

Efféle megváltoztatandó és megváltoztatott helyzet bőven akadt Konrád György életében. Az első alkalom [mely nélkül nem kerülhetett volna sor a többire] 1944. június 6-án történt, amikor 11 évesen, „a deportálás előtti utolsó napon” [*Elutazás és hazatérés*, 5.]² külön engedéllyel elutazott berettyóújfalui családi otthonából, hogy esélyt adjon magának, testvérének, a 14 éves Évának, valamint két unokatestvérének, a 11 éves Zádor Istvánnak és a 8 éves Zádor Pálnak az életre. Ezzel a cselekedettel a nekik mint berettyóújfalui zsidó gyermekeknek rendelt sorsot, Auschwitz koncentrációs táborát kerülték el. Az elutazásról, annak előzményeiről és következményeiről, majd a hazatérésről, azaz a megmenekülésről szól az először 2001-ben a Noran Libro Kiadónál megjelent *Elutazás és hazatérés* című önéletrajzi regény. A szöveget később az Európa Kiadó jelentette meg 2012-ben, a legújabb kiadás a Magvetőhöz kötődik, ezzel emlékezve meg 2023-ban a szerző születésének 90. évfordulójáról.

Az első kiadás címlapjának alsó harmadában egy vonat utolsó kocsija látható, ahogyan egy kukoricatábla háttérében elhalad. A vonathoz [mely őt Berettyóújfaluból az életet jelentő Budapestre, míg a zsidó lakosságot onnan a halált jelentő Auschwitzba vitte], az [el]utazáshoz denotatív jelentésként az elmúlás, az életformaváltás kapcsolódik. Az Európa Kiadó címlapjának uralkodó színe a sötétszürke, az egyhangúságot a szerző neve és a mű címe töri meg. Emellett egy kis körben nehezen látható kép kap helyet még a borítón. Ez a kép szintén valaminek a végére utalhat, a biztonságos világ ennyire kicsinnyé, már-már észrevehetetlenné zsugorodott az 1940-es években, a majdnem mindent ellepő bizonytalan, veszélyes szürkéségben. A 2023-as kötet védőborítóján egy stilizált, rajzolt, [nagy]polgári házakra jellemző ablak kapott helyet. Az ablak egyszerre választja el és köti össze a házban bent tartózkodókat és a külvilágot, ezzel hivatkozva a szövegben megjelenített határhelyezetre. Az ablaküveg papíryanaga fénylő, imitálva az üveg tükröződését. Az esztétikai szemponton túl ez a megoldás képes megjeleníteni a házban megbújó, békére váró életet és a remény

1 Váradi Júlia, *Az emlékezés és képzelet erotikája = Az örök látogató Konrád György (1933-2019)*, szerk. Szarka Károly, összeállította Kőrössi P. József, Noran Libro, Budapest, 2020, 239.

2 Az *Elutazás és hazatérés* idézeteinek forrása a mű harmadik kiadása: Magvető, Budapest, 2023.

fényét. A fedőlap látszólagos kopottassága, elhasználtsága a le- és eltűnő polgári létet szimbolizálhatja.

Az *Elutazás és hazatérés* önmeghatározása és alcíme szerint önéletrajzi regény, ami arra utal, hogy a szöveg egyszerre kötődik a szépirodalomhoz és a tényirodalomhoz. Utóbbihoz kapcsolja szociografikus elemként a második világháború sajátos megjelenítése, ugyanis egy jómódú, vidéki, polgári zsidó kereskedőcsalád háború előtti mindennapjait, életkörülményeit is bemutatva érzékelteti az életforma drasztikus megváltozását, majd nem sokkal későbbi eltűnését. A tényirodalmi aspektust erősíti az, hogy a szöveg a [vidéki, berettyóújfalui] társadalom szinte teljes palettáját megörökíti. Ennek egyik kiemelt példája lehet Konrád édesapjának, Konrád Józsefnek a főutcán [a település egyetlen kétszintes lakóépületében] működő vaskereskedése. Konrád György így jellemezte az üzletet Petri Györgynek a *Beszélő*-ben: „egy ilyen vasboltba bejön a Buckó cigánytól kezdve, aki az üveges munkákat ellátta, a Veszkei földbirtokosig mindenki, akinek valamilyen komoly ügye vagy vásárolnivalója van, és minden reggel a bádogos, a villanszerelő, a kórházi főgépész, néhány gazda, bejöttek, ott álldogáltak a kályha körül, dörzsölgették a kezüket, és diskuráltak. Apám jó diskuráló volt, a segédek érdekesek voltak.”³ Az *Elutazás és hazatérés* másik példája a társadalomrajzra Makk Kálmán [a filmrendező Makk Károly [1925–2017] édesapjának] újfalui mozija, annak eltérő társadalmi státuszú nézőközönsége, akik íratlan szabály szerinti rendben foglaltak helyet a nézőtérén: „a bal oldali páholyokat a zsidó polgároknak adták, a jobb oldaliakat a keresztény uraknak. [...] Előttük a parasztfiatalok, és a legelső sorban a cigány gyerekek. A Makk-moziban, az Apolló filmszínházban vasárnap délutánonként ott volt a falu teljes társadalmi keresztmetszete.” [125.]

Önéletrajzát családjá történetének kontextusába helyezve írja meg Konrád, kiemeli, a település első megtelepedett zsidó lakosa ükapja, Gottfried Salamon volt, aki kocsmát és szatócsboltot nyitott Berettyóújfaluban [14.]. A nagyszülők [köztük apai nagyapja, Kohn Ignác bádogos] a szülők, a nagybácsik, a nagynénik, az unokatestvérek történetei, életeseményei is szerepet kapnak a kötetben. Konrád közvetlen környezetét és a körülötte élő embereket bemutatva és jellemezve jelöli ki saját gyermek és később felnőtt énjének helyét a tágabb közösségben, a tágabb és szűkebb családjában. A kötet több ponton kínálja fel a Bildungsroman, a felnőtté válás történetét megörökítő olvasás lehetőségét, mely a szöveg szépirodalmiságát hangsúlyozza. [Néhány kiragadott szöveghely ennek igazolására: „Ötéves koromtól fogva tudtam, hogy meg fognak ölni, ha Hitler győz.” [6.] „Engem a hadi események héteves koromtól fogva érdekelték.” [20.] „Ezerkilencszáznegyvennégy március 19-én, amikor a németek megszállták Magyarországot, tizenegy éves voltam. Bekövetkezett, amiről addig csak féltünk a családi asztalnál. A kivételes sziget nincs többé.” [32.] „Naponta jöttek a rendeletek, tudtuk, hogy holnap rosszabb lesz, mint ma.” [34.] „[M]ájus 15-én megtapasztaltam, hogy apám nem az enyém, hanem a Gestapoé.” [38.] „Megráztam magam, itt hagyjuk ezt a házat.” [46.] „Valami befejeződött. Ma úgy mondanám, hogy a gyerekkor.” [49.] „Mivelhogy az ember attól a pillanattól fogva felnőtt,

3 Komótos bátorság, szép relativizmus. Konrád Györggyel beszélget Petri György, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/komotos-batorsag-szep-relativizmus> Utolsó letöltés: 2024. 02. 19.

amikor szembenéz a saját halálával, tizenegy éves korom óta felnőttem vagyok.” [67.]) A narráció az önéletrész műfaji sajátosságának megfelelően egyes szám első személyű.

Konrád felnőtté válásának katalizátora, életének fordulópontja szülei 1944. májusi bebörtönzése, majd ausztriai munkatáborba szállítása. Édesapját egy nyilas cukrász jelentette fel – miszerint ő angol kém –, aki ezáltal a szándékaival ellentétesen megmentette a házaspár életét, így elkerülve az auschwitzi deportálást [37–40.]. A gyerekek, köztük is leginkább a kisebbik Konrád sejtette, hogy el kell hagyni a települést, cselekednie kell egy olyan helyzetben, amikor a zsidóknak gyakorlatilag nem volt törvényes mozgástere, vonaton sem utazhattak már: „Ahhoz, hogy Budapestre utazhassunk a rokonainkhoz, a csendőrség különleges engedélyére volt szükségünk. Kivételezésre. A rendszabály egyszeri feloldására.” [45.] A különleges engedélyt a család vagyonából, az úriszobában, az apa íróasztala mögött eldugott 30.000 pengőből vásárolta meg magának, testvéreinek és két unokatestvéreinek. Ebből az összegből akkoriban egy nagy házat lehetett vásárolni [42.]. Az életveszélytől a vonatúton sem szabadultak meg a gyerekek: „A papírokkal nem lett volna baj, de volt egy olyan érzésem, hogy ez a pörge kalapos nyomozó most leszedhetne bennünket a vonatról, ha akarna, és találhatna is hozzá valamilyen ürügyet.” [50.]

Az önéletrész regény körülbelül egyharmadát teszi ki a Budapesten töltött időszak leírása, mely szintén személyes történet és korrajz egyszerre. A fővárosban megélt háborús hónapok és az ostrom idején előbb nagynénje, Gizella és férje, Andor gondoskodott róluk. Ehhez a családhoz kapcsolódik a borotvapamacs története, mely rámutat: Budapesten sem lehettek biztonságban. Andor bácsi úgy döntött, a lakást elhagyva kesztyűüzemében kell elbújniuk. Ide elfelejtette elvinni a fentebb említett tárgyat, ami ugyan túléléséhez nem, komfortérzetéhez viszont annál inkább szükséges volt. A pamacsért a vendég kisleány, Györgynek kellett visszamenni, ami majdnem az életébe került, ugyanis karszalagos katonák állították meg, a köztökdés után („Na ereszd le a nadrágodat!” 58.) a kényszerítés elmaradt, elengedték a gyermeket. A szöveg szenvtelenül reagál az esetre: „Ő is tudta, hogy mi van, én is tudtam. Ez a katona nem kívánt megölni.” [58.] A lakásból visszafelé a környéken járőröző, igazoltató nyilasok elől, illetve mellettük elkúszva kellett egérutat nyernie. Hiába volt ez az önfeláldozás, Andor és Gizella nélküle és Évike nélkül kezdtek máshol bujkálni hamarosan. [A történet 1945. áprilisi folytatása a kötet 60. oldalán olvasható.]

Ezután a Konrád testvérek csatlakoztak unokatestvéreikhez, akiket dr. Zádor Gyuláné, Zsófi néni, az apa unokatestvéreinek felesége gondozott, etetett. A harminc év körüli Zsófiának így már sajátja mellett négy rokongyermekekről is gondoskodnia kellett. 1944 őszét és a téli ostromot a Pozsonyi út 49. szám alatti védett házban élték meg és át, ahol eleinte: „Egy harmadik emeleti lakásban talán nyolcvan is laktunk két szoba hallban.” [66.] A szobákban az idő előrehaladtával nagyobb lett a tér, „mert a lakók egy része lehúzódt az óvóhelyre, a másik részét pedig alkalmi razziaikon elvitték, és belelőtték a Dunába.” [67.] Itt esett meg vele a bableves története, melynek során a házban lakó kisleány, Klára kiáltása bizonyult életmentőnek, mert egy orosz vadászgép a védett házak belső udvarait lőtte, és egy golyó eltalálta, átlukasztotta azt a fazekat, amelyben az említett bableves főtt a teraszon. „Ha nem fordulok hátra, akkor a bab fölé hajoló fejemet is átlukasztotta volna” [73.] – írja a helyzetről Konrád. Az *Elutazás és hazatérés* beszámol az oroszok, a front közeledéséről, egy barikád

építéséről, az 1945. január 18-án megélt fordultról, majd a védett ház elhagyásáról, a pesti utcák látványáról. Zádorné Zsófia a gyerekekkel visszakiváncozott otthonába, ahová azonban nem illett már lakáskulcsa, mert hatósági végzéssel másokat költöztettek oda, akik akadékoskodva bár, de megengedték, hogy két szobát lakjanak öten.

1945 februárjában, amikor egyre nehezebb volt Zsófiának ételt biztosítania az öt gyermek számára, a rokongyerekek a hazautazás mellett döntöttek. „Dolgozott bennem a honvágy, Berettyóújfaluba, mert ott van a házunk” [93.] – rögzíti Konrád. A hazatérés az otthontalálás értelmében nem valósulhatott meg; az egy hétig tartó vonatozás után, február 28-án tapasztalniuk kellett az egykori rend és szépség eltűnését; feldúlt, meggyalázott, kifosztott, tönkretett üzletet, lakást találtak. A településen lakó ismerősök befogadták a két hazatértet, majd Nagyváradra mentek, mert egy rokon ott vette őket magukhoz. A szülők 1945 májusának végén érkeztek meg egy ausztriai táborból. „Kitakarították a házat, elindították ismét az üzletet.” [127.] A boltot és a házat 1948-ban államosították, ekkor a Konrád-szülők a gyerekek, Éva és György után Budapestre költöztek. Az elbeszélés nem hagyja figyelmen kívül az elköltözés és a szöveg megírása, kiadása közötti bő fél évszázadot, említést tesz Konrád időnkénti berettyóújfalui látogatásairól.

Az *Elutazás és hazatérés* a vidéki zsidó lakosság kollektív sorsát, valamint Konrád György és családja személyes történetét egyaránt megjeleníti. A szövegben szereplő egyedí, eltérő életutak rámutatnak, mennyire lehetetlen az általánosítás, így téve a szöveget Konrád saját túlélésének és életének egyszerre [kor]dokumentumává és regényévé. Tény, hogy „1944-ben 978 zsidót jegyeztek Berettyóújfalun. 1949-ben a megmaradtak, visszatértek száma 246 volt.”⁴ Az *Elutazás és hazatérés* reflexiója erre így hangzik: „Véletlenek kegyes láncolatának köszönhetem az életemet.” [67.] „Rajtunk kívül a faluban több zsidó gyerek nem volt. Újfalu tizenkétezer polgárából a háború előtt körülbelül ezer volt zsidó, ezek közül talán kétszáz maradt életben, leginkább fiatal férfiak.” [105.] Az egyetlen olyan berettyóújfalui család, melynek minden tagja túlélte a holokausztot, Konrádek voltak.

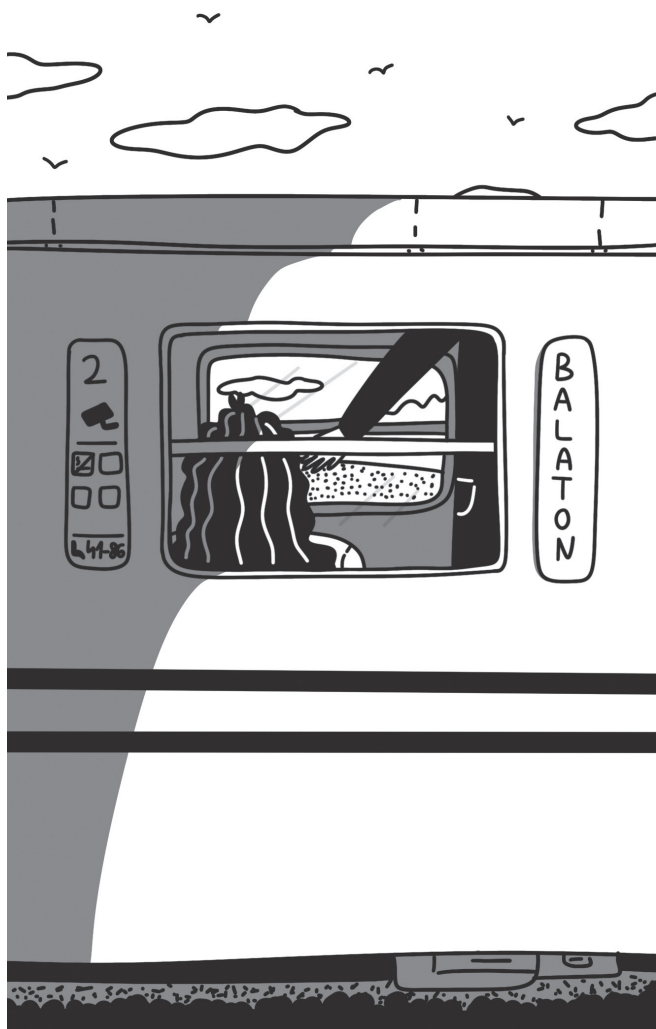
Berettyóújfalu városa az utóbbi években nemcsak Konrád munkásságának megőrzéséért, elismeréséért, hanem az egykori zsidó közösség emlékének ápolásáért is tett. Bár a hajdani Konrád-féle vaskereskedés ma [kinai] divatáruház, melynek emeletén már nem található meg a polgári lakás, a homlokzaton a holokauszt helyi áldozatainak állított emléktábla kapott helyet. Az egyre gyarapodó zsidó közösség hitéletének otthon adó nagyobb zsinagóga építése 1903-ban kezdődött el Weismann Béla tervei alapján [Konrádek háza és kertje mögött]. A második világháború után, amikor gyakorlatilag megszűnt a zsidó hitközség, a zsinagógát vasraktárnként használták, állapota jelentősen leromlott, a nyílászárók egy részét például befalazták; a burkolat, a homlokzat, a díszítés egyaránt nagymértékben károsodott. A zsinagóga felújítása 2019-ben kezdődött, ünnepélyes átadása 2021. június 9-én volt.⁵

A jelenleg Zsinagóga Kultúrtér néven működő intézményben látható állandó kiállítás része Konrád György személyes tárgyainak gyűjteménye. Az író gyermekkori

4 Berettyóújfalu és környéke zsidóságának emlékkönyve, szerk. Neshes Dávid, Gerő Zsuzsa, felelős kiadó, Neshes Dávid, Izraelben Élő Berettyóújfaluiak Egyesülete, Haifa, 2001, 19.

5 A felújítást összefoglaló videó az alábbi linken megtekinthető: https://www.youtube.com/watch?v=UDQEbO7gkQ&ab_channel=HUN%C3%89P.

fotói, valamint magyarul és idegen nyelven megjelent kötetei egy mives szekrényben kaptak helyet. Részletek olvashatók műveiből, emellett lehetősége van a látogatóknak egy interjú meghallgatására és megtekintésére, így hozzájárulva ahhoz, hogy Konrád alakja és munkássága felidézhető, megismerhető legyen. A Kultúrtér, ahogyan az *Elutazás és hazatérés* vágyként említi [„A templom ma vasraktár, szó volt róla, hogy zeneterem lesz, de nem lett.” 128.] mára alkalmas lett klasszikus zenei koncertek megtartására. Természetesen felszentelt szakrális tér is van a zsinagógában, mely szintén törekszik az emlékéllítésre, a hagyomány és az emlékezet élesztésére. 2021-ben Konrád-emlékpadot is avattak a kisvárosban. Ennek támláján a szerző műveinek címei olvashatók, illetve egy egymondatos idézet az *Elutazás és hazatérés*ből: „Ha Nagyvárad a nap, akkor a Hold kétségtelenül Berettyóújfalu.” [112.]

Ágoston Enikő Anna

A szív defibrillálása

AZ ALKOTÁS ÉS A SZERELEM METSZÉSPONTJAI *A HUSZONHATODIK ÉVBEN**

I. A rögzíthetetlen szerelmi viszony megragadható dinamikája

Vajon létezik egyetlen szó a szerelmi kapcsolatban, amely összeköti és felcserélhetővé teszi a megszólított és a megszólítottat, egyetlen szó, amely áthidalja az élők és a holtak világát, miután a halál elválasztotta a két szerelmest? Ennek a szónak a megtalálására építi fel Szabó Lőrinc *A huszonhatodik év* verseinek poétikáját, hogy feltámassza a halott kedvest, életben tartsa a két szerelmest, és közben elpusztítsa mindkettőjüket. A szerelem állapota a folyamatosan mozgásban tartott alkotói aktivitással válik egyenlővé: egy olyan termékeny, szemantikailag üres teret tart fenn, amely határtalan kiterjedésével összeköti az én-t és a te-t, a túlvilágot és az élők világát. A versek olyan poétikai konstellációba helyezik a szerelmet és az ihletet kifejező egyetlen szót, hogy annak belső, konceptuális szerepei felülíródnak, és végtelenné tágulva kifejezi a szerelem és az alkotás határtalan mozgásait. Nem is lehet véletlen, hogy Szabó Lőrinc szerelmi költészetének eddigi recepciótörténetében a te és az én dialogikus kapcsolata képezi az interpretáció alapját. Ennek a változó viszonyoknak a mozzanataira pillanthatunk rá, ha kiemeljük a szakirodalomban értelmezett szerelmes verseket: a te és az én identitásának és kapcsolatának stabilizálhatatlansága Szabó Lőrinc költészetében eljuttatja a szerelmes verstípust addig a pontig, ahol az alkotás és a szerelem poétikai szerkezete egybeér a halál és az élet metszéspontján *A huszonhatodik év* szonettjeiben.

„A szerelem – romantikus felfogásában – mint Én-Te-viszony eloldódik a preformált kötődésektől és önkonstitutív, önreferens jellegű lesz, »egy közös különleges világ megteremtése« lesz a célja.”¹ A 19. század folyamán a költészet az aposztrophé használatával feloldja a rögzített időbeliségeket az intimitás kifejezéséhez. A líra a pillanat örökkévalóságának megteremtésében, a „vágy időstruktúrájának” létrehozásában érdekelt, így az „üres deixis” az egyik legfontosabb kérdésévé válik, melynek sokhangúságával szembekerül az én egyedisége, az élménnyel való egységesülése. Lőrincz Csongor *A Sátán műremekeiben* szereplő, a *Nézlek, szelíden, szótlanul* című vers kapcsán jegyzi meg, hogy a lírai én a te másságában való artikulálása, a másikat feltételező és tőle függő önreflexió során rögzíthetelenné válik.

Az intervokális kölcsönösség nyilvánvalóvá teszi, hogy az önreflexió lehetősége a másik perspektívájának a szubjektumon belüli inszenírozásában konkretizálódhat. [...] A szöveg ekképp nem valamely primér „hang” és a beszéd/szöveg közötti inkompatibilitást hangsúlyozza, hanem éppen az aposztrophé retorikai mozzanataként megnyilvánuló kölcsönösséget

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

1 Lőrincz Csongor, *Líra, kód, intimitás. A szerelmi költészet néhány kérdése Adynál és Szabó Lőrincnél*, Alföld 2001/8., 86.

funkcionalizálja. Csak eme nem-identikus összekötöttség aktivizálása képes – a szerelmi líra közegében különösen – a „hang” stabilizálását, genealogikus önmegalapozását leépíteni, felszabadítva így a szöveg kontrollálhatatlan beszédét.²

A költői életmű egy későbbi darabja, *A Te meg a világ Semmiért egészen* című verse kapcsán Kulcsár Szabó Ernő az én és a te felcserélhetőségének mozgásait emeli ki. Az intimitás formakeresése olyan nyelvi-poétikai mozgást hoz létre, amely el is választja, de közben felcserélhetővé is teszi az én-t és a te-t, és ezzel a viszonytal túllép a romantikus egységgé olvadáson, kialakítva egy új poétikai kifejezésformát:

nem hasonlóvá teszi az én-t a másikhoz, hanem cserélhető helyzetben teszi láthatóvá az ellentett oldalon. Kettejüknek az intimitás körén belül elfoglalható pozíciója így nem olvadhat egybe, ám mindig cserélhetővé válik. Ami azt jelenti, hogy ez a cserélődés itt most éppen a mindenkori másik identitását védi meg a megsemmisítő romantikus egybeolvadástól. [...] A köztük való változó elhelyezkedés stabilizálhatatlansága – különösen a „Nem vagyok kész? vagy összedőltem?” emlékezetével – sokkal inkább egy olyan mozgásra emlékeztet, amelynek nem az Én és a Te az identikus szubjektumai. Vagy még pontosabban: nem ők építik valamilyenné az intimitás szerkezetét – ezért bizonyul a versben minden építés bontásnak is –, hanem fordítva, az intimitás szubjektuma építi őket magába.³

A huszonhatodik évben a kölcsönös bontás és építés az én és a te között az élet és a halál folytonos egymásba játszásának metszéspontján jön létre. Kovács Béla Lóránt a kötet első ciklusának verseihez bevezetésül a romantikus líra problematikáját veti fel: a szerelmi élmény kommunikálhatóságának nehézségeit, ahogy az élmény és a nyelvi kifejezés elválik egymástól. A romantikus líra lemond a valóság közléséről, a benne megjelenített sajátos rend irreálisával a közölhetetlenség felé mutatnak a versek. Az én-te viszonyban az énnel rögzített az identitása és kivetül a „másikra”, így a dialogikusság szerepei hierarchikusak. Ezzel ellentétben a huszas-harmincas években a „dialogicitás” a saját identitást csupán a Másikon keresztül véli megalapozhatónak. Az »én« éppen ezért a párbeszédben olyan hely lesz, amely a »te« válaszaitól függően mindig újraszituálódhat, és viszont. Ez a dinamika azonban nem teszi lehetővé, hogy a Saját valamiféle lényeggel bírjon, a Másik pedig ennek valamiféle kivetüléseként jöjjön létre.⁴ Kovács Béla Lóránt rámutat a gyász és a szerelem intencionális szerkezetének hasonlóságára, ahogy mindkettő megsemmisíti, a „halálba küldi” a másikat, ahogy a vágy is felszámolja a másikat és a helyébe egy nem valós, fiktív személyt állít. A szerelem nem életben tartja, hanem megöli a „valódi” kedvest.⁵

2 Uo., 94–96.

3 Kulcsár Szabó Ernő, *A „szerelmi” líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a késő modern költészetben* = *Uő, Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*, Akadémiai, Budapest, 2010, 259.

4 Kovács Béla Lóránt, *Szerelmes trópusok. Szabó Lőrinc Amit még látott ciklusa*, Alföld 2004/4., 78–80.

5 Uo., 91.

A szerelmi felszámolásban az én nemcsak a te-t „taszítja a halálba”, hanem önmagát is, mert az én és a másik egy folyamatos dialogikus dinamikában van jelen, melyben egyik sem stabilizálódhat identikusan: egyszerre ad életet az élőnek és a halottnak is a nyelvi működés, és ezzel meg is szünteti az életüket, stabilizálhatatlanul lebegő, túlvilági (nyelvileg változó) létezővé teszi őket. Ennek a kölcsönösségnek egyik illusztratív esete, amelyről Kulcsár-Szabó Zoltán ír: „Azok a szövegrészek, amelyekben a vers a távollévő Másikat idézi, eszerint úgy foghatók fel [...], mint a hang visszaadása az Ént teremtő Te-nek, pontosabban az ő illúziójának, amelyet éppen ezek a gesztusok keltenek. [...] Én és Te tehát kölcsönösen feltételezik és törlik egymást: létesítik egymást mint hangot a szövegben és leplezik egyúttal eme létesítés önkényességét.”⁶ A viszony lebegő, stabilizálhatatlan jellegéhez még az is hozzájárul, hogy „a távoli kedvesét megszólító lírikus orpheuszi vállalkozása potenciálisan aláássa az én és a te pozícióinak idő- és térbeli el- vagy körülhatárolhatóságát.”⁷ A dinamikus egymást teremtés rögzíthetlensége összekapcsolódik az alkotással, az ihlet megállíthatatlan dinamikájával, amely a nyelvbe költözik. Egy olyan láthatatlan erő keres formát magának a másik megtalálására, amely az egész nyelvi működést fenntartja. „A másik hiánya betölthetetlen, mert a vágyam folytonos, felcserélésre épülő viszonyrendszerben a tárgya helyett mindig saját magával helyettesíthető, ezáltal meddő marad.”⁸ Ebben a vágyban való létezés lezárhatatlansága és teljessége adja *A huszonhatodik év* szerelmi állapotának és az ihletnek az érintkezési lehetőségét. Kabdebó Lóránt nagyívű fejlődési vonalat vázol fel monográfiájában, ahogy Szabó Lőrinc lírája a létezésről gondolkozva folyamatosan megújul az életmű előrehaladásával. Költészete felülírja a hagyományos létértelmezéseket a létezés mozzanataira való állandó rákérdezéssel és annak versbe foglalásával. Az életmű utolsó két kötetéig eljutva változik át újra és újra a lírai megnyilatkozás a szüntelen rákérdezéssel. Ez a dinamika adja Szabó Lőrinc költészetének egyik különlegességét, a permanens belső diskurzus, amely megújítja a nyelvi formákat is a szemantikai változások mellett. Az életmű végén eljut a *Tücsökzenében* és *A huszonhatodik évben* megmutatkozó, az alkotással egybeköthető lételeményig, mellyel a létezés teljességére való rákérdezés új módja valósul meg.⁹

A recepció által feltárt én-te viszonyban a két végpont (megszólító és megszólított) és a köztük lévő kapcsolat megfoghatatlan lebegésben és változásban tartja a nyelvet. „Minden más dolog, jelenség, az univerzum többi eleme a két pólus között, vonzódásuk mágneses erővonalai mentén rendeződik el.”¹⁰ Ez az alkotó dinamika olyan, mint a versek létezésének fenntartója, akár a szívét működtető, dobogó élet. Egy olyan pszichikai és testi energia éri a költőt, amely versírásra ösztönzi, gyakran egy emelkedett állapottal jár együtt, segíti a kifejezés gördülékenységét, és tipikusan egy kívülről érkező tapasztalati hatás váltja ki, egy erő, amely a versírói folyamatba

6 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Beleírás és kitörlés. A Te emlékezete Szabó Lőrinc A huszonhatodik év és Oravecz Imre 1972. szeptember című műveiben = Tanulmányok Szabó Lőrincről* (Újraolvasó), szerk., Kabdebó Lóránt – Menyhért Anna, Anonymus, Budapest, 1997, 152.

7 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Tücsökzenéjének agyadnak*, Ráció, Budapest, 2010, 262.

8 Nagy Csilla, „...hullám a tavon” = „Örök véget és örök kezdetet”. *Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerk., Kabdebó Lóránt et al., PIM–Prae, Budapest, 2019, 108.

9 Kabdebó Lóránt, *Valami történt. Szabó Lőrinc átváltozásai*, Prae, Budapest, 2022.

10 Glózer Rita, *Szabó Lőrinc huszonhatodik éve*, Irodalomtörténet 1993/4., 847.

bekapcsolja az alkotót.¹¹ Így ragadható meg általánosítva a lírai ihlet fogalmisága, amely első olvasásra akár a szerelem működésmódjaival is összeegyeztethetővé válik. Ennek a mozgásnak, a verset folyamatosan alkotásban tartó erőnek a poétikai és tematikusan önreflexív megmutatkozásait vizsgálom, amelyek összeérnek a szerelem és az ihlet találkozásában. A *huszonhatodik* évben, ahogy az ihletnek, úgy a szerelemnek sincs rögzített formája. A láthatatlan jelenlét, akár az élet, folytonos erővel beszélgeti a nyelvet, amelyen keresztül kiütközik ez a megfoghatatlanság. A versképződés, a nyelv „életének” folytonos fenntartása kényszerében találkozik a szerelem és az ihlet. Ahogy a kedves sincs megalkotva (a szerelem illúziókat keltő hatása és a távollét miatt), úgy a megfelelő, kedvest feltámasztó „titkos” szó megtalálása is problematikus.

Ahogy Luhmann fogalmaz a szerelem interpretálhatóságáról és kommunikálhatóságáról: az intim kapcsolatokban a szerelem nonverbális jelei egy olyan világot teremtenek, melyben a kötődések túllépnek a jelrendszer formáin, és interpretálhatóságuk nem közölhető és lezárható. Egy olyan létet biztosít „a másik az én átélésének és cselekedeteinek horizontjaként”, amely csak a szerelemmel lehetséges.¹² Mintha a szerelemmel megformált kedves alakja a folytonosságban lenne fenntartható a szavakkal lezárható és rögzíthetetlen szerelmi dinamikával. A *huszonhatodik* év poétikai célkitűzése akár ebben a folytonos határtalan dinamikában is megragadható, amely lezárhatatlanságában, az örök újraalkotás fenntartásában közelíti meg a szerelmi egységélményt. Ehhez az egységhez mégis kapcsolódik egy olyan vágyott, lezárható, de közben határtalan nyelv megtalálása, amely lerombolja a távolságot. „Az az egész, amire vágyom, elegendő ahhoz [...], hogy általa mindketten elveszítsük helyünket: hogy mágikus módon behelyettesíthetőek lehessünk egymással: hogy eljőjön az »egymásért« uralma [...], mintha csak egy új és különös nyelv szavai volnánk, amelyben szabad lenne egy szót másik helyett használni. Ennek az egyesülésnek nem lennének korlátai, nem azért, mert oly határtalan kiterjedésű, hanem mert a felcseréléseknek nem lenne jelentőségük.”¹³ Barthes arra is rámutat a szerelem kifejezése kapcsán, hogy „az írás [...] nem szublimál semmit, hogy pontosan ott van, ahol te nem vagy”.¹⁴ A *huszonhatodik* évben is folyamatosan jelen van az én-t és a te-t elválasztó deiktikus „itt” és „ott” áthidalhatatlansága. A kötet ennek megszüntetésére a nyelv határait fenyegető eszközöket, a szerelem rögzíthetetlen mozgását használja, hogy defibrillálja saját szívén, a kettőjük között felcserélhetővé váló szavakon keresztül a kedvest. Megkísérli feltámasztani a halottat, felülírva a (nyelv) természet(es) működéseit.

II. Az én és a te az élet és a halál tükröződéseiben

Az *Emlék a szívednek* első sora a két végpont (te és én) közti hangképződés stabilizálhatóságát tagadja, amelyet végigvonultat az egész versen. Az egyes szám első személy igeragja („daloltam”) és az egyes szám második személyhez kötődő

11 *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2012, 709.

12 Nikolas Luhmann, *Szerelem – Szenvedély. Az intimitás kódolásáról*, ford. Bognár Virág, Józsoveg Műhely, Budapest, 1997, 157.

13 Roland Barthes, *Egy szerelemnyelv töredékei*, ford. Albert Sándor, Atlantisz, Budapest, 2016, 271–272.

14 Uo., 124.

személyes névmás [„rólad”) mint a dal tárgya közti kapcsolat negációba kerül: „Sose daloltam rólad”. Valamint az én domináns aktivitása is tagadásra kerül, amely a te-t mint a hangadás témáját hierarchikusan maga alá sorolná. Tehát elveti, hogy a nyelvi-zenei produktum az én tulajdona és a te-ről szól. A „daloltam” tagadása, valamint a „dal” és a „köznapi nyelv” szembenállása [„Sose daloltam rólad: köznapi / nyelven szól ma is idegem s agyam”) a költeménybe foglalhatóság lehetőségét kérdőjelezi meg. Áthelyezi a te-ről való megszólalást a biológiai létezés, az „ő”, a test terébe, melyen keresztül létrejön a kapcsolat a te és az én között. A vers ebben a sorban előkészíti és a továbbiakban kibontva tisztázza a te-ről és az énről leválasztható, bár azok között keletkező, képlékeny szerelmet, amely a vers alkotóereje. A te megszólítása tartja fenn a verset: az én nyelvi megszólalását és ezzel együtt biológiai mechanizmusait is. A te-hez való fordulás centrálisan működteti a lírai kifejezést, és közben egyenlő az élet invokációjával is, amely összefonódik a nyelvi, zenei formával egyaránt. A nyelv formálja az életet, és fordítva, az élet hatással van a nyelvre, ahogy a te megteremti az ént és az én miatt létezik a te. Az én és a te között létrejövő és visszaható megszólítás egyenlő az élet invokációjával, és az élet dinamikus megragadhatatlansága magába is olvasztja a két végpontot, identikusan stabilizálhatatlanná téve őket.

A „nyelvi” megszólalás különböző mediális formákban jön létre az én és a te között, mely közé beékelődik egy átjárót biztosító harmadik: a médium, a tároló, a közvetítő, ami és aki létrehoz egy tükrorátjárót a két személy között. Ha a verset a shakespeare-i szonettforma¹⁵ szerint lebontjuk tizenkettő és két sorra, melyből az utolsó kettő az előző tizenkét sor csúcspontja, sűrítése [ahogy ezt majd a későbbiekben még alátámasztjuk], akkor az első tizenkét sor közepén, az ötödiktől a nyolcadik sorokig jelen van az a passzív költő, aki a te befolyása alatt áll. Azonban ez a költő az énről leválasztott, valamint azonosítható a „lélek orvosával”, aki szintén alkotó beavatkozás nélkül olvassa le a testről a diagnózist, hasonló kitettséggel vizsgálva a testet, akár *A belső végtelenben* a „mérnök öntudat”.¹⁶ Érdekessé válik, hogy a vers egyetlen ellentétet kifejező kötőszava a hatodik sorba kerül, a két személy passzív és [beavatkozás nélkül] aktív szerepe közé. A [te] „költő” és a „lélek orvosa” párhuzamot állíthat a „te” és a „lélek” között, ahogy mindkettő összeköttetésben van a birtoklóval. Az egyes szám harmadik személy közben az énnel is azonosítható láncolatba kerül, ahogy a vers első felében a költői alkotáshoz köthető „daloltam” az énhez kapcsolódik, akinek a birtokviszonyába kerülnek a diagnózis alá vetett szervek: „köznapi / nyelven szól ma is idegem s agyam”. A „lélek orvosa” egyszerre képviseli a számszerűsíthető formaisággal materiális testeket elemző orvos és a láthatatlan immateriális megragadásának analitikusát. A belső tartalom az én testi medialitásából a külső nyelvbe kerül át.

15 Szilágyi Péter, *Szabó Lőrinc szonettjei* = Uő, *Forma és világkép*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 309.

16 „A belső végtelenben fontos felismerése abban rejlik, hogy miközben a saját test leírására törekszik, azt csak kívül kerülve a testen, mintegy külső szemlélőként képes végrehajtani. A szubjektum szempontjából ez egyfajta identitás-válságnak azonosítható [az én sem a testtel, sem a szellemmel, sem az ésszel, az akarral nem identikus. [...]] A működést ellenőrző, leolvasó »mérnök öntudat« szintén nem irányító: az »erők birkózása« határozza meg azokat a fizikai folyamatokat, amelyek a technikai médiumokban végbemennek, a lélek, az akarat, az öntudat pedig Szabó Lőrinc versében hasonló módon van kiszolgáltatva a testnek.” Nagy Csilla, *Megvont határok. Tér, táj, énkoncepció József Attila és Szabó Lőrinc 1930-as évekbeli költészetében*, Ráció, Budapest, 2014, 42, 44.

Már a vers elején feltűnik, hogy egy olyan nyelvről van szó, amely az én testi működéseivel kerül összhangba, de nem közvetlenül az éné, hanem a testé, amely az éntől függetlenül is működhet vagy meg is teremtheti az ént, és nem közvetlen artikulációval jön létre szavakban a kifejezés: „sose daloltam rólad: köznap / nyelven szól ma is idegem s agyam / az édes látomást, mely benne van, / teljes természetesség hozza ki”. A te és vele együtt az élet a „természetesség” mint biológiai és mint a megszokás megbízható működésére visszautaló jelentésén keresztül terjed ki a köznapiság konceptuális terébe: a biológiai szervek, az élet mindennapi nyelvének szavakban történő megragadására törekszik a lírai én. Mi sem természetesebb annál, hogy a testet az élet tartja működésben, ahogy a kimondás az étellel működő testen keresztül mehet végbe? Valamint a „te” aktív vá váló szerepe is artikulálódik [„teljes természetesség hozza ki: / te hozod ki”], melyben az élet „teljességének” nyelvműködtető állapotát azonosítja a te beavatkozásával, aki hozzáfér a szervekhez a láthatatlan erőn keresztül.

Az „ideg” és az „agy” biológiai „nyelve” az „édes látomás” bontható, sűrítendő és transzformálható [egyre megragadhatóbbá tehető], amely az íz és a látás érzékletével együtt lesz a testen keresztül hozzáférhető. Az orvos diagnózisán keresztül a testbe rejtett természetesség-te-élet a szavak medialitásába kerül [„vizsgál s íté, ahogyan / a lélek orvosa, s szava olyan / biztos, mint a számok képletei.”], de az is lebomlik és ezzel együtt sűrűsödik egyre kisebb struktúrákba, akár csak ha egy mikroszkóp alá helyezve fokozatosan ránagyítanánk a nyelvre a kettőspontok egyenlőséget kifejező és vizuálisan is megjelenített lencsén keresztül. A láthatóság, a „test nyelvének” „látomása” az orvos diagnózisának szavaival párhuzamosan válik „képletté”, amely nemcsak a számok numerikus rendszere, hanem vizuálisan megközelíthető struktúra is. A test nyelvének a testen belül megképződő „látomása” a kiemelhető „képlet”: a test nyelvének külső, a test által is percipálható vizuális leképezése, szóvá medializálódott formája. Mintha a testtel „rajzolt” kép összhangba kerülne a szavak megformálásával, „rajzolásával” átmedializálva az életet. „A rajzvevő örömteli mozgása nem lép a test határain túlra. Eltérően a beszélt vagy írott jeltől, a vessző mozgása nem szakad el a rajzoló vágyódó testétől vagy a másik közvetlenül észlelt képétől.”¹⁷ Egy olyan összeköttetésről van szó, amely a testen keresztül valósul meg, a test szenzuális emlékezetén keresztül, és az teremti meg a kívülről hozható nyelvet. „A világ külseje a hús belsejétől függ.”¹⁸

A test (nyelve) és a szó párhuzamosan bomlik szét a vizualításra egészen az életig, amely egyik esetben a te (nyelvilleg formált, mint a „te” hangsor, de szemantikailag megfoghatatlan) alakjában, a másikban a természet formái megnyilvánulásaiban

17 Jacques Derrida, *Grammatológia*, ford. Marsó Paula, Typotex, Budapest, 2014, 268.

18 „A világnak nincsen húsa [hisz a világot éppen a hús radikális hiányával lehetne definiálni], ám még sincs világ az őt érzékelő hús nélkül – az egyetlen hús nélkül, ami történetesen az enyém. Az én húsom zárja körül, fedi be, öleli magába és tárja fel a világot – és nem fordítva. És minél többet érez, tehát minél erősebben érzi önmagát, annál inkább nyílik a világ. A világ külseje a hús belsejétől függ. A belső nem áll szemben a külsővel, hisz az önafelelő teszt egyedül lehetővé a más általi ingerlehetőséget, mely utóbbi az előbbi függvényében erősödik vagy gyengül. Ilyen módon az én passzivitásomat egy olyan rejtett és eredetibb aktivitás ritmizálja, amely megelőzi az élettelen és tehetetlen testek minden mozgását és lendületét. [...] Érzékelem a világot, miközben érzem önmagam, és a világ annak megfelelően nyílik és táru fel, ahogyan az én saját érzeteim emlékein keresztül egyre egyedibbé válok önmagam számára.” Jean-Luc Marion, *Az erotikus fenomen. Hat meditáció*, ford. Szabó Zsigmond, L'Harmattan, Budapest, 2012, 154.

[virág, sejt, kristály] jelenik meg. A természeti képződményekig való eljutás részletekre rányagító és alkotó folyamatába – a vers első feléhez képest – beékelődik a zeneiségre való lebontás is: csodát, / zenét akar: arányt, s szimmetriát: / formát, életet: ahogy a virág, / a sejt, s a kristály”. Ennek az alkotó munkának a pontos formára törekvő módszere hasonlít az ihlet munkájára, amelyről Babits Mihály,¹⁹ Nemes Nagy Ágnes²⁰ és József Attila²¹ is említést tesz, hogy minden versnek egyetlen tökéletes formája van. Az *Emlék a szívednek* című versben a szó maga egy pontos képlet ahhoz, hogy benne az élet működőképes legyen, akár a DNS felépítése, amely az organizmusokat alkotja.

Két oldal képződik meg a korábban említett versközépi egyes szám harmadik személyű médiumok elválasztásával. A vers első fele a test „túlvilágaként” tartja életben a te-t, a másik pedig a kinti világba emeli át a nyelvbe ágyazva. Mindkét esetben az élet tükrözése megy végbe. Az emlékek testből való kiemelése a szavakba: a kedves életének bentről, túloldalról való ki- és áthozása párhuzamba kerülhet a túlvilágból való visszahozással. A tükörszerkezetek olyanná teszik a túlvilágra való átpillantást, akár a tükör misztériuma a néphagyományban. Letakarták a tükröket, hogy a halott lelke ne láthassa meg magát, mert benne ragad, és így nehezebbé válik a távozás. Valamint félték, hogy az élők meglátják a halottat a tükörben.²² „A tükörben földi testi identitásunk jelenik meg, amit a rítus szerint el kell takarni, el kell felejteni.”²³ A tükör letakarása magában hordoz egy olyan identitásvesztési lehetőséget, amely szükséges a halott távozásához: a test, az arc a lélek életének földi „történetét” hordozza magában, amely az élőkre is visszapillant, ha a halott lelke a tükörben ragadt.²⁴ A *huszonhatodik év* énjének tükrös agya és szíve az emlékezéssel, a testi mediális megtestesítési lehetőségeivel befogja a halott lelkét a földi identifikáció kísérletével [amely folyamatosan nehézségekbe ütközik, ezért veszíti el az én is a stabilizálható identitását és billeg át a túlvilágba], és nem engedi el a kedvest: a versekben a szavakkal próbál testet adni, új medialitást, hogy a tükörből kihúzza az élők közé a kedvest. Olyan versekben jelenik meg ez a tükörszimbólika az agy és a szív kapcsán, mint

-
- 19 „Nincs általános esztétikai szabály, de minden egyes műhöz megvan a csak odavaló norma. Minden élményhez, lehetőséghez az egyetlen élmény kifejezés útja.” Babits Mihály, *Egyetemi előadások 1919*, Ráció, Budapest, 2014, 66.
- 20 „Az ihlet közepén ülő, láthatatlan versmag is kis villámocskákkal, nagyon határozott áramutésekkal csapdos rá a versíró kezére, ha rossz szót talál leírni, vagy eltéveszti a... nem tudom, mit. [...] Mert egy dologban ez a valami – hol arkangyal, hol iskolamester, hol turbógenerátor – nagyon következetes: nem tűr ellentmondást, önmagától semmi eltérést. Ő tudniillik a minta.” Nemes Nagy Ágnes, *Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?* = *Uó, Szó és szótlanság*, Magvető, Budapest, 1989, 54.
- 21 „...az ihlet ragaszkodik alakjához amelyben megjelenik, tehát önszükségképpen veszi magára.” József Attila, *Ihlet és nemzet* = *Uó, Tanulmányok és cikkek 1923–1930*, Osiris, Budapest, 1995, 91.
- 22 *Magyar Néprajzi Lexikon*, II., szerk. Ortutay Gyula, Akadémiai, Budapest, 1979, 416. Isgalmass kapcsolódás az itt megállítása is, amely összefügghet a *huszonhatodik év*ben használt időkezeléssel: „Az óra megállítása azt szimbolizálja, hogy az eltávozott számára megszűnt a földi idő, de az itt maradtak számára is más minőségű idő kezdődik: az idő nélküle.”
- 23 Kárpáti Ágnes, *A gyász szociológiája*, MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2002, 29.
- 24 „Aki nem tudja, hogy a saját tükörképét látja, az önmagát sem ismeri meg.” [Polcz Alaine, *Gyászban lenni*, Pont, Budapest, 2000, 94–95.] „A tükrök letakarása: az élet tükrének elhomályosulása, a saját teste-arca látásának megszűnése a halott számára. [A halál maga is tükörvillantás az itt maradóknak, hogy mit tett eddig az életével az, akit most temetünk.]” [Polcz Alaine, *Letakart tükör. Halál, temetkezés, gyász*, Helikon, Budapest, 2001, 123–124.]

a *Kettős vereség* („Ami vagy, / mind csak agyam tükörjátéka már, / emlék és álom, az hoz-visz, halál / s élet közt, köztünk”), a *Bolond tükör* („Csak tükröd őriz, tükröd, én, a lélek, / tükör, melyből kirepültek a képek, / bolond tükör, mely azt hiszi, hogy éltet!”), a *Pár négyezőgláb rét...* („világtükör szívem”), vagy a *Téli varjak* („Tér s szív itt fog, de időben, kopásban / mind messzebb kerülsz.”).²⁵

Az élet és a halál szféráinak összetükrözése ciklikus átjárhatóságot teremt a két világ között. Ilyen a legkisebb és a legnagyobb egységek felcserélhetősége is. A ránagyítások egyszerre sűrítések is: a kisebb egységek láthatóbbá, megragadhatóbbá teszik a nagyobbat [az életet]. A szavakba ágyazott rajzoló mozdulatok, a vizuális vonalakba [szavakba] rejtett zeneiség, valamint a zenében a forma az egyszerre legkisebb és legnagyobb eleme az életnek: akár a forma legkisebb elemei, amelyek – mint a DNS – magukban rejtik az egész élő organizmus lehetséges kiteljesedő formáját. Ezek a megfordítható elemek: mint a legkisebben a legnagyobb és a legnagyobbban a legkisebb egység párhuzamba kerül a te és az én felcserélhető dinamikájával, az egymásba való átjátszással, akárcsak a szakirodalomban gyakran elemzett egymásba burkolt képzeletműködés, amely kölcsönösen teremti az én-t és a te-t: „Képzelt képzeletteddel képelem”. Mintha ezek az átjárhatóságok egy olyan kölcsönös és folytonos oda-vissza teremtést tartanának fenn, amely a körkörös végtelenségbe, a halhatatlanság állapotába helyezik a versekben jelenlévő és kapcsolatban álló én-t és te-t. Ezt támasztja alá az is, ahogy „az ellentétek haláltáncává fokozódnak”.²⁶ Egy olyan körkörösséget hoz létre az élet ciklikusságával, amelyben a kezdet és a vég felcserélhetővé válik: „Tudni a csodát, mely folyton a másik / pólusba szakad és visszacikázik, / végső s legelső hieroglifáit / minden életnek” (*Az volna méltó*). Az immateriális „csoda”, „élet” innen oda és onnan visszatérve hasonló hármasságot vázol fel, akár a „képzelt képzeletteddel képelem”, melyben az én képzeletében jelenik meg a te képzelete, melyet mégis az én működtet a képzeletével, mintha a képzelet ereje áttevődne az én képzeletéből a te képzeletébe, majd visszatérne az énébe, és ez folyamatosan megismételhetővé válna. Ugyanígy a „végső és legelső hieroglifák” a tükrözésben folytonos ciklikusságot villantanának fel: a halál utáni újrakezdést,

25 Izgalmas adalék, hogy a szerelem Shakespeare-ig visszavezethetően az aggyal, a biológiai életműködésekkel kapcsolódik össze. A versekben ez a metaforika összekapcsolódik a tudománnyal is, mely szerint az agyban olyan kémiai anyagok termelődnek, amelyek kiváltják a szerelmet, a motivációt, a cselekvést. Ehhez lásd: Tim Hancock, *The Chemistry of Love Poetry*, *The Cambridge Quarterly* 2007/3., 197–228.

26 „A lírai rekviem azon a szomorú mezőn játszódik, amelyen lét-nemlét között az árnyak bolyongnak: a Mindenütt és a Sehol, a Mindig és a Soha, a Kint és a Bent, a Lélek és a Test – a Te meg a Világ, amit pedig egyszer már hűvös férfiüsszel rendbe tett – bomlik föl újra a fonákjára a határok kiélesedésével és egybemosódásával, a mindenkori Szabó Lőrinc-i dialektikus világlátás az oxymoronok, a paradox ellentétek haláltáncává fokozódik.” Baránszky-Jób László, *A huszonhatodik év világa = Uő, Élmény és gondolat*, Magvető, Budapest, 1978, 176.

visszatérést.²⁷ A létrehozott körkörösség, akár a haláltánc,²⁸ az említett eszközökkel a világmindenség létrehozásával, a határok és végpontok megszüntetésével átjárhatóságot biztosít a két világ között a szerelem és az alkotó erő feszültségében: az én és a te egymást ide-oda vonva mozdul el élet és halál peremterületeire. Ezzel a két világ határait felbontja a szerelmi erő, a kapcsolódás, és egy olyan közös világot hoz létre, amely minden mástól elválasztott és folytonosan alkotásban tartott a tükrözések végtelenségében. A szerelem fenntartásának alapvetően az a követelménye, hogy a két fél a világtól elválva egy „új világot” rekreáljon, egy köteléket alkosson meg, melyet folytonosan életben tart az alkotásban.²⁹

III. A szív defibrillálása

Láthatóvá vált, hogy a vers a végletek közötti kölcsönös dinamikával fokozza az én és a te világának egymásba érését. A vers ritmusa addig gyorsul, amíg össze nem ér a két elválasztott személy. Ahogy Szilágyi Péter összefoglalja a shakespeare-i szonett formai jellemzőit – amelyet Szabó Lőrinc használ *A huszonhatodik évben* –, annak tökéletes és erős példája az *Emlék a szivednek*. A vers, „[k]ét nagy gondolati egységből áll: a részletezve kifejtett első gondolat tizenkét sorra terjed [...]. Ezt az első részt vagy kiteljesíti, vagy »váratlan« fordulattal zárja le a két utolsó sor. [...] Az átlagosnál is jobban felgyorsul a vers tempója akkor, ha az első tíz sor egyvégtében, megszakítás nélkül hőmpölygeti az első sorban megjelenő gondolatot. Ilyenkor élesebben válik el a két utolsó sor”, amely a leginkább felgyorsul az egész versben.³⁰ Az *Emlék a szivednek* első sorában az én és te viszonyai és a köztük lévő versképződés módja sűrűsödik és hőmpölyög végig a versen, kibontva azt, egyre gyorsul az élet megfejtésének mediális váltásaival, amíg az utolsó két sorban egy olyan sűrűsödési dinamikus pontot el nem ér, amelyben az én és a te között megszűnik a határ a nyelvi kiterjedésben.

27 Az élet-halál érintkezést hasonló módon tükrözteti a *Gyermekünk a halál* című vers, melyben a halált az élet jellemzőjével, a születés lehetőségével ruházza fel, és ezzel a „tulvilág” elérését, az abba való átszületést az áthalás helyett, és egyben annak létrehozását is lehetővé teszi: „Tűrnünk kell, táplálni s növelni, / ellenségünket, a halált, / ki húsunk vak terein át / rejtelmes geometriák / kezével építi magát, / hogy egyszer meg tudjon születni. // [...] // A halál meg akar születni, / a hernyót megeszi a báb: / készül bennünk a tulvilág”. Vagy említhetnénk a *Tűcsökzene* kiazmusait a kezdet és a vég felcserélhetőségére: „ami valaha, / magadba zárva a végben is a / kezdet maradsz, Egy, Te, Galagonya.” (*Galagonya*), „mely, élvezve, a vég gyönyöre, / s ha ébredsz, a költészet kezdete” (*A legfőbb boldogság*), „ami, álmodva, a vég gyönyöre, / s ha ébredsz, a költészet kezdete.” (*A túlsó part*), „hogy értsem magam, s hogy megértsetek: / örök véget és örök kezdetet.” [*Táj épül, omlik*]

28 A haláltánc motívuma a középkorban alakult ki: a világmindenség ciklikusságát kifejező rituális körtánc, amelybe a sírból feljött halottak rántják az élőket, és melyben a társadalom minden rétege egyenlővé válik a halált jelképező sírgödör körül táncolva, majd beleugranak abba. *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. Pál József – Újvári Edit, Ballasi, Budapest, 1997, 182. „A haláltánc mint műforma a középkornak ezoterikus, a nagy nyilvánosság előtt titkolt és még a gnósztikus világszemléletről átláthat az azon hitére támaszkodott, hogy a tánc és a zene mágikus hatásában, a Halálnak és halottaknak mindent magával ragadó ördögi erejében, az ősi természeti erők törvényeinek szükségszerűsége nyilvánul meg.” Kozáky István, *A haláltáncok története*, I., Magyar Történelmi Múzeum, Budapest, 1936, 5.

29 Irving Singer, *The Nature of Love*, III. *The Modern World*, University of Chicago Press, Chicago, 1984, 384.

30 Szilágyi, I. m., 309.

A vers utolsó két sorában – ahogy a címben is – fontos szerep jut az emlékeknek, amely formálja a nyelvet, és ezzel együtt a te-t: „Modorról, s keretnek, / ennyit. A többi? Emlék a szivednek: / az, hogy szerettél, s szeretlek, szeretlek.” Két értelmezési útvonal lehetséges. Az egyik az, hogy a megszólított szíve az emlék, a te szívéhez tartozik az emlék. A másik, hogy a te szívéhez szól a vers, a te szívének ajánlott emlék a vers, hogy feltámassza a szívet, a te-t a nyelven keresztül. Az „emlék a te szivednek” és a „szíved emléke” felcserélhetőséget hoz létre [a túlvilági oldalról olvasva, tükrözve új értelmet nyer], mintha ez az emlék a te szívéből származna, vagy az én emléke a te szívének szánt élet, amely feltámasztja. Ugyanakkor ez az emlék immateriális, melyet az ütem és a rím alkot, így a szerelemmel válik egyenlővé. Ugyanolyan képlékeny is, ezért nem találhat végleges formát, így problematikussá válik a „titok” szavának, a „csillaghús képletnek” a megtalálása, akár a shakespeare-i „titkos csillag-parancs” megfejtése a *Szonettekben*.

Szabó Lőrinc a szerelem feltámasztásához használja fel alapul az általa fordított Shakespeare-szonettek formáit. Ezek a hatások Shakespeare szonettjeinek [a költő általi] értelmezésén, a fordításokon keresztül követhetőek, ezért Szabó Lőrinc szonettfordításait és *A huszonhatodik év* verseit hasonlítom össze. Az alkotás és a szerelem olyan pontokon kapcsolódik *A huszonhatodik évben* és a *Szonettekben* is, mint a test feltámasztásának, az élet előhívásának nyelvi konstrukciói; a te és az én viszonyának konstellatív működései; valamint az élet és halál érintkezései. *A huszonhatodik évben* megjelenített szerelem nem különbözik sokban a reneszánsz szerelem tág fogalomhasználatától: a szerelem az állapotmeghatározás helyett inkább cselekvő szerepben jelenik meg, vágyként a verskeletkezés és működés alapja,³¹ akár az ihlet. Szabó Lőrinc verseiben a vágy a versnyelv forrása és ereje, amely azonosíthatóvá válik a megszólítottal, hiszen ő váltja ki: „szó vagy csak, szó a vágy” [*Maradék élet*]. A szó, a létezés, a vágy és a megszólított [a ragozáson keresztül] összeforr, amelyet az ismételt szintaktikai szerkezet [a te létezését felcserélve a vággal] megerősít. A létige [„vagy”] és a „vágy” a hangalaki hasonlóságon keresztül összekapcsolódik, csupán a nyelvválás kerül lejjebb a magánhangzóképzés során, mintha ezzel is nagyobb tér nyílna a te létezésének kiadására a vágyon keresztül. A kötet egy másik versében a vágy hangadásra ösztönző hatalma úgy terjed ki a nyelvben, hogy összeköti az én-t és a te-t: „ujjászületsz jajomban napra-nap, / s bár legjobban a vesztes vágy sirat, / sok más néma kín szóló szája vagy” [*Nemcsak emlék vagy*]. A vágy okozza a siratást, mintha különállna az éntől. A „sirat” esetében nem dönthető el, hogy engem sirat vagy téged, mintha mindkét személyt elérné a hatása: így helyeződik át az én hangadása [„jajom”] a „sirat” vágykeltő igéjén keresztül a te biológiai szervére [ezzel is testet adva neki, az én testét], a szájra.

A szerelemhez kapcsolódó összekötő erő az én és a te szíve között lép működésbe, akár Shakespeare XXXVI. szonettjében: „Két szívünk közös vágy”. A kapcsolódás struktúrája még megalapozottabbá teszi a szerv központi szerepét a XXII. szonettben, ahol a szív képeken belső-külső relációi még érdekesebbé válnak: „Mert ami csak borít téged, a szép, / Ékes köntösként fedi szívemet, / Mely benned él, mint bennem

31 Marcus Nordlund, *Shakespeare and the Nature of Love. Literature, Culture, Evolution*, Northwestern University Press, Evanston, 2007, 25.

a tiéd”. Egy értelmezési lehetőség szerint a te szépsége borítja az én szívét, ez a szív a te-ben él, és ez a te szívében lakó én szív-összetétele visszakerül az énbe, így egy hármass bennfoglaltság jön létre, akárcsak *A huszonhatodik év* verseiben. Mindeközben ez egy olyan szintű egységteremtés a nyelven keresztül, melyben a megszólaló, az én halálával a te is megszűnik: „S ha majd enyém meghalt, ne várd szíved: / Nem úgy adtad, hogy egykor visszavedd.” Szabó Lőrinc kötetében is a te élete függ az enétől: a gyakran ismétlődő hármass szótőismétléssel valósítja meg az élet átvitelét én-te-én között, létrehozva a ciklikusságot. Erre lehet példa a *Folyton átlengsz...* „Míg élek, élsz: éltetek.” sorai. Ebben a kiszolgáltatottságban mégis izgalmassá válik, ahogy a szívek hierarchikusan érintkeznek a kedves szívét helyezve felülre, ezzel is kifejezve a te és én viszonyban a tagok közötti dominancia tükrözését, mintha az én életben tartása a túlvilágba került szívtől is függene: „Míg élek, élsz: éltetek. S te nekem / segítesz, ugye, szív a szívemen?” A két szív kapcsolatára példa még a szonett ritmikusságára reflektáló, zeneiséggel összekapcsolt szívek képe, melyben a két gondolattal vizuálisan is összeköti a szíveket, mint a jelen időtlensége: „szíved – mint most – szívemig dobog!” (*Velem süllýedsz*). Ezek a ciklikusságra reflektáló egységélmények egy olyan teljességet hoznak létre, mint a csigaház gömbszerű alakja: „Élsz. Így döntöttem! Nappal húsodat / frissíti bennem minden gondolat; / s éjjel már nemcsak agyam titka vagy: / hozzám bújsz, véred régi tüze jár át, / s úgy alszom el, hogy, mint csiga a házat, / hátamon érzem szíved dobogását.” (*Igy döntöttem!*) Ebben az esetben is az én hatalmi pozíciója érzékelteti a nyelv, az én dominanciáját. Azonban az én úgy nyújtja át az életét, hogy a te életének helyéül szolgál, így egy kölcsönös kint-bent viszonyban mosódik össze a két személy. Az énben a te „húsa” a gondolat, a szellemi tartalom hatására válik élővé. Az én belsejét átjárja a te vérkeringése, és kívül is beburkolja a keringést biztosító szerv ritmikája az érzeten keresztül, az otthon képzetét keltve a csigaházzal. Tehát a te bent és kint is jelen van, kölcsönhatást teremtve az én és a te között, miközben az én a nyelvvel mégis dominanciát szerez az „Élsz.” kijelentésen keresztül [amely természetesen nem létezne a te megszólíthatósága nélkül].

A megszólításon és szerelmen keresztüli közvetlen életadás Shakespeare szonettjeiben is megjelenik a halálból való visszahozással egyetemben: „Mert szeretlek, én feltámasztalak” (XV.). A te vizuális megjelenítése is jelen van, ahogy azt korábban *A huszonhatodik év*ben is kiemeltük: „Élned kell: élj, rajz, saját remeked.” (XVI.). A rajz és a vers – amely a kedvest életben tartja – azonosítható a *Szonettekben* (ahogy *A huszonhatodik év*ben is összeforr a kép és az írott szó). A te feltámadhat az én viszonyában, a megszólításban, a nyelvi archiválásban, a testtel való olvasásában: „Örök dalokban nősz időkön át. / Míg él ember szeme s lélegzete, / Mindaddig él versem, s élsz benne te.” (XVIII.). A szem az olvasásra, a lélegzet a kimondhatóságra reflektál, ahogy a nyelv bekerül a testbe és az étellel válik (fel)olvashatóvá, feltámaszthatóvá, így a te is a befogadó biológiai rendszerében jön létre, ahogy a nyelv maga. Shakespeare az élet teljességének pillanatnyiságát, „titkának” képletét és a nyelvi felszólításának („parancs”) performatív működését hasonlóan kutatja, mint Szabó Lőrinc: „Ha meggondolom, hogy csak egy rövid / Percig teljes mind, ami nő s virágzik, / S e roppant színpad csak olyat mutat, / Amit titkos csillag-parancs irányít” (XV.). *A huszonhatodik év*ben a titok és a csillag irányító jellege a képlet vizuális keretrendszerével megszabja az étellel azonosítható te és szerelem rejtélyét („tűnt

titok vagy, csillaghús képlet” – *Ki-mi voltál?*], mellyel Szabó Lőrinc végül defibrillálhatja a kedves szívét.

Az *Emlék a szivednek*-ben a te és az én elválaszthatatlan, mintha az én lenne a szívdonor, aki mediálisan átadja magát a te-nek, és próbálja magáról leválaszthatóvá tenni a kifejezést, egy külön testté, nyelvvé. A te szíve az én testében dobog, melynek életdinamikáját a nyelvben zeneileg dobogó, a szonettre jellemző jambikus lüktetés is érzékeltet. A vers címe is utal erre a korábban értelmezett többértelműségével: a vers centrumában a szív feltámasztása áll. Az utolsó sorban a megismételt „szeretlek” mintha ritmikailag a „szerettél” defibrillálása lenne. A múltbeli te-hez kapcsolódó érzés feldobban, az én szerelmében kel életre. A „szeretsz” nem adná meg a ritmikai képletet: az én érzésébe, testébe, ritmikájába záródik a te, amelyet a te keltette szerelem formál. A szótó hármas ismétlése jellemzően előfordul más versekben is, akár a *Képzelt képzeleteddel* soraiban [„képzelt képzeleteddel képelem”), amely párbeszédbe is kerül az *Emlék a szivednek*-kel, ahogy szemantikailag is explicit módon megformálja a szerelem összekapcsoló, kölcsönösen egymásba záró, és a két pólus közötti transzportáló szerepét: „mint tündér repesés / hoz-viszcserél s egyszerre két helyen / egymásba zárva tart a szerelem.” A „hoz-viszcserél” átvitelére és az ezt eredményező felcserélhetőségre izgalmas példa a *Mert sehol se* vagy két sora: „drága nevedet / csengi csendülő szívembe szived”. A két szív egymásba ágyazottsága ebben az esetben úgy jelenik meg, mintha a te szíve éltetné az én szívét, ahogy a szintaktikai szerkezet felépítése a te szívébe öleli az énét: a te szívének aktivitása [„csengi”) és a hang forrása közé kerül az én folyamatos melléknévi igenéssel [„csendülő”) ellátott szíve. A te szívéhez tartozó ige és az én szívéhez tartozó folyamatos melléknévi igenév is jelzi a kiszolgáltatott viszonyt, a csengő hangzás passzív befogadását és visszhangzását. A te szíve csendül meg az énében, de ez fordított is válik a szintaktikai szerkezettel, mintha az én szíve beágyazva a te szívébe csendülne és az okozná a te szívének csengését.

Az *Emlék a szivednek* szerelmi vallomásának ismétlései nemcsak a szótó átvitelével teremtenek kapcsolatot a te és az én között. A szerelem működése olyan, szemantikailag üres fogalommal válik, amely vizuális eszközökkel nehezen lehatárolható és megjeleníthető tér. Akárcsak az *Az volna méltó* deixise vagy a *Ki-mi voltál?* személyjelölése [mert, ahogy eddig tárgyaltuk: a te nem rögzíthetően identikus személy], mely szintén a versvégeken, a gyorsulási és sűrűsödési pontokon jelenik meg, megnyitva egy lehatárolhatatlan nyelvi teret a találkozásra. A hármas ismétlés utalhat arra a folyamatra, amely fentebb szóba került: az oda és vissza, majd újra oda cikázó, folyton ismételtető kapcsolódásra. Feltűnően az írás tematikus megjelenése, az egyetlen szó, az élet titkának megtalálása után jelennek meg a fogalmilag tág teret nyitó szavak ismétlései: „Tudni a csodát, mely folyton a másik / pólusba szakad és visszacikázik, / végső s legelső hieroglifáit / minden életnek: azt, azt kellene: / az volna kép, hozzád méltó, zene, / s vers, glóriád, s bús szívem öröme.” [Az *volna méltó*], „hogymaga újra légy, csak egy szó kellene; / s olyan szó nincs [nemcsak rád: senkire!]: / tűnt titok vagy, csillaghús képlete / valami Legfőbb Jónak: te, te, Te!” [Ki-mi voltál?) – (kiemelés Á. E. A.) Még illusztratívabb példa a *Lelkeknek egyessége*, amely a megszólítottat háromszorosán is tágítja egy fogalmiságon túli térré és tükrözi: „s mint túlvilág kérdi a pillanat, / hogy ami még te, már az se te? – Vagy, / hogy ami nem te, még az is te

vagy?” A „te” azonosíthatóvá válik a távolra mutató „az” és „ami” deixisekkel, amelyek egy meghatározatlan létre irányulnak. A két kérdésben kiasztikusan kereszteződik a tagadószó és a „még”, amely így átjárhatóságot teremt a te számára a túlvilág és az élők világa között: azzal is azonosíthatóvá válik, amiben már nincs jelenléte. A két kérdés tükrözése lehetővé teszi, hogy a kérdést a tükör mindkét oldaláról feltehessük, mintha az én mindkét világban létezne. A hasonlat [„mint túlvilág kérdi a pillanat”] az időtlen túlvilág és az időt mérő élők világa között teremt visszhangot: a kérdés a tükör mindkét oldalán felcsendül. A hasonlat és a vessző hiánya teremti meg az ige vonatkoztathatóságának felcserélhetőségét: „mint túlvilág kérdi” vagy „kérdi a pillanat”, elmarad a módhatározó „úgy”. A „Vagy” a soráthajlás miatt kettős értelművé válik, betöltve a létige és a kötőszó szerepét is attól függően, hogy a sorvégen abbahagyjuk, vagy folytatjuk az olvasást. Az ellentétet kifejező kötőszó a létigévé válás lehetőségével a két világ közötti ellentétet egységes létté alakítja a te számára, feltörve a tükörhatárt: az „az se te? – Vagy” és az „az is te vagy” szintaktikailag egymásra illeszthető, így a lét és a nemlét egymásba tükröződik, ha a tükrözést vizuálisan úgy hajtjuk végre, hogy a két egymás alatt lévő sor közé helyezzük a tükörhatárt. A kérdező tükrözése előtti sorokban megjelenik a hűség és hűtlenség, a féltékenységi és az abból feloldozó szeretet különbsége is, felcserélve és ütköztetve a pozitív és negatív jelentésdimenziókat. A vers utolsó soraiban megjelenő tükrözéseket olyan sorok előzik meg – és a kettősponton keresztül teszik magukkal azonosíthatóvá azokat –, amelyek a túlvilági, láthatatlan működéseket teszik egyenlővé a nyelvvel: „az idézett és aki idéz, / egymást növeli: lelkeknek mesés / egyessége ez, oly keveredések / tükörjátéka, amikkel az élet, / máskor csak lopva s kényszerből igéz”. Az „idézett” és az „idéző” a szótőismétlésen keresztül összeköttetésbe kerül, felcserélhető viszonyba, akár a szó szerinti idézés értelmében a hangkölcsonzés. Valamint a megidézés szellemidézésként is konnotálódik, amely úgy is elképzelhető, hogy az idéző átadja a testét a szellemnek, aki rajta keresztül beszél. Az „idéző”-re rímeltetett „igéz” szintén implikálja a nyelvi igét és a varázshatalmat, hogy valaki valakit cselekvésre késztet, miközben az „igéz” tartalmazza az érzelmileg megindító elbűvölés jelentését is. Az igézés képessége az élethez kapcsolódik ezekben a sorokban, amelyek megvalósítják a tükörszínjátékot: a nyelv éltető varázshatalmát ülteti szemantikailag az utolsó sorok szavainak tág fogalmiságába, mintha a „te” üres tere a nyelvvel visszahozná a kedvest a túlvilágról. Ahogy a „te”, a létige, a távolra mutató „az” deixis ismétlődik, és üres helyként fogadja magába a túlvilágba kitágult kedvest, ugyanígy működik a már említett „szeretlek” az *Emlék a szívedben*, vagy *A legrövidebb* vezetéken, melyben hatszor ismétlődik meg az ige. Az én idézetként is kimond[at]ja a kedvessel a vallomást, amely így egyetlen szóval köti össze a te-t és az én-t, mintha a megtalált szó kiváltaná az érzést, az erőt, amely megteremti a verset, és fenntartja a két személy kapcsolatát, az azon keresztüli létezésüket is: „Szeretlek: ebbe búvik a szívem, / vele ma is veled keveredem, / ez a halálom, ez az életem; / s feltámadásom, ha te is felejtéd, / mint én, hogy nem vagy, s te is ujrakezded / a szót, a régi szót, azt, hogy: Szeretlek!”

Nyerges Gábor Ádám

Az „ingatag tömeg”

ORBÁN OTTÓ EMBER[ISÉG]KÉPE AZ *EGYIK OLDALÁRÓL A MÁSIKRA FORDUL; ÉL* KÖTETBEN

Az Egyik oldaláról a másikra fordul; él a vele egyazon évben megjelent *A keljőljancsi jegyesével* együtt, ahogyan ezt a szinkrón kritika is felismerni vélte, Orbán Ottó utolsó pályaszakaszának egyik reprezentatív darabja. Az alábbiakban a *közéleti magánbeszéd* [a fogalmat Horkay Hörcher Ferenc korabeli folyóirat-kritikájából¹ kölcsönzöm] működtetésére összpontosítva – kiemelt figyelemmel az Orbán Ottó ekkori költészetéből kirajzolódó ember[iség]képre – kívánom feltárni, milyen költői eljárások, retorikai megoldások, versszerkesztési és -szervezési elvek demonstrációja megy végbe a könyv lapjain [a kötet keretein is túlmutató érvénnyel].

Míg Orbán Ottó politikai síkon is értelmezhető verseiről azt állítom, hogy teljes kontextusuk jóformán sosem meríthető ki a [napi] politikai jelentések leolvasásában, mégpedig az aktualitás [[napi] politika] és univerzalitás [az [egyetemes] emberi kultúra és történelem nagy folyamatai] közötti perspektíaváltások révén;² ezúttal e beszéd [retorikai] pozicionálásának és megalkotottságának kérdését kívánom vizsgálni.

Orbán illetően verseinek hangsúlyelhelyezései [akár a magánbeszéd, akár a közélet aspektusa bizonyul épp meghatározóbbnak bennük – például – kiindulópontjuk gyanánt], e szólam kettős kommunikációja lehetővé teszi, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évekre már részben hitelét veszítő *képviselési költői beszéd* retorikai pátozától, valamint e beszédhelyzetnek romantika korabeli avítasságot hordozó idealizáló jellegétől éppúgy távolságot tarthassanak a szerző ezen művei, ahogyan a [kizárólag] személyes [és személyes érdekű, relevanciájú], egyetlen szubjektum szuverén [politikai-közéleti] meggyőződéséhez köthető *par excellence* [költői] *magánbeszéd* más perspektívákat, tapasztalatokat, szempontokat *kizáró* jellegétől is.

Hasonlóan működik e versekben a személyes–közösségi–általános avagy analitikus [neutrális] beszéd nem csupán modalitásának és retorikájának, hanem egyben a szólam *honnan* szólásának problematikájával összehangolt, teljes perspektívájának váltási mechanizmusa is. Ez utóbbit jól példázza a kötet nyitóverse, az *Óda a közemberhez*.

A versbeszélő mint körülhatároltan karakterizálható szubjektum a figyelmet magára, saját aktuális helyzetére, annak tér- és időbeli koordinátáira irányítva, specifikusan *egyéni* szituációját hangsúlyozva indítja a beszédet: „A római rom fölött, ahol lakom, a posztmodern világban”.³ Az egyes szám első személyű lírai beszélőre koncentráció, információkat vele kapcsolatban szolgáltató beszéd már a vers második sorában fókuszot vált, látóterébe immáron a beszélő individuumot körülvevő *többiek* és körülményeik rögzítése kerül: „a fényes polip, a tévé hírekkel kábítja áldozatát –”. A versfelütésben a már-már mitikus-misztikus szörnyetegként láttatott, emberfeletti

1 Ld. Horkay Hörcher Ferenc, *Dicsőség neked, dühös ember, és szia*, *Életünk* 1993/1., 88–90.

2 Ld. Nyerges Gábor Ádám, „Egyéb követelmények”, *avagy Orbán Ottó esete a politikummal*, *Irodalomismeret* 2013/4., 51–65.

3 Orbán Ottó, *Egyik oldaláról a másikra fordul; él*, Magvető, Budapest, 1992, 5.

erővel felruházott, szimbolikus rémlény és áldozatai, az azt passzív elbűvöltséggel bámuló, révetegen „kábitott” emberek viszonyára terelődik a figyelmünk. A harmadik sor immáron e „kábitás” cselekvésének részleteire világít rá: „hogya kiszívhasa a látóidegen át az agyvelejét...”, míg a negyedikben „újrakoordinálja” a szituációt a versbeszélő, ezáltal „leleplezve” a szintén szimbolizációs értékkel bíró anakronizmust: a római rom valójában a kortársi Budapestet takarja [„Kékesen⁴ hunyorog Budapest milliő ablakszeme”], a mítoszi szituálás pedig eredendően az általános „elhülyülést”, az információs korszak és a fogyasztói társadalom Orbán által tételezett értékváltságát jelképező tévé és az annak híreit, adását befogadó lakosság viszonyát írja le – az első versszakból ezáltal, végigolvasása eredményeként leginkább „a posztmodern világban” szókapcsolata válik lényegessé. Orbán számos verséből, egyéb írásából ismerjük ezt a kor[szak]kritikáját: e „relativizálóként”, alapjában üresként lefestett filozófia az értékeit vesztő [fecserélő], végét járó korszak [ld. *A birodalom alkonya*]⁵ autentikus keretező narratíváját. A vers egyben kvázi „metaironikus” módon, első versszakában maga is a posztmodern szemléletnek megfelelő anakronisztikus vegyítéssel jár el, egymásba csúsztatva a „posztmodern” jelen kor és a benne, avagy vele együtt élő fizikai (római rom) és átvitt (mítosz) értelemben is fellelhető antikvítás nyomai által kreált idősíkokat.

A második versszak első sorának első két mondata egyaránt tovább tágitja a perspektívát: „Ez itt Közép-Európa. Minden inog”. A lírai beszélő kijelentéseit eleddig ugyanis lokálisan csupán a kortársi Budapest [és, legfeljebb, metonimikusan: Magyarország] minősítő leírása gyanánt volt lehetőségünk értelmezni, e perspektíaváltás azonban regionálisan-kulturálisan átfogóbb jelenséggé értelmezi át romlásnarratíváját: az egész közép-európai régióra terjesztve ki helyzetértékelése rádiuszát. Eközben a „minden inog” kijelentés egyaránt válik vonatkoztathatóvá e lokálisan kijelölt régió életének adott szakaszára éppúgy, ahogyan [még általánosabb szinten] „a posztmodern kor”-ra, annak velejáró minősége gyanánt. A következő három és fél soron át húzódó versmondat egyszerre végzi el ezen „ingatagság” mint vonás visszame-nőleges kiterjesztését egyaránt a közeg-korszak (és régió?), a benne élők, illetve az e kettő jellemzői alapján projektálható jövő minősítései gyanánt, mialatt ez utóbbi emlegetése által a vers időperspektíváját is kinyitja [múlt: romok; jelen: posztmodern, tévé] a jövő tartománya felé. A versszak másik két sorába átnyúló versmondat második egysége, még tovább tágitva mind az elmondottak időbeliségének lehetőségeit, mind pedig a versbeszéd vonatkoztathatóságának univerzalitását, immáron valamiféle sajátos, „örökkön való” állandóság perspektíváját felvéve egy *minden korban* megjelenő embertípust, de legalábbis habitust, attitűdöt említ [az Orbán további számos hasonló témakört feldolgozó szöveghelye által teremtett extrakontextusból sejthetően előrevetítve a versbeszéd fokalizációjának újabb váltását: a tekintet visszafordulását a versben beszélő szubjektum felé]: „bár minden nemzedékben akad egy-két tántoríthatatlan őrült: / szemükben lázasan csillog a rögeszmés *Nem alkuszunk*” [kiemelés az eredetiben]. Ennek során a vers tartalmilag is újdonságot, új minőséget hoz be az eddig felmutatott sivár, kilátástalan helyzetkép elemei közé:

4 Ahogyan arra Fodor Péter felhívta a figyelmem – a „kékesen” egyaránt utalhat a Kékes márkájú televíziókészülékre és a Kékestetőn álló tévétoronyra, ez által is, metonimikusan erősítve a vers „televízió által befolyásolt-hipnotizált ember” képzetét.

5 Uő, *A kelfőljancsi jegyese*, Magvető, Budapest, 1992, 5.

az idáig színleg totális győzelmet aratott negatív erőkkkel való dacolás, azokkal szembeni ellentartás magatartásának felmutatása által a *remény* lehetőségét.

Eközben, az „örök lázadó” figurájának, a „tántoríthatatlan örültek” emlegetése által, Orbán Ottó verseinek ismerőiben már megképződhet az az olvasói elvárás, mely szerint a vers egyrészt a későbbiekben részletesebb kifejtéssel is szól majd erről a figuráról, másrészt pedig a versbeszélő újabb „leleplezéssel” saját magát azonosítja majd vele. A harmadik versszak első sora ezen elvárások beteljesítésének késleltetése által teremt feszültséget: az iméntiekben előbb még a közép-európai régióra, majd annak lakóira, majd ezek várható jövőjére, utóbb pedig a tántoríthatatlan örültek (ezúttal még általános érvényű karakterizáció által) megrajzolt figurájára irányított tekintetünk újfent a költemény kiindulópontjában felfestett nyitókép felé kell forduljon. [A vers szubtilisan vezeti is tekintetünket, mégpedig a szétnézés-ablakból kinézés részleges mozgásnarratíva-töredékei által. Elvégre felismerhető a fentről le, illetve a távolba elnéző tekintet mozgásának irányvonala az alábbi részletek „terelő” affektusai által: „A római rom fölött, ahol lakom”; „Kékesen hunyorog Budapest millió ablakszeme”.] A harmadik sor újabb elemmel erősíti meg a látásmód ezen térbeli és perspektivikus inszcenizálását: még mindig [véltetően ablakból] nézünk ki és le a belátható „tájra”; ezúttal színleg az égre, valójában viszont újfent (továbbra is) éppen az ég alatt megfigyelhető dolgokra figyelmesen: „E lábszárcsontokkal és koponyákkal aládúcolt ég alatt”. Egyúttal nem szabad figyelmen kívül hagynunk az így leírtak, a megjelenített [szimbolikus] „táj” avagy „díszletek” változását sem: tekintetünk ez alkalommal már emberi maradványokat (nem is csupán frissen elhunytak testeit, hanem egyenesen csontvázakat) lát. Ezt egyaránt tételezhetjük időbeli [amennyiben a tévénezők mint hírekkel kábított áldozatok nem csupán elhunytak, hanem évtizedek, évszázadok is eltelhettek a vers nyitóképében rögzített állapot óta], időperspektívabeli [amennyiben e két kép közötti váltás „az ingatag jövő” képét volna hivatott részletekkel gazdagítani], avagy retorikus-szimbolikus [amennyiben „csupán” a helyzet súlyosságának, a versben leírt szituáció kilátástalanságának érzékeltetésére volna hivatott a tömeges pusztítás képzetkörének behozása] váltásnak. [Ahogyan az sem kizárható, hogy az idáig is több síkon „mozgatott” vers ezen váltása az iméntiekből egyszerre több funkcióval is bír.] Tekintetünk a harmadik versszak második sorában fordul vissza a lírai beszélő felé [ne feledjük, utoljára a nyitó sorban „láttuk”), azonban mindjárt új (szimbolikus) „szereplőt” is színre léptetve, amint kettejük viszonyára [kétségbeesett fohászkodás, kérés] is rávilágítva, egyszersmind a cím elemeit is „megmagyarázva” az olvasó számára; a vers valóban [modernizált] óda, van megszólítottja, s e megszólított a címben már megjelölt „közember”: „kihez fordulhatnék, ha nem tehozzád, senki-házi”. Egyszersmind a vers újabb „meglepetéssel” él tizedik sorában: szemléletessé téve az olvasó számára, hogy e közvetlen, direkt megszólítás előtt is szó volt már a megszólítottról, mégpedig a mű első („áldozat”) és második („ingatag tömeg”) sorában is. Egyszersmind az is egyértelművé válik, hogy a vers, miközben erőteljesen [nem csupán a címadás pretextuális műfajkijelölése által, hanem a – noha a klasszikus formulához képest jócskán késleltetett – megszólítás által is] rá is játszik az óda műfajának konvencióira, azokat egyben át is alakítja, felforgatja, amennyiben a klasszikus ódával szemben a megszólított nem egy konkrét, tiszteletre és elismerésre méltó személy avagy magasztos fogalom, hanem egy [színleg?] negatívan beállított, már

címbeli megnevezésekor is éppen átlagossága felől szemlélt ember avagy társadalmi csoport: a *senkiháziként* aposztrofált, „ingatag” és „elkábított” közembereké. A vers tehát éppen ahhoz a pontjához érve vált megszólító modalitásra, mikor két olvasói elvárás is beteljesít. Egyrésztől épp itt tér vissza a versbeszélőre [is] fókuszáló beszédhez. Másrészt pedig, a klasszikus óda egyik legjellemzőbb, legfelismerhetőbb retorikai elemét alkalmazva [megszólítás], egyszersmind legradikálisabb tabusértését is végrehajtja: megmutatja számunkra, hogy nem fennköltlen dicsérő, elragadtatott beszédet olvashatunk valamiféle „nemes” minőséget képviselő megszólítottjáról, hanem [az eddigiek alapján] éppen hogy korholó, szidalmazó retorikájú szöveget átlagos-alantas tárgyról. A versszak következő két sorában is megmarad a fókuszban e [senkiházi] közember milyensége. A harmadik sorban a vers direkt logikai kapcsolatot teremt közember [illetve annak milyensége] és a kialakult [általános avagy világ-] helyzet között, amennyiben utóbbit [„a posztmodern kor”-t] azonosítjuk a versbéli szimbolikus „viskóval” [társadalmi, tehát átvitt és konkrét építmény allegorikus egybejátszatása által, egyben minősítő jelleggel is, amennyiben a viskó szó fogalmi értékét tekintve elhanyagolt, szegényes, esetleg düledező házat, tehát – összhangban a vers és a hasonló tárgykörű Orbán-versek és nyilatkozatok állításaival – rossz állapotú, végnapjait élő, „recsegő-ropogó” társadalmi konstrukciót] jelöl: „e viskó tégláit még úgy, ahogy egymáshoz kötő habarcs”. A versszakhatáron álló következő két sor ezt a logikai összefüggést árnyalja, amennyiben a közember nem közvetlen, hanem közvetett okozója a versbéli világromlásnak. Szerepe abban áll, hogy a világot akár teoretikusan [próféta], akár gyakorlati módon [puccsista tábornok] romlásba juttató, ártó szándékú erők éppen a közember[ek tömegének] „kábitott”, passzív, tétlen és „ingatag” mivolta által nyerhetik el destruktív szándékaikhoz a felhatalmazást és igazolást egyaránt: „melyre próféta és puccsista tábornok egyaránt hivatkozik, // mikor a népről és a köz javáról mennydörög”.

A negyedik versszak második-harmadik-negyedik sora fókuszálásában szerkezetileg tökéletesen leképezi a megelőző strófa megoldását: a második sorban újabb szórványos információkkal gazdagodik tudásunk a lírai beszélő szituáltságáról [ott kétségbeeséséről, kérésre, rimázkodásra okot adó helyzetéről, itt szemléletéről tudunk meg többet], e gyors fókuszvisszatérés azonban újabb éles [soron belüli] váltással már adott versszakok második sorában újfent [s újra megszólítás által] a vers megszólítottjára fókuszál: a harmadik-negyedik sorok mindkét esetben magyarázó-kommentáló, árnyaló funkcióval bírnak. Ez esetben: „Minden, amit valamennyire ismerek, te vagy: / az izzó emberszén nem oszló, fekete füstje, a lelkifurdalás, / de az őrszemélyzet közönye, részeg gajdolása is”. Ez, a vers negyedik versszaka az a szakasza a költeménynek, ahol először társul [részlegesen] pozitív konnotáció is a megszólított közember alakjához, amennyiben a nem oszló lelkifurdalást jelképesen az emberi társadalom, történelem „örök lelkiismereteként” azonosítjuk.

E [zömében azért továbbra is negatívumokból építkező] leírás átnyúlik az ötödik szakaszba is, újabb jelentésréteggel látva el visszamenőleg a lelkifurdalás esetlegesen pozitívként értelmezhető konnotációját, immáron a lírai beszélő által egyszerre internalizálva is [méghozzá történelmi-morális és személyes síkok metszéspontjában láttatva azt], valamint ki is projektálva a versmegszólítottra [„te némítasz el”]: „és te némítasz el, hogy Auschwitz után ne próbáljak verset írni, / és te fosod a slágersző-

veget; s még viccet is mesélsz...". Amit a vers egyúttal pro forma önellentmondásként láttat, az Auschwitz után verset írás *képtelenségét* és problematikusságát, illetve a szórakozás, nevetés igényének örök elpusztíthatatlanságát, ugyancsak (itt szintén Orbán más műveivel közösen megteremtődő, nagyobb kontextusba helyezve) nem kizárólag negatív felhanggal értelmezhetjük, amennyiben Orbán ön- és nép-avagy sorsnarratíváinak is gyakori és bevett fordulata „a túlélés” erényének egyik szimbolikus gyakorlati megnyilvánulásaként a múltbéli traumák vagy akár a jelenben megélt sorscsapásokkal, szenvedésekkel is „dacolni képes” életöszön megjelenése. Ennek az Orbán Ottó gondolati rendszerében tetten érhető logikai kapcsolatnak egyik legkifejtettebb leírását a *Honnan jön a költő?* lapjain találjuk.⁶ Az ott leírt gondolatmenet (kis túlzással) akár e vers gondolati elővázlataként is olvasható. Az óda következő sorában, mindennek summázatát adva, kvázi tételmondatként, némiképp szentenciózus általánosítással világít rá arra a következtetésre, miszerint „a nép” (tehát: a közemberek összessége) önmagában nem homogén és előre elrendelt módon „jó” vagy „rossz” minősítése éppen ezért szükséges, hogy árnyalt és körültekintő, de mindennek felett: empatikus legyen, s éppen e vonása által lehet olyan „ingatag”: „Jóság, gonoszság, nagyság, törpeség; mikor, hogy”. Ehhez a pontjához érve tángítja legszélesebbre a vers perspektíváját, amennyiben általánosként bemutatott igazságok megfogalmazásához jut el.

Ebből az univerzális nézőpontból, melyhez még odaérthető a versszak utolsó sora („A krónikák nem jegyzik a tetteidet”), a versbeszéd, utolsó előtti versszakában, hirtelen „nagy totálról” „közeli” szemléletbe vált, megvalósítva éppen azt az empatikus viszonyulást, melyet ebből a „magasabb” nézőpontból, „a krónikák”-éből, tehát a történelemnek nagy folyamatait általánosítva, az egyéni sorsok eseményeit figyelmen kívül hagyni kényszerül az innen szemlélő „krónikás” (illetve hétköznappal, az egyéni avagy közember sorsával nem törődő „filozófus”): „a pénzkeresést, a gyereknevelést, a tízezer hétköznapot, / pedig te műveled a túlélés művészetét, / melyet tisztátalannak tart a seprűnyelet nyelő filozófus, / holott te mented szatyraid cipelve az ő eszméit is”. Az ebben az empatikus közelítésben megnyilvánuló perspektívaváltásában valósítja meg a vers a tényleges ódai magasztalás retorikai elvárását: a közembert érdemei, küzdelmei, kitartása, a túlélést „művészetté emelő” képességei felől bemutatva (egyben újabb, Orbán hasonló tematikát érintő verseiben rendre megjelenő, „a posztmodern kor”-hoz szimbolikusan-asszociatív hozzákapcsolt ellenségkép gyanánt: „a filozófus”-sal való ellentétezés megoldása által is).

A közember küzdelmeinek, erényeinek leírása (megfigyelhető, ahogyan a versbeszéd modalitása lényegében ekkor, a hatodik és utolsó, hetedik versszakának határán vált a szintén olvasói elvárásként megképződő – és szintén feszültségteremtő késleltetés után megérkező – ünnepélyes ódai emelkedettségre; „a közember” tevékenységét, létezését immáron „Isten”-nel hozva kapcsolatba) az utolsó szakasz első két sorába is átnyúlik: „ha időt nyerve teret is nyersz, és az új kezdetből új esélyt forogsz ki / Isten titkos gépének lendkerekeként”. A hetedik versszak utolsó két

6 „És láttam városomat a halál napjaiban élni. A telefon sok helyütt működött. »Mondd, édes Ircsikém, nálatok is lőnek?» »Nem, Nusikám, nálunk gyönyörűen süt a nap, és csend van.« Elindult egy vicc valahonnan Pestről, és másnap már Óbudán tartott. Közben az ütközetek, a Duna, a lezárt hidak.” Uő, *Honnan jön a költő?*, Magvető, Budapest, 1980, 24.

sora által teremtett verszárlat azonban még további „meglepetés”-effektusokkal és a mű utolsó perspektívaváltásaival szolgál. Mindenekelőtt tekintetünket újfent a lírai beszélőre irányítja a vers utolsó előtti sorában, ismét megszólítás által és ismételtten azt pusztán szituáltsága és azzal összefüggő vágyai, óhajtott cselekvése felől megvilágítva, amennyiben a verszárlathoz érve a versbeszélő a közember általa idealizált vonásaihoz hasonlatossá válni óhajt, törekszik [miközben a vers egyetlen igazán konkrét autobiográf utalását is itt olvashatjuk,⁷ az első négy szót Orbán Ottó betegségverseinek kontextusa felől értelmezve]: „Pusztító zavarral a sejtjeimben hadd legyek, mint te, egy darab élet”. A zárósort azonban ismételtten fókusz- és hangsúlyáthelyezéssel él, „felfedve” az olvasó számára, hogy noha csak az óda 17. sorában olvashatunk közvetlenül az irodalomra, versírásra vonatkozó önreflexiókat, a műnek „valójában” legalább ugyanolyan jelentőségű témája volt „mindvégig” az irodalmi tevékenység lehetősége és milyensége „a posztmodern kor”-ban, mint akár maga a kor, avagy az abban élni-túlélni törekvő, megszólított közember. Lévéen e vers végére megfogalmazódó vágy, illetve hitet tevés a közember mellett „az Auschwitz után verset írni próbáló”, az idő- és térbeli meghatározottsága okán éppúgy, mint ilyenén szituáltságában a versírás, a művészi alkotás lehetőségei miatt is küszködő költő szólama volt, aki a vers végére nem csupán ódai fohász, hanem ars poetikus vállalás, programkijelölés (valójában: -újramondás) gyanánt is fogalmazza meg, hogy: „szóljak a mindenség nyelvén, hajlékony, köznap nyelveden!”

Az Óda a közemberhez ember[iség]kép[zet]e egy Orbán egész pályája folyamán alakuló-kikristályosodó gondolati folyamat része. Nagy általánosítással megkockáztatható volna többé-kevésbé változatlan, állandó képződményként is tekintenünk rá. Olyannyira, hogy a szerző legkorábbi verseiben is jellemző az emberiség, általában „az ember” avagy az „átlagember” ilyesfajta, vegyes összképet mutató, árnyalt szemlélete, melyben egyszerre van jelen a műveletlen, könnyen befolyásolható, „birkaszellemű”, arctalan tömeget felülnézetből szemlélő, kiábrándult értelmiségi benyomása és a „közülük egy” *normális emberé*,⁸ aki ilyesformán empatikusan tekint a vele egyminőségű, egy szinten álló átlagemberek egyenként, külön-külön is nehéz, sok küzdelemmel járó sorsára (pl.: „A legtöbb ember addig él, ameddig él – / haló porunkat az eső belemossa a talajba, / s csak más lábára nem illő cipőink tátognak utánunk, / és félretaposott sarkuk őrzi azt, ami bennünk egyéni volt, / míg utódaink a múlt kacatjait szemétre nem vetik... / Legyek-e büszke arra, hogy költő vagyok?”). Aszerint, persze, hogy e két, egymásnak színleg ellentmondó, valójában [az Orbán-féle költői gyakorlatban] egymást kiegészítő szemlélet közül *inkább* melyik nézőpont válik dominánssá, elkülönülhetnek egyes, e témakört érintő szöveghelyek, ám az esetek többségében [a többperspektívájú, ironikus orbáni látásmóddal összhangban] ezek rendre egymást feltételező, egymást asszociatív is felidéző szemléletlehetőségekként aktiválódnak. A lehetséges Orbán-féle szemléletek közül az empatikus,

7 Amennyiben nem tekintjük ugyanilyennek a versbeszélő arra irányuló reflexióját, hogy költőként [verset írni próbáló egyénként] nyilatkozik meg a 17. sorban.

8 A kifejezést ezúttal Margócsy István megállapításának kontextusában használom: „Orbán, kifordítván a kiválasztott költő-egyénség megszokott sémáit, a »normális« ember megszólalási lehetőségeit keresi »költőileg«...” Margócsy István, *Orbán Ottó: A keljőljancsi jegyese* = Uő, „Nagyon komoly játékok”. *Tanulmányok, kritikák*, Pesti Szalon, Budapest, 1996, 128.

„a normális emberé” általában kihatással van rá vagy kölcsönhatásban van a versekben (és esszéikben, nyilatkozatokban stb. is) megnyilvánuló beszélő én önszemléletével is. Konkrét (kötet)példánknál maradván látható, ahogyan a kötetnyitó *Óda a közemberhez* után következő *A klinikán* című betegségversben a meglehetősen direkt önhivatkozás (a saját név versbe foglalása) olyasfajta távolító gesztussal képződik meg, mely éppen azt hivatott hangsúlyozni, hogy bizonyos Orbán Ottót az átlagemberek sorsát autentikusan megtapasztaló egyik gyanánt, „a szürke tömeg” szinte tetszőlegesen választott képviselőjeként [aki: „őszülő, pizsamás, tizenkettő-belőle-egy-tucat beteg”) látjuk: „ez volt a neve a munkadarabnak, amit munkalap kíséretében / megtapogattak, megforgattak, átvilágítottak”.⁹ Ilyesformán látható be, hogyan, illetve milyen szemléleti alapozással jut el a vers utolsó szakaszának (önreflektív kommentárral is megvilágított: „Kioltom a képet, a fókuszot végtelenre állítom”) többes számú beszédéig. Margócsy István *A kelfőljancsi jegyeséről* írt kritikájának egy fontos és az Orbán-pálya egészére nézvést is lényeges megállapítására hivatkozva: Orbán Ottó verseinek költőimágója „kétségbevonhatatlanul egyes szám első személyű, a többes szám felé ki nem terjeszthető”.¹⁰ Ezzel összhangban figyelhetjük meg, hogy mikor *A klinikán* zárlatában mégis többes számú megnyilatkozást olvashatunk, annak alapja nem a versbeszélő én képviselési, mások nevében is szólni ambicionáló szólama, hanem éppen az egyéni sors kifelé történő általánosítása – tehát a negatívumok (nyomor, kisszerűség, traumák, nehézségek, küzdelmes életutak) mentén keresett és talált kapcsolódási pontok az átlagemberek alkotta mindenkori közösséggel: „Ránk vallanak a szennyes földek, a háborúink, a szerelmeink, / de főképp az, hogy a mindenséget is embernek képzeljük el”.

Ezzel szemben a kötetben következőként olvasható vers, a *Johann Sebastian Bach: Vivaldi-átírat*, látványos gesztussal különíti el a *haladó* (értelmiségi) ént az „ámokfutó” közösségtől, mely (minden „ész”, haladás dacára) rémtörténetté változtatta a történelem menetét, és „pocsékba ment” általa az ezredforduló reménye.¹¹

Mindazonáltal az egyszerűnek és állandónak tűnő „képlet”, „a nép”, „az emberek” jó és rossz oldala, illetve annak vegyes összértékű megítélése [ld.: „Az ember az első prím szám, ő az Egy; / a történelmi írka mocskos lapjain magával osztja-szorozza magát / s marad Egy – és kerek egész: félig csoda, félig szörnyszülött...”]¹² mégsem marad teljesen statikus Orbán Ottó egész pályája során. A költő történelemszemléletének éppen a kilencvenes évekre felerősödő pesszimizmusával összhangban „az emberről” alkotott képe is megváltozni látszik. Ha nem is gyökeres és radikális meghasonulásról beszélhetünk ez esetben (sem), megfigyelhető, hogy ahogyan a gondolkodására mindig is jellemző cinikus-ciklikus történelemszemlélet (melynek borúságát rendre a szerzőnél igen szoros asszociációs szinten összefüggő „csoda” és „remény” fogalomkörök együttesének állandó ellenpontozásként való feltűnése árnyalt) mindinkább tragikus pesszimizmusba fordult, ezzel ugyancsak összhangban erősödött föl gondolkodásában is a „kártékony”, „elbutított” ember képe is. Ahogyan Orbán Ottó utolsó könyveit rendre a kilátástalan pesszimizmus, a történelem

9 Orbán, *Egyik oldaláról a másikra fordul; él* [kiemelés tőlem: Ny. G. Á.].

10 Margócsy, *I. m.*, 128.

11 Orbán, *Egyik oldaláról a másikra fordul; él*, 8.

12 Uo., 70.

immáron megállíthatatlan folyamatként elgondolt [vég?]romlásának képze te uralta mindinkább, úgy ezzel párhuzamosan és logikusan erősödött föl emberkép[zet]ének a történelem rossz, önpusztító, önsorsrontó folyamatában való szerepét előtérbe helyező variánsának dominanciája is.¹³

Az *Egyik oldaláról a másikra fordul; él* kötet Orbán Ottó utolsó alkotói éveiben végképp elhatalmasodó, globális pesszimizmusának azonban még egy korábbi stádiumát tükrözi. Szembetűnő például a *Gutenberg-cirkusz* című, keserű-gúnyos vers viszonyrendszere is ilyen szempontból, melynek allegorizációjában élesen elválík művész-értelmiségi [cirkuszosok] és „civilék” vagy „közönség” csoportjai [„Kurvák és matrózok”].¹⁴ Az e képzetkör szerint tehát a látványosságra [művészetre] nem nyitott, műveletlen és durva közönség egyszerre körbevevő közege és kiváltó oka is a veszteségnek, a cirkusz felszámolódásának. A verszárlat azonban ennél kétértelműbben határozza meg a jövőbe helyezett dilemmát – nevezetesen, hogy mi lesz „az emberekkel”, „a közönséggel” a Gutenberg-cirkusz, interpretáljuk így: a klasszikus műveltség értékei által alapozott világ és képviselői eltűntével – amennyiben „az emberiség” e vízióban érzékeli és meg is szenvedti e veszteséget: „Este, ha valaki fölne, lát is minket az égen, a csillagok kocsisort és fekete szőrűket fényes nyelvvel végignyálal vadállatainkat. / Az emberiség meg fázósan sutyorog: »Magunkra maradtunk. Hétköznap hétköznap után. Mi lesz velünk?«. E dinamizmus [„nép” vs. „az elitértelmiségi”] részleges megfordítását a kötet második felében található, Az *ördögűző* című vers vonatkozó részlete állítja elő: „Bizony, késő estére, mire hazaér, a holtfáradt történelem / már unja a vendée-i öldöklést meg a katyni erdőt: / az idő vakfoltos tükrében bámulni sajátmagát; / egy kis feledtető magánéletre, laza tévészésre vágyik... / Az új idők új fundamentalistája a csalódott értelmiségi, / kezében elit-egyetemek üllőjén kovácsolt, görbe szablya”.¹⁵

A „felülnézeti” perspektívát Orbán nem csupán az értelmiségi kifejezés gyakran negatív [az arisztokráciához közelítő] konnotációjú használatával ellensúlyozza [pl.: *Egy római a keresztényekről*], hanem például a következő térbeli képzet (ön)ironizálása által is utal e szemlélet kizárólagosságának félrevezető képtelenségére: „Váratlanul megpillantva egy csillagközi jármű ablakából / a népek csatájának mondott falusi tömegverekedést, / az emberfaj hő vérének e helyi lobbanását, / a pártokat, a párt-ütöket, a süvöltve hadonászó hordószónokot / [...] / szóval mindazt, amit a Kelet-Közép-Európa címszó takart s takar”. [Az *idegen szemével*]¹⁶

Ismételten másik perspektívából szerepelnek „az emberek” a kötet *Isten mezeje* című darabjában, mely „a szellem” [leáldozó] korában a tömeges pusztítás szimbóluma gyanánt a tank képzetkörét festi meg. Ebben a versben a „paraszto

13 Ehhez ld. pl. az *Ostromgyűrűben* kötet [Orbán utolsó, még maga koncipiálta versgyűjteményének] záródarabját: *A New York-i Világkereskedelmi Központ két lerombolt tornyára*. [Egyszersmind érdemes megfigyelni benne a tömeggel szemben az [egyéni] ember heroikus helytállása, szolidaritása, segítő szándéka, valamint az építés, helyreállítás hozzá kapcsolódó képze teit, melyekkel a verségész sugallta, nagyszabású történelmi vízió tragikus-nyomasztó végkicsengését nem vagy nem sokban, de az ember megítélését – éppen a remény szimbolizálása által – pozitív irányban árnyalja a mű.]

14 Orbán, *Egyik oldaláról a másikra fordul; él*, 12.

15 Uo., 57.

16 Uo., 60.

mint naiv, ártatlan szemlélők reflektálnak „a csúcstechnika e gyöngyszemé”-re: „Egy tank csörömpöl a pusztaságban. / A hétrét görnyedt, aszalt-szilva képű parasztok összesúgnak: – A mérnök úr megint kitanált valamit!”¹⁷ Ezzel részben összhangban áll *A barbárokra várva* című vers vonatkozó részlete, melyben viszont „a nép” naivitása immáron nem párosul (morális értelemben vett) ártatlansággal: „S miért spriccel a jó nép százfelé? / Miért bújik a pincébe s az árkádok alá? / Miért mondja mindenre: »Nekem aztán...«? / És mitől hallgat el? És mitől izzik / szemében a halálos rettegés? / S lőtt sebben fetrengve miért káromkodik? // Mert ezt tanulta és ehhez szokott, / s most várja a barbárok tankjait”.¹⁸ Az iménti szemléletnek lényegében szöges ellentéte gyanánt is olvashatjuk a *Füstgígyó fekete gyűrűi* (emberiség-léptékű) önszembesítő aktusát: „hiú ábránd Titust perbe idézni / [...] / a balvégzetre fogni mindent / a tükörből mindig mi nézünk vissza magunkra // Auschwitzba vasútvonalak vezettek / az állomásokon váltók váltókezelők utasok / az ablakban virág / minden pompásan működik a szervezettség e magas fokán / az intézményrendszer a munkakultúra a gyáripár / s a fejlett technika színvonalán szilárdan áll / a szögesdrót a hullaégető kemence és a kémény”.¹⁹

Orbán Ottó utolsó pályaszakaszának egészéről elmondható, hogy a szerző ugyan növekvő szkepszissel, de folyvást igyekezett fenntartani árnyaló-összetett ember[iség]-szemléletét – még nagyszabású, komor-pesszimista történelmi víziójával helyenként logikailag nehezen összeegyeztethető módon is, aminek számos lehetőségét, variációját vitte színre ekkortájt íródott verseiben, belső gondolati ellentmondásai dacára is konzekvens-koherens összképpel.

¹⁷ Uo., 26.

¹⁸ Uo., 100.

¹⁹ Uo., 29–30.

Bálint Péter

A megbocsátás és/vagy ítélezés narratív formái a népmesében

„Ezért mondom nektek: minden bűn és káromlás
meg fog bocsáttatni az embereknek,
de a Lélek káromlása nem bocsáttatik meg.” [Mt, 12,31]

A mesemondók bűnmegebocsátásról és/vagy kegyetlen ítélethozatalról szóló narratíváit fűrkészve, nem elegendő, de nem is érdektelen a filozófusok, exegeták, irodalmárok és történészek asztaláról idézetmorzsákat csipegetni. Bár a prepák oktatói és a folkloristák némelyike fenntartásokkal tekint a mesenarratívák irodalmi és filozófiai hermeneutikai olvasataira, jómagam mégis amellett teszem le a voksomat, hogy Paul Ricoeur hermeneutikai eljárását követve, a kiválasztott mesenarratívákat – mint szimbolikus szövegeket – kell vallatóra fogni. Azért, hogy az *ítélkezés és megbocsátás diskurzusából* és a vernakuláris nyelvben többletjelentést sejtető szavak fenomenológiai vizsgálatából a lehető legpontosabban megértsük az egyes mesemondók példázatos történetelbeszéléseit, erkölcsnemesítő szándékukat.

A kiinduló pontot a narratívák diskurzuselemzéséhez az utóbbi fél évszázad egyik legnagyobb hatású könyvének, Vladimir Jankélévitch *A megbocsátásának* az egyik passzusa adja, melyben a szerző egyértelműen elkülöníti a megbocsátás kapcsolati viszonyában a monológot a dialógustól: „Magányos monológ és önemésztés tehát a lelkiismeret-furdalás: az összeroppant bűnös a saját múltjában senyved, dühös magára és csakis önmagától függ. [...] a bocsánat dialógust jelent: két fél között olyan viszonyt, melyben az egyik vár valamit a másiktól”.¹

A vétkek megbocsátása [megbékélés] és az azt követő istenítélet [kegyelem vagy büntetés] elnyerésének lehetősége két olyan kérdéskör, melyet a mesemondók nemcsak hogy szórmentén érintenek, de következetesen körbejárnak példázatos történetelbeszéléseikben. Egyébként is, érinteni a hős „egzisztenciájának” egészét megrázó etikai témát, aligha volna több, mint felületesen megkarcolni a sorsot, a lényeges összefüggések megteremtése helyett fecsegni róla, s ezzel elintéztetnek is tekinteni az ügyet. Csakhogy azt látjuk a mesemondó specialisták esetében, hogy mindkét teológiai fogalomról rendelkeznek valamiféle egyéni elképzeléssel és személyes tapasztalattal, hiszen rendszeres templomjáróként minden alkalommal az istentisztelet/liturgia végeztével elmondták a doxológiai formulát. Az úri imádság ezen passzusáról: „És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek” [Mt, 6,12] elmondható, hogy egyfelől „a többes szám első személyű kérések [...] egy gondoskodó Atyához szólnak”,² másfelől az Istennek szánt

1 Vladimir Jankélévitch, *A megbocsátás*, ford. Visky S. Béla, EXIT, Kolozsvár, 2019, 163.

2 Gerd Theissen, *A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete*, ford. Szabó Csaba, Kálvin, Budapest, 2006, 245.

dicsőség kimondása és a végtelen hatalma előtti meghajlás kinyilvánítása nem más, mint az esendő ember vétkeinek felmentéséért való buzgó könyörgés. A teológus Jacques Marty arra a következtetésre jut, hogy a doxológiai formulák szigorúan véve nem imák vagy Istenhez intézett kérések, sokkal inkább hódolatok és fogadalmak, amelyek egyben hitvallást is jelentenek.³

A mesemondó specialisták, ha képtelenek is elvont fogalmakban gondolkodni és kerülnek is a „spekulatív” gondolkodást („a népi morál nem alakított ki elvont elveket, hanem szentenciákban és tipikus példákban jutott kifejezésre”⁴), szeretik végiggondolni (a mondás előtt és közben) az általuk konfigurált történetet a megalapozástól a befejezésig. Így aztán a mesemenet egy bizonyos pontján megjelenítik magát a bűnös tettet, aminek nyomát nem hagyják elveszni, mint széljárta pusztában a porba írt jeleket, majd egy másik kitüntetett jelentőségű ponton az érintettek számára napfényre kerül az elkövető személye és indoka is, mindkettő vádolhatóvá válik, s csak ezek után eshet szó az áldozat részéről való megbocsátásról („a bocsánat is a tettektől jut el a tettesig”⁵) és/vagy a büntetés mértékének a kiszabásáról. Pontosan azt a logikát követik, amire Jankélévitch utal: „A vétek tehát, ha úgy tetszik, az a feltétel, amely nélkül nem volna megbocsátás”⁶, s amit Ricoeur szavaival ekként egészíthetünk ki: „A felelősség felvetése azt jelenti, hogy morális szempontból értékelhető cselekedetet felelős személynek tulajdonítunk. A vád magát a cselekedetet írja le, mint az adott közösségben uralkodó etikai kód megsértését.”⁷

Korábban a mesehőssel szemben elkövetett bűn (kútba dobás, befalazás, miszlikre vágás, anyai kéztől és testvérarulás révén megölés stb.) igazságos feloldásaként az istenítélet feltétlen elfogadásáról tettem említést. Viszont meglehetősen egyoldalúra, pontosabban féloldalúra sikeredne a végkövetkeztetés levonása, mert hiszen se szeri, se száma azon történetbevégződéseknek, melyekben a legminimálisabban kiszabott büntetés az otthonról vagy az országból való *száműzetés* (ami a közösségből kiátkozás okán egyfelől a „farkasemberré” váláshoz⁸ vezetett, másfelől az erőszakos cselekedetnek kitettséggel, gyakorta halállal végződött), a társadalmi hierarchiában betöltött státustól és vagyontól megfosztás. Ám legalább ennyiszor fordul elő a bűnös – lett legyen boszorka, a sárkány anyja vagy maga a sárkány, a gonosz anyja vagy kegyetlen apa, a fivér vagy nővér, a szerető vagy ellenfél – kilétének leleplezése és felelősségre vonása után nyomban elkövetett kíméletlen meggyilkolása.

3 Jacques Marty, *Etude de textes cultuels de prière contenus dans le Nouveau Testament*, Revue d'histoire et de philosophie religieuses 1929/3., 234–268.; 241., 261.

4 Gerd Theissen, *Az első keresztyének vallása. Az őskeresztyén vallás elemzése és vallástörténeti leírása*, ford. Szabó Csaba, Kálvin, Budapest, 2001, 129.

5 Jankélévitch, *I. m.*, 167.

6 Uo., 189. Vö. még: „Hogy egyáltalán bocsánatról beszélhessünk, kell, hogy legyen bűn: elmúlt, megtörtént, múltbeli eseményként, pontosabban tettként, hiszen egy rossz esemény csak akkor lesz bűnné, ha egy cselekvő alanynak tulajdonítjuk.” Kicsák Lóránt, *Honnan lehet tudni, hogy nincs bocsánat?*, Liget 2020. 06. 10. <https://ligetmuhely.com/liget/honnan-lehet-tudni-hogy-nincs-bocsanat>

7 Paul Ricoeur *A rossz: kihívás a filozófia és a teológia számára*, ford. Lőrinszky Ildikó = Uő, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris, Budapest, 1999, 94. Vö. még: Olivier Abel, *Mal, responsabilité, pardon*, Revue d'histoire et de philosophie religieuses 1997/3., 309–329, 314.

8 Bronislaw Geremek, *Le marginal* = sous la direction de Jacques Le Goff, *L'Homme médiéval*, Seuil, Paris, 1989, 381–413., 385.

Mint látni fogjuk a szövegekből, az ítékezés többnyire nem az egyéni bosszúállásból következik be, noha a feltárt bűnnel (mellyel „rosszat tettek vagy ártani próbáltak, nem közömbös módon akárkinek, hanem különösen nekünk”⁹) szembeni harag és a megnevezett bűnös iránt táplált ellenszenv, esetleg bosszúvágy csillapíthatatlannak tűnik: Lactantius egyenesen arra a véleményre helyezkedik: „Bűn esetében káros tehát haragunk megfékezése”.¹⁰ Az ítélet ellenben mindig a közösség írott jogrendjén és a szokással¹¹ való egyetértésen alapszik; ellenkező esetben felvetné a zsarnokság, a törvénytelenység gyanúját, ami – ha igazolást nyerne – majdnem olyan súlyos bűnt vonna maga után, mint amelyik felett eredetileg ítélezni akartak. Az Ószövetség neves francia kutatója, André LaCocque megállapítása a mesenarratívák ítélekezérendjére is igaznak tűnik: „A közösség tekintélye elvileg korlátlan. Magával vonja egy választott bíróság döntésének vagy ítéletének – esetektől függően – viszonylagos vagy föltétlen tekintélyét”.¹²

A mesenarratívákban a választott bíróság maga a király, aki olykor az elé kerülő, vitát kiváltó vád hallatán – tudva, hogy a bűntett, a rossz mindenképpen igazolhatatlan marad – kikéri a tanácsosai, a miniszterei, a bölcsek véleményét,¹³ máskor a vitát feleslegesnek tartva habozás nélkül kihirdeti a megfellebbezhetetlen ítéletét, mert a rosszat meg kell tenni a rossz megállítása érdekében.¹⁴ A mesék „királya” nem olyan megközelíthetetlen és megszólíthatatlan eljáró, mint a történelem során valóságosan uralkodó királyok, sokkal inkább egy lokális közösség bírójára¹⁵ emlékeztet bennünket, akivel napi szinten kapcsolatban állt a parasztember, még ha tartott is tőle részrehajlása és megvesztegethetősége okán. De nem is hasonlítható azon ószövetségi királyokhoz, akikről Buber tesz említést: „A királyok [...] akik a megbízatást olyan isteni

9 René Descartes, *A lélek szenvedélyei*, ford. Dékány András, Ictus, Budapest, 1994, 161–162.

10 L. Caecilius Firmianus Lactantius, *Az isteni gondviselésről*, ford. Adamik Tamás, Helikon, Budapest, 1985, 143.

11 „a szokás az, amivel mindenki egyetért, amit mindenki önként tiszteletben tart, hiszen a szokás nemcsak kötelező, de helyes és igaz is.” A. J. Gurevics, *A középkori ember világképe*, ford. Előd Nóra, Kossuth, Budapest, 1974, 139. Vö. még: „miután a szokás a törvény méltóságát öltötte magára, a törvény részesedik a szokás pozitívitásából. Karakterét immár nem a tilalom, hanem a parancsolat határozza meg.” Franz Rosenzweig, *Az építők / A törvényről* = Uő, *Nem hang és füst*, ford. Tatár György, Holnap, Budapest, 1990, 97.

12 André LaCocque, *Ne ölj [Exodus 20,13]* = Paul Ricoeur – André LaCocque, *Bibliai gondolkodás*, ford. Enyedi Jenő, Európa, Budapest, 2003, 129–197, 129.

13 Bálint Péter, *Az ítékezés és álomfejtés dialógusai a népmesében* = Uő, *Jézus-mintázatok a népmesékben*, Magyar Napló, Budapest, 2022, 211–249.

14 Abel, I. m., 321.

15 „A bírónak és esküdt társainak a földesúri hatalmat kellett képviselniük. [...] A falu közvéleménye gyakran nehezményezte, panaszolta egyik-másik falusi bíró túlkapasait, ha pedig hasztalanul panaszolta, a bíróválasztás megtagadásával nyilvánított véleményt a jobbágyparaszti érdekeket sértő önkényeskedést tapasztalván. A mindennapi élet szervezőjeként s a vitás ügyek döntőbírájaként mégis elfogadta – általában és hosszú távon – a földesúri és a jobbágyparaszti érdekek ütközőzónájában egyensúlyozó, az »urakat« szolgai módon képviselni kénytelen vezetőit.” *A bűn és büntetése. A falusi bíró büntető szerepe* = Magyar Néprajz, VIII., *Társadalom*, főszerk. Paládi-Kovács Attila, Akadémiai, Budapest, 2000. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/347.html>. Vö. még: „Ismeretes, hogy a feudalizmus kezdeti évszázadaiban a bírói processzus formális bizonyítást alkalmazott. A különféle istenítéletek gyakorlata egyáltalán nem kedvezett az árnyalt ítélethozatalnak.” Kabódi Csaba – Mezey Barna, *A halálbüntetés diadalútja az ókorban és a középkorban*, Módszertani Füzetek 1985/3., 40–52, 45. http://www.epa.hu/02600/02699/00012/pdf/EPA02699_modszertani_fuzetek_1985_03_040-052.pdf

kegyelemmé próbálták szublimálni, amely nem kötelező érvényű, és lehetővé teszi számukra, hogy régi keleti módra Isten teljhatalmú fiaiként (vö. Zsolt 2,7) lépjenek föl”.¹⁶ Viszont a mesék királyának *bíráskodása* kapcsán megfontolandó, mennyiben lehet igaz Buber fogalomértelmezése: „jogokat szerezni valaki számára, hozzásegíteni jogaihoz, kiharcolni jogait”,¹⁷ ugyanis legtöbbször a trónjáról és birodalmáról lemondó királyról bizonyosodik be, hogy nem ismer irgalmat és könyörületet, ellenben leendő veje igyekszik a buberi értelmezés szerint eljárni.

A megbocsátás mindennek előtt és fölött

Fazekas Sándor református teológus igyekszik összefoglalni – amiről az utóbbi évtizedekben Ricoeur, Derrida, Jankélévitch egész könyvet írt – az emberi megbocsátás képességének és/vagy kötelességének, az isteni és az emberi szeretet általi felmentésnek a sokágbogas problematikus voltát, amit a vizsgálat alá vont mesenarratívák elemzésekor igyekszem szétszálazni. „Tehát a feltételezés, hogy az ember nagyvonalúság, nagylelkűség alapján vagy valamilyen vallásos érzület következtében képes a megbocsátásra és a megbékélésre, valamint a moralizáló elvárás, miszerint a hívő embernek egyenesen erkölcsi kötelessége a megbocsátás, nem számol sem az isteni és emberi megbocsátás, illetve kiengesztelődés komplexitásával, sem pedig a fogalmak által jelzett valóság összetettségével”.¹⁸ A megbocsátás aktusa fölveti azt az elsőként tárgyalandó kérdést: kinek van joga a másvalaki által elkövetett és feltárt vétket megbocsátani, annak, akivel szemben a bűnt elkövették, vagy a közösségnek, melynek egyik tagjával szemben követték el a bűnt?¹⁹ Az áldozat mennyiben reprezentálja a közösséget (vagy a családot), kiváltképpen is, ha azt látjuk, hogy árva, együgyű, gyenge, koldusszegény, legkisebb fiú vagy lány, a szülői erőszaknak vagy hatalmi akaratsnak kitett, és képtelen a jogait érvényesíteni? [És csendben kérdezzük: vajon a tettes mennyiben reprezentánsa a közösségnek/családnak, kiváltképpen, ha onnan, belőle származik vagy ott él?]

A következő kérdés így szól: az egyén, a mesehős – lett légyen bármily sikeres is a közösség [a család] létgondjának megoldásában, az elátkozott/kővé változtatott lelkek felszabadításában – a vádemelés és számonkérés óráján felülírhatja-e döntésével a közösség jogrendjét, vagy neki is feltétlenül bele kell simulnia a többség [törzs] ítélkezési rendjébe, hacsak nem akar renitens módon felmentést adni, ami rést ütne az ítélkezés falán, s precedenst teremtené a későbbi felmentést eredményező ítéletekhez? Avagy a mesenarratívák egy jelentős része nem éppen erről

16 Martin Buber, *A próféták hite*, ford. Brendl Júlia, Atlantisz, Budapest, 1991, 186.

17 Uo., 86.

18 Fazekas Sándor, *A megbékélés és az emlékezés etikai kritériumai*, Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica 2020/1., 123–143, 126. http://www.studia.ubbcluj.ro/download/pdf/thref/2020_1/08.pdf

19 „Egy családtag meggyilkolásának történetében például sohasem csak a közvetlen áldozat az áldozat, ez nyilvánvaló. Egy adott családtag a megbocsátás kérdésében rá háruló morális döntést nem háríthatja el azzal, hogy ehhez egyedül az áldozatnak van, illetve lett volna jogosultsága.” Visky S. Béla, *A filozófia keresztye. A megbocsátás problémája Vladimir Jankélévitch morálfilozófiájában*, EXIT, Kolozsvár, 2016, 171.

a precedens-teremtésről:²⁰ a megszokott kegyetlen ítélethozatalnak, a halálbüntetés kiszabásának megreformálásáról szól-e? Közösségi jogrendsértés helyett nyomatékosabb e szövegekben az egyéni nagyvonalúság és a felsőbb hatalom ítéletére hagyatkozás, melynek nem csak etikai, de teológiai aspektusa is van? [A hívők számára pedig, akik gyengeségük miatt létezésük során hibákat követtek el, kezdett kialakulni a *halál utáni* isteni feloldozás gondolata.²¹] Fazekas Sándor – akárcsak a fent említett filozófusok – maga is kiemeli a vétkes és áldozat közötti *kapcsolatot*, aminek hiányában nem jöhetne létre a megbocsátás aktusa, s az áldozat *reprezentáns* szerepét, mely a szociális értelemben vett közösség helyett az isteni szeretetben és igazságszolgáltatásban hívők közösségében érvényesül.²²

Az „én megbocsátok” kimondására a narratívákban úgy tűnik elsősorban a „nagylelkű” áldozatnak van joga, annak, aki elszenvetve a rázúduló vétket és annak következményeit, és „elébe megy annak, aki őt megsértette”.²³ A vétkek, mely szenvedéshez vezet [ahogy Ricoeur fogalmaz: „a szenvedés egyik legfőbb oka az erőszak, amelyet az ember embertársával szemben gyakorol”²⁴] folyamatosan hat, mérgez, lebénít, egészen addig, míg a nem kötelességből tett megbocsátásban vagy az éppen aktuális jogrend és szokás szerinti ítélkezésben véget nem vetnek neki. A mesében nem létezik vádalku, olykor még enyhítő körülmény sem, mindenkinek egyenként kell elszámolnia bűneiről a felelősségre vonás alkalmával; nincs kevésbé vagy jobban bűnös, aki vétkezett, azt ítélet alá vonják.

A mesenarratívában az „én megbocsátok” személyes döntése: üzenet [a mesében a királynak, a népfélség képviselőjének is], ami egyértelmű kinyilvánítása a ráruházott új „királyi” státus elfogadásának és a felvázolt jogrend akarátának. Meg is lehetne hajolni előtte a hatalomtól való félelem okán, ám a történet végén ez a kijelentés az egyéni sérelem háttérbe szorítását és az istenítélet mindenek előtti és fölötti jogosságát hirdeti meg, nem pedig a *post mortem* feloldozást. A mesenarratívákban ez az „Én” akkor nyilatkoztatja ki, hogy személy szerint megbocsát [még ha olykor feltételeket is szab: a bűnösnek el kell hagynia a királyságot], vagy önkényesen, önkézzel nem csinál semmit a bűnössel, amikor rá hárul a királyi jog,²⁵ a megkegyelmezéssel és/vagy ítélethozattal élés lehetősége, vagyis gyakorolhatja a „kegyes szeretetet”.²⁶ A megbocsátást gyakorló többé már sem társadalmi, sem etikai szinten nem azonos

20 Gurevics, *I. m.*, 160–161.

21 Jean-Noël Aletti, *La question de la providence divine dans les Écritures*, Recherches de Science Religieuse 2018/2., 231–244, 239.

22 „A megbocsátás által a tettes és az áldozat, a megbocsátásra ráutalt és a kárvallott személy között egy különös kapcsolat és kötelező viszonyulás jön létre. [...] De a megbocsátást gyakorló kettős értelemben is »helyettes« lesz a vétkes számára: egyrészt a másik számára elenged valamit, amit az amúgy sem tudna jóvátenni, s ennek deficitjét kénytelen maga elhordozni, másrészt a megbocsátó reprezentánsa lesz annak a felső »hatalomnak«, amely őt a megbocsátásra készítette.” Fazekas, *I. m.*, 131.

23 Jankélévitch, *I. m.*, 112.

24 Ricoeur, *A rossz: kihívás a filozófia és a teológia számára*, 95.

25 „– Éljen! Éljen! Éljen! Hát itt az új király. Itt az új király! Akkor ezt a fiút választották meg királynak, úgyhogy örömköbe csináltak nagy lakodalmat...” *Tizenhét országi vitéz* = Géczai Lajos, *Ungi népmesék és mondák*, ÜMNGy, XXIII., szerk. Nagy Ilona, Akadémiai–Madách, Budapest, 1989, 100–105, 105. „– Két bátyád nem tudott semmit, te mindent kinyomoztál. Te vagy irdemes a kiráji koronára, nem a bátyáid.” *A borotvaélen táncoló kirájlányok* = Uo., 234–238, 238.

26 Buber, *I. m.*, 140.

státusban van az ítéletre várókkal – sőt, az ítélethozatalig regnáló régi királlyal sem, aki utolsó tetteként hajlana a kíméletlen ítélkezésre –, ezért is kell számítás nélkül mérlegelnie, haragot és bosszút félretéve, hogy példát mutasson az írott törvények betartása mellett az ítélkezési szemléletváltásról. Az „én” megbocsátók kijelentésében ott rejlik a krisztusi erőszakmentességről és felebaráti szeretetről („A felebaráti szeretet is az Isten iránti szeretetből fakad”),²⁷ illetve a feltámadásról szóló tanítás,²⁸ mely megágyaz a közösségben az igazságszolgáltatásba vetett reménynek és az istenítélet váradalmának. Ennek az „én” által bejelentett és radikális változást ígérő törvénykezési szemléletnek a hátterében kitapintható, amit Jankélévitch tételesen leszögez: „Az az igazságszolgáltatás, amely egyben nem az igazság szeretete és az igazságtalanság gyűlölete, egyáltalán nem igazságszolgáltatás”.²⁹ A hallgatóság semmire sem vágyik jobban, minthogy az igazság szeretete domborodjon ki a narratívában az újonnan kinevezett [királyi sarj vagy érdemei alapján megválasztott] király első tetteiben, mert ezt a fajta igazságosztásra törekvő alapállást hiányolja leginkább a maga életvilágában, olykor az isteni gondviselésben is: innen is fakad a mese Honti által említett igazságosztó és vágykiélő funkciója.

A szlovák mese „Matej, a nagy király és Uljana, a nagy királyné” tanúsága szerint a magukat másvalakinek kiadó, ennél fogva a királyi udvarban előjogokat szerző testvérek hazugságát, nyereségvágyát szigorúan elítélni szándékozó király akaratával szembemegy Matej, egy erősebb akaratot érvényesítve:

– No, ti jómadarak, még hogy királyi családból származtok! Hazudtatok nekem, *akasztófára veletek!* – mondta a király a fivéreknek.

Mondja erre Matej:

– Nem, *én megbocsátok nekik!* Most pedig megkeresem apámat, hogy itt éljen velünk.³⁰ [kiemelés – B. P.]

és:

Én nem csinállok veletek semmit, én nem foglak megbüntetni benneteket, hanem holnap reggel, amikor legtisztább lesz az ég, mind a hatan kime-

27 Uo., 196. Vö. még: „A felebaráti szeretet kívánalma már az Ószövetségben és a zsidóságban megtalálható. A szentségi törvényben jelenik meg először, tehát a nagy törvényi egységek legfiatalabbikában, közelebbről 3Móz19,18-ban, mint a lényegében azonos státusú másik ember iránti szeretet”. Theissen, *Az első keresztények vallása*, 97, 102.

28 Aletti azt fejtegeti, hogy Máté és Márk szenvedéstörténeteiben az isteni gondviselés végső megnyilvánulása elválaszthatatlan az Isten Fiának hitbeli cselekedetétől; majd úgy folytatja, hogy Pál azt is megértette és határozottan hangsúlyozta, hogy az isteni gondviselésről beszélni már nem lehet a keresztény ember számára Krisztus keresztaljának misztériuma nélkül. Aletti, *I. m.*, 243.

29 Jankélévitch, *I. m.*, 118.

30 Mária Kosová-Kolecany, *A harmatban fogant hajadon. Szlovák fantasztikus mesék*, ford. Körtvélyessy Klára = *Népek meséi*, LXXII., sorozatszerk. Karig Sára, Európa, Budapest, 1988, 93. Vö. még: „A fiú elbeszélte apjának, hogy szerezte meg ő e szépségeket, és hogy váltotta meg testvéreit a haláltól, és hogy ölték meg őt testvérei, és hogy kívánja kielégíteni az ő jóindulatú farkasát. Az apa felháborodva hallgatta fia elbeszélését az ő meggyilkoltasáról, és az idősebb két fiúra kimondta azonnal a halálos ítéletet. De a fiú nem kívánta testvérei halálát, az apa kikérgette őket a nagyvilágba.” [kiemelés – B. P.] *A vak király fiai = A vasorrú Indzsibaba. Kárpátukrajnai népmesék*, vál. és ford. Fincicky Mihály, Európa, Budapest, 1970, 102–108, 107.

gyünk az ég alá, és *letérdelünk és imádkozni fogunk* mind a hatan. És akkor aztán *majd eljön az Istennek a büntetése*.³¹ [kiemelés – B. P.]

A mesenarratívák egynémely típusában és változatában a legkisebb fiú számos sértést és megvetést szenved el a két bátyjától, akik az útra keléskor együgyűnek, ostobának, szerencsétlennek tartják őt, mert nem ismerik leleményességét és éleseszűségét; majd fizikai gyengeségét emlegetve képtelennek vélik, hogy megvédje őket, az alvókat az erdei vadaktól és ellenségektől, mit sem tudnak a sárkányokkal vívott küzdelméről; legvégül pedig, hogy az őt segítő lény tanácsa ellenére is kiváltja adósságukból [fogságukból] bátyjait, azok irigységből és haszonlesésből a haza felé vezető úton megölik öccsüket. Mondhatnánk a folyamatos sértegetés és a véték okozta szenvedés miatt csillapíthatatlan harag tetőpontra hág benne, akár a bosszúállás vagy véres leszámolás is helyt kérhetne magának a konfliktus lezárásaként, ám ebben az igazságszolgáltatásért kiáltó helyzetben azt a kérdést teszi föl magában, amit jól ismerhetünk Máté evangélistától: „Akkor Péter odament hozzá, és ezt kérdezte tőle: »Uram, hányszor vétkezhet ellenem az én atyámfia úgy, hogy én megbocsássak neki? Még hétszer is?« Jézus így válaszolt: »Nem azt mondom neked, hogy hétszer, hanem még hetvenszer hétszer is.«” [Mt, 18,21–22].

A megbocsátásról – leszámítva teológiai aspektusát: a keresztény emberi kötelességet³² – egyáltalán nem mondhatjuk, hogy *kötelesség* volna az áldozat részéről, akár csak hétszer is; ami *elköteleződést* is jelentene a vétkes irányában. Kapcsolatukban paradox módon fordulat következhetne be, nem a vétkes függne az áldozat jóindulatától, megbocsátásra készenállásától, hanem az áldozat érezne feszítő nyomást egy olyan nagyvonalú gesztus megtételére, amire egyáltalán nem biztos, hogy készen áll, vagy szándékában állna-e egyáltalán megtenni. Megbocsátásra kötelezni csakis azt az áldozatot lehetne: [1] aki maga is hasonlóan súlyos bűnt követett el korábban a vétkessel (családjával) szemben, ezért fennmaradt adósságát ki kell egyenlíteni, hogy az erőszakfolyamnak egyszer s mindenkorra véget vessenek; [2] vagy akire hatalmi szóval ráparancsolnak, hogy feltétel és habozás nélkül gyakoroljon kegyet, aminek viszont semmi köze az őszinte megbocsátáshoz, látszat gesztus lenne csupán, ugyanis csak elnapolja az ítélezést, de magát a bűnt nem törli el.

A mesemenet végén felvázolt azonnali nagyvonalú, másik iránti elkötelezett szereteten nyugvó megbocsátás, vagy a belátható időn belül érkező istenítélet hangsúlyos esemény a példázatos történetben, ugyanis nem hagy kétséget a mese hallgatóságában a késlekedés következtében elmaradó, esetleg a kelletténél enyhébb büntetés kirovásával szemben: az ítélet megtörtént vagy hamarosan megtörténik. Gurevics meggyőzően beszél arról a fentről jövő segítség érkezésében, mely a parasztember hitét tükrözi: „A középkori ember nemcsak abban hitt, hogy az »idő végeztén« eljön az utolsó ítélet, amely megmér mindenkit, hanem abban is, hogy isten minden tettet azonnal jutalmaz, vagy megtorol. Nem a csoda szorult magyarázatra, hanem a csoda hiánya”.³³ Miként attól sem kell tartania, hogy a bűnelkövető

31 Dobos Ilona, *Gyémántkigyó. Ordódy József és Kovács Károly meséi*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 81.

32 „Isten bocsánata a Hegyi Beszéd szerint a kölcsönös megbocsátásra kötelez [Mt 6,14].” Theissen, *Az első keresztyének vallása*, 115.

33 Gurevics, *I. m.*, 156–157.

ravasz módon kihasználva a bírák habozását, érthetetlen időhúzását, egyszerűen eltűnik és bottal üthetik a nyomát. Ez olyan botrány volna a mesemondó részéről, amit a hallgatók képtelenek lennének „megbocsátani” neki, s kétségbe vonnák a mese és mesemondás természetes logikájáról szóló ismereteit.

A második meseidézetből, mely így kezdődik: „*Én nem csinállok veletek semmit*”, az is kitűnik, hogy a vádlók és bírák az ítélethozatal előtt imádkozással fordulnak Istenhez, hogy az igazságos döntéshez elnyerjék hozzájárulását, és a Szentlélek megvilágosítsa az elméjüket. Gurevics a tradicionális társadalmakban elengedhetetlennek tartja az elfogadott minták követését, a szertartások és jogi formák betartását, majd ekként összegzi mondandóját: „Csak a mágikus szertartás adhatott érvényt a jogi aktusnak”.³⁴ Noha a történészek nem győzik hangsúlyozni, hogy minden eseményt a saját kora viszonylataiban szabad értelmezni, a mai olvasó szerint van ebben az Istenhez fordulásban egy nem egészen tisztességes mozzanat, mégpedig annak a feltételezése, hogy az imára gyűlteknek az Isten trónján ülve tollba mondja a megfellebbezhetetlen ítéletet, s maga helyett végezteti el a „piszkos munkát” földi helytartóival. Istent kinevezik – ma úgy mondanánk – a Legfelsőbb Bíróság elnökének, igaz, cserében meghagyják neki a jogot, hogy megkegyelmezzon annak, akit erre érdemesnek tart („Kegyelmezek, akinek kegyelmezek, és irgalmazok, akinek irgalmazok” II. Móz. 33,19). Ám az egyes vétkek hétköznapi mérlegre tevésekor a súlyos ítélet vagy a kegyelem szava nem Istentől jön, hanem az imára gyűlt bíraktól, akik úgy tesznek – a középkorban úgy is tettek –, mintha Istentől felruházott hatalmuk mellett az ítélkezésre való jog is tőle származna, amihez semmi kétség sem férhet. Mindezt azért voltam kénytelen leírni, mert a mesenarratívákból nem derül ki pontosan, mit is értenek a mesemondók *istenítéleten*. Szimbolikus értelmű az az igazságosztó tett, hogy a sértett egy kardot³⁵ feldob az égig, az isteni szférát érintve mindig tévedhetetlenül a bűnösre száll vissza, irányított gyilokként; s azt hihetjük, hogy a gyilkos eszköz irányításában Isten keze működik közre, merthogy ezt kérték tőle, és Ő habozás nélkül teljesítette a rá háruló feladatot. Isten ekképpen a törvényhozás hóhérvá lép elő.

Ítékezés helyett feledés

Jankélévitch teszi föl a kérdést kötetének *Az idő vasfoga* fejezetében: „Megbocsátás-e az, ha hagyjuk a dolgokat a maguk mentén?”, amire maga adja meg sebtében a választ: „ez a feledékeny bocsánat végső soron sokkal inkább amnézia, semmint amnesztia, és inkább gyengeség és sorvadás, semmint nagylelkűség, hisz a fokozódó kábaságból és közönyből ered”.³⁶ A mesenarratívák zárlatában nem éppen szokványosnak mondható jelenség az elkövetett bűnt követő megbocsátás vagy ítélkezés elfeledése. A megbocsátásról való megfeledkezés a szlovák *A harmatban fogant hajadon* mese története szerint úgy jelenik meg, mint az anya- és feleséggylilkosságot még az emlékezetből is kitörölni szándékozó akarat, melyet sem amnéziának, sem

34 Uo., 151. „Az eskünek, szertartásnak, istenítéletnek, párviadalnak nagyobb hitelt adtak, mint bármiféle tárgyi bizonyítéknak és bűnjelnek, mert hitték, hogy az esküben feltárul az igazság, hogy egy ünnepélyes aktust nem lehet isten akarata ellenére végrehajtani.” Uo., 153.

35 Uo., 154.

36 Jankélévitch, *I. m.*, 45.

gyengeségnek, sem közömbösségnek nem nevezhetnénk, sokkal inkább az eljövendő létlehetőség akarásának a megnyilvánulásaként kell látnunk, ami arra irányul, hogy esélyt teremtsen az áldozatok egyetlen leszármazottjának a túlélésre.

Megy a hajadon a királyfival a temető mellett, hát hallja, hogy az apja kiáltozik a sírból: – Édes lányom, hát *te már felém se nézel?!*

– *Megfeledeztem én már egészen magáról, apám.* Hát még mindig itt fekszik a föld tetején?

A hajadon apját *kivetette a fekete föld*, mert megölte kilenc feleségét. Amikor maga is meghalt, a *föld nem fogadta be*. Ekkor odajött hozzá egy öregember, és azt mondta:

– Mindaddig nem fogad be a föld, amíg az ötödik sírra el nem ülteted azt a bunkósbotot, amivel a feleségeidet agyonverted, s meg nem öntözöd a kilenc sírról szedett harmattal.

Az ötödik asszony, akit megölt, várandós volt, megszülte a harmatban fogant és kilenc anya szülte hajadont. Az apa hazavitte a lányt, és amíg az férjhez nem ment, és *el nem mondta, hogy fekete föld, fogadd be az apámat, addig az apja a földön bolyongott*. Most aztán, amikor arra ment a lány, elmondta, hogy fekete föld, fogadd be az apámat, s ekkor a fekete föld megnyílt, és az apa a sírba feküdt.³⁷ [kiemelés – B. P.]

Az apa a sír mélyéből kiabál, de a föld tetején fekszik: egyszerre bizarrnak és paradoxnak tűnik a jelenet, hiszen akit sírba tesznek, azt el is földelik, ha esetleg kiabálna is, a vastag földréteg elnyeli a hangját: a sírba helyezettet a csönd lepedőként burkolja be. De ebben a helyzetleírásban fajsúlyos, hogy a „fekete föld”, mint a termékenységnek és az életnek a szimbolikus térén, kivetí magából az apát, mert a gyilkosságsorozatot senki, a kilenc asszonyt túlélő egyetlen lánya sem bocsátotta meg neki. [André Vauchez világítja meg számunkra az apa félelmének az okát: „A tizenharmadik század elején az emberek kevésbé féltek az élet végétől, mint attól a lehetőségtől, hogy a szentségek vigasztalása nélkül, végrendelet nélkül vagy kiközösítve halnak meg”.³⁸] Temetésekor a sír fölött elhangzott gyászbeszéd utólag is semmisnek tűnik: mind a szokás szerint megszépített életvezetéséről elmondottak, mind a feltámadásról szóló ígéret úgyszólván hamis szózat csupán az esetében. Bár nem tudhatjuk, hogy a lány magában elvégezte-e a gyázmunkát vagy sem, de ha igen, az „én” múlhatatlan fájdalom miatt akkor sem részesíti a gyilkos apát megbocsátásában; de még csak megérteni sem szándékozik a megmagyarázhatatlan, a magyarázatok ellenére egyes részleteiben titokkal övezett tettét. A sorozatban elkövetett, senki által meg nem akadályozott gyilkosság olyan fokon szörnyűséges és feldolgozhatatlan a számára, hogy a lány mindenáron kitörölni igyekszik az emlékezetéből, s az „idő vasfogára” bízza a feledést, ami meglehetősen időigényes. Nem hiszem, hogy a sorozatgyilkossághoz való viszonyulása közömbösség volna. Hogyan is lehetne az, hiszen joggal gyanít-

37 Kosová-Kolecanyi, I. m., 103.

38 André Vauchez, *The Laity in the Middle Ages. Religious Beliefs and Devotional Practices*, ford. Margery J. Schneider, University of Notre Dame, Indiana, 2010, 86.

hatja, hogy ő maga lehet a következő áldozat? Valószínűleg a számára eljövő lét és az életre jövő gyermekei léte iránti ragaszkodás szenvedélyéről, az önvédelemről van szó, amit a kikezdehetetlen vád felépítése, az érvek és ellenérvek ütköztetése, a megértésnek szemernyi esélyadás valószínűleg megingatna, s már nem lenne képes elfogultság nélkül ítélkezni. Akkor inkább az emlékezetből kiradírozás, az együttlét mezejétől eltávolodás! Bármí, csak soha többé ne lássam, mert jelenlétében örökké felelevenedik a bűntett okozta szenvedés és nyomorúság!

A lány, hogy a feledést megkönnyítse, eljegyzí magát a sárkánnyal – bár a szövegből nem derül ki pontosan, miként és mikor is került a sárkány várának „fogságába” –, de olybá tűnik, hogy a sárkánnyal való jegyesség is elviselhetőbb, mint a gyilkos apával egy fedél alatt élés borzalma. A sárkány [kígyó, krokodil] mint a „minden állatok közt a legnagyobb” figuráját és bibliai, zsoldáros vonatkozásait Jacques Le Goff hosszasan elemzi az V. században Venance Fortunat által írt *Saint Marcel de Paris et le dragon* szövegében, s alapos kitekintést nyújt az exegéták: Ágoston, Béda, Sevillai Izidor kommentárjaira.³⁹ A sárkányt azonosították „a mi antikvitás kori ellenségünkkel”, az „ördöggel”, magával a Sátánnal; bár a folkloristák tudják jól, hogy mint „emberfeletti” lény, nem minden esetben a démonikus-alvilági erő manifesztuma (lásd állatsógorok-típusú mesék), mely iktózatot keltene.⁴⁰ Ám ennek ellenére is el kell gondolkodnunk azon, hogy a lány önként sétált-e bele az ördögi sárkány csapdájába, vagy sem; a sárkány csábítása mindenestre hatásosnak bizonyult, ezt a varázst csakis a szeretet hatalma képes felülni.

Amikor a királyfi hosszas keresés után megtalálja a fogságban lévő lányt, csak a korábban meglátogatott három öregasszonynak köszönhetően kap egy olyan csodakenőcsöt, amivel bekenve magát madárrá változik („A madár az ablakra repült, gyönyörű dalra fakadt, és a hajadon beeresztette”⁴¹), és eléri, hogy a lány beleszeressen, majd visszautasítsa a sárkánynak korábban tett ígértét: vagyis a jót választja a rossz helyett. A kölcsönös és szívből jövő szeretet, a megtalált társ feltétlen és számítás nélküli szeretete kell ahhoz, hogy – ha késlekedés után is – a lány megbocsátani tudjon a megbocsáthatatlannak hitt bűneiért apjának, minek köszönhetően a föld végül is befogadja, mintha a kései végtisztességet megkapta volna. Jankélévitch szemléletesen tárja elénk a késve megbocsátás természetét: „Ami pedig a haragot illeti, ez is akadályozó tényező, és késlelteti a dolgokat. A haragvó előbb-utóbb megadja magát az idő mindenhatóságának és a felhalmozódó évek súlyának; mert az idő majdhogynem éppoly mindenható, mint a halál, és az ellenállhatatlan idő szívósabb, mint a legmakacsabb akarat”.⁴²

39 Jacques Le Goff, *Culture ecclésiastique et culture folklorique au Moyen Age: saint Marcel de Paris et le dragon* = Uő, *Pour un autre Moyen Age*, Gallimard, Paris, 1977, 236–280, 245–248. Vö még: Jean-Jacques Schmitt, *Le saint lévrier*, Flammarion, Paris, 2004, 90.

40 Le Goff a hagyományra visszatekintve megjegyzi, hogy a sárkány az ázsiai-egyiptomi kultúrkörben kezdetben a víz megtermékenyítő és elpusztító erőinek megszemélyesítője, lényegi aspektusa szerint a vízszabályozás irányítója volt, vagyis pozitív szerepe érvényesült; a sárkányok mindenekelőtt jótékony teremtmények voltak, a termékenység isteneinek és műveltségterjesztő hősöknek vagy királyoknak a megszemélyesítői és szimbólumai. Uo., 253.

41 Vauchez, *The Laity*, 103.

42 Jankélévitch, *I. m.*, 29.

„Van bocsánat” a szeretet nevében

A tiszta, önzetlen, önmagán túlmutató szeretet az, mely a bűnösnek és magának a véteknek is kész megbocsátani, amiként Jankélévitch fogalmaz: „Egyedül a szeretet ereje képes rábírní arra, hogy mondjunk le sérelmeinkről, és csak akkor áldozzuk fel könnyen önmagunk szeretetét, ha ezt valaki más iránti szeretetből tesszük”.⁴³ Jankélévitch teológus interpretátora és fordítója, Visky S. Béla mindezt így értelmezi: „A tiszta szeretetnek nincs külön oka vagy apropója. Ez a szeretet jelenti a figyelem és a mások felé való odafordulás folyamatosságát”.⁴⁴ A varázsmesék döntő többségének központi témája a szeretet, ami valamilyen vétek: ármány, gaztett, átok, könnyelműség, hűtlenség, feledékenység, rivalizálás [stb.] okán egyik pillanatról a másikra próbára tétetik az egyik vagy másik fél részéről. A próba a mesemenetben konfliktusok sorozatát indítja el, melyek során a vétek miatti szenvedés és elűzetés, az öröknek hitt kapcsolat megszakadása és magányos vándorlás követi egymást, mígnem elérkezik az a pont, amikor a hősök önmaguk vétkével és a másik hiányával szembesülnek: ekkor az irgalom és a megbocsátás, vagy a feltételszabás és új szövetségkötés kérdése komolyan fel vetődik. Amikor a hosszadalmas és kalandokkal teli „utazás” végén újra rátalál a hős a szeretett lényre, akit vétkével megsértett – vagy éppen őt magát is megsértették –, a megbomlott viszony helyreállításakor szembesül azzal, amit Visky így összegez: „Aki megbocsát, az két mérhetetlen akadályt is legyőz egyszerre. Egyrészt saját haragját és kiegyenlítés-eszközét, másrészt a külvilág elvárását, amely a kibillent igazságosság helyreállítását követeli”.⁴⁵

Jakab István *A fazékfedő*⁴⁶ mesenarratívuma nem egészen szokványos felépítésű, és az ítélezésben is eltér a többi változattól.⁴⁷ Az elemzésünk szempontjából lényeges elem, hogy a királyfiú elszerette a hőstől a kútnál megpillantott gyönyörű szép lányt: a jegyesét, akit a cigánymenyecske a király távollétében számításból kútba dobott [a kutat gyakran a pokol szájával azonosítják],⁴⁸ hogy úgymond a „helyébe léphessen”; s bár meg sem közelítette áldozata szépségét, idővel „a királylegény is bele kezdett győződni, hogy kezdett tetszeni nekije a menyecske, már nem is vót olyan csúf a ci-

43 Uo., 119.

44 Visky, *I. m.*, 105.

45 Uo., 107.

46 „AaTh, BN 408. A mese nagyjából követi a típus alapstruktúráját, de miként majd’ minden mesénél, nagyok az eltérések is. Itt például nem egy hősről van szó: három testvér az, akiket megátkoznak, és akik később egy-egy almát kapnak ajándékba. Két testvér a továbbiakban lemond a kalandról, hogy ti. lányt találjanak maguknak; a legkisebb továbbmegy, neki sikerül felválnia az almát, s abból kel ki a gyönyörű leány, akit a mesehős [a cigánymenyecske] vízbe lök, abból aranyhal lesz, pikkelyéből pedig fa nő. Ennek darabjaiból lesz a fazékfedő, melyben a tündérlány rejtkezik. Viszont itt nem a szegény fiú kapja meg a lányt, hanem a királyfiú, akinek szolgálatába áll. Így a mese hőse egyszerűen lemarad, s helyette más veszi át ugyanazt a szerepet.” Nagy Olga – Vőő Gabriella, *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*, ÜMNGy, XXVI., szerk. Nagy Ilona, Akadémiai, Budapest, 2002, 859.

47 Az ungi változatban szó sincs megbocsátásról: „El is fogták a lányt, és el is vitték a szeme elébe. Rögtön megismerte a királyfi, hogy hát ez az ő kedvese. A cigányasszonyt rögtön lűfarka után kötötték, és a szépséges királylányt feleségül vette.” *Az almából szerzett aranyhaju lány* = Géczi, *I. m.*, 256–259, 259.

48 Schmitt, *I. m.*, 92.

gánymenyecske”.⁴⁹ Mikor kiderül a csalás, és hosszú idő után lelepleződik a színlelés, s a király visszakapja a gyönyörű szép lányt, döntést kell hozzon az álnok és gyilkos, ámbár hűséges, szorgalmas és minden bizonnyal ágyban is ügyes szeretője fölött.

Így megállat a király, *elgondolkazatt*: hát annak idején, már mostanáig jó vót, már szerette őtet is, amég meg nem látta a szép leányt, hát hogy tudná rávenni magát, hogy elpusztítsa, mikor már annyi ideig vele tudatt élni. Asz mondta a cigánymenyecskének: – Na, hallgassál ide, *nem pusztítlak el, azér me ügyes vótál, szorgalmas vótál, jól viselkedtél, amég nálam vótál, szerettelek*.

Akkor bement a kincseskamrába, adatt kép kupa aranyat a cigánymenyecskének, de azt is föltette nekije, hogy az országa határának még a közelibe se álljan meg.⁵⁰ [kiemelés – B. P.]

Az „elgondolkazatt” kifejezés egyszerre több értelmezési lehetőséget kínál a hermeneuta számára: [1] tisztázni kell azt a kérdést, amit Jankélévitch vet föl: „elvész-e a tisztánlátás, amikor az szeretetbe vált; vagy fordítva: odatesz-e a szeretet buzgósága, amikor megnyílnak a szemei az ismeretre és a megértésre?”⁵¹ [2] A király valóban szereti-e még a hosszú idő múltán megtalált gyönyörű lányt, akivel egyetlen órát sem töltött együtt, szemben a „hasonmással”, vagy csak a „szent” percben megkívánt és birtokba venni vágyott lány emléke rémlik föl benne, de oly erősen, hogy a már birtokolt és megszeretett cigánymenyecskét hajlandó elcsapni a háztól, de még az ország határán kívülre is száműzni őt? [3] Voltaképpen *ki* és *kinek* kell megbocsásson, hiszen olyan ellenvetést nem tűrön ragadta el/meg a királyfi a gyönyörű lányt, mint vadak szokták az erdőben a gyengébb áldozatukat; s királyi hatalma tudatában olyan önző módon semmizé ki a nála szolgálatot kereső szegény fiút, mintha még mindig érvényben volna a legendába illő *ius primae noctis*, amivel szemben nincs ellenkezési jog? „– Hallgass ide, szívem! Ha nem akarsz szépen, akkor rútul leszel, de így is, úgy is, te az én feleségem kell legyél ettől a szent perctől kezdve”.⁵²

A tisztán látás – ami esetünkben nem pusztán a jól vagy helyesen látásról, sokkal inkább a dolgok mögé, az esszenciára rányíló látásról van szó – mindenekelőtt a percepció kritikáját erősíti föl. [1] A szerelmes szemét vagy inkább eszét [szívét] megtámadja egy szenvedély: a gyönyörűségesen szépnek – illetve a „hasonmásnak” – a birtoklása, a vágy rabul ejti, s attól a pillanattól fogva képtelen tisztán látni, mindent és mindenkit igyekszik kizárni döntéshozatalakor, csak hogy a buzgó kíváncsi végre valahára kielégítést nyerjen. A szövegben az sem tántorítja el a királyfit, hogy a „hasonmás” nem is olyan gyönyörű, mint amilyennek az „eredeti” látta, reprodukciós hiba mondhatnánk; a cigánymenyecske kevésbé szép-voltát is hajlandó a látás fogyatékosságának betudni, ezért a látás korrekcióját indítványozza a maga számára, hogy a birtoklás gőgje ne szenvedjen csorbát. Idővel éppúgy hozzászokik a „hasonmás”

49 Nagy-Vöő, *I. m.*, 387.

50 *Uo.*, 396.

51 Jankélévitch, *I. m.*, 123.

52 Nagy-Vöő, *I. m.*, 384.

kevéssé-szépségének látványához, mint az olvasószemüveggel látni kényszerülő a szövegek olvashatóságához. [2] Szögezzük le, ebben a narratívában semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy a megtalált „régi” lány szerethetőbb, szívhez közelebb állóbb volna, mint a „hasonmás” a király számára. Noha a mesében nem létezik az idő múlása okozta öregedés lenyomata a szépségen, mégsem egészen jogtalanul tesszük föl a kérdést: az eredeti házassági ígéret felülírja-e a „vadházasság” – amiben a király a cigánymenyecskével él – megannyi örömét és boldogságát? Ugyanis a király számára nem létezik összehasonlítási alap a gyönyörűségével bájolni/delejezni tudó lány szeretete és a riválisa „szeretőként” betöltött szerepe között. Ez a kétely a király elgondolkozásában és a cigánymenyecskéhez intézett szózatában is tetten érhető, miként a mégis-morál elkötelezettsége is. [3] A mesemondó ez esetben – mint megannyi hasonló szituációban – a félreállított, szenvedésre ítélt, igazságban reménykedő nő esetében nem igyekszik a méltánytalanság, a provizórikus hűtlenség okán felelőssé tenni a „vadházasságban” [vagy más narratívák esetén éppen boldog hitvestársi viszonyban] élő királyt a házassági ígéret melletti elköteleződés megszegéséért. Nem is beszélve a másik vétkéről, hogy ti. más jegyesének elorzása révén ugyanazt a bibliai bünt testesíti meg, mint amit Dávid király követett el a hettita Uriással szemben, hogy Betsábét megszerezze magának. De ez egy újabb történetet alapozna meg, véli a mesemondó, s vélhetjük vele együtt mi is.

Az igaz, kölcsönös felelősségvállaláson nyugvó szeretetnek megannyi megnyilvánulási formája van a mesenarratívákban, jelen tanulmány keretében csak hármat veszek górcső alá, melyekről azt gondolom, a két fél egyike – esetleg mindkettőjük – által elkövetett vétekről és a megbocsátásról szóló diskurzus jól reprezentálja a mesemondók azon törekvését, hogy moralizáló megszólalásaikkal „emlékeztessék a közönséget arra, hogy az elbeszélés meghallgatása épülésüket szolgálja”⁵³. Az emlékeztetés célja az is, hogy a hallgatók belássák annak az igazságát, amit Jankélévitch tételként állít: „A szeretet bocsánata a maga határtalan nagylelkűségében válogatás nélkül bármit és bárkinek megbocsát: mindent mindenkinek, és nem késlekedik azzal, hogy különbséget tegyen a súlyos és az apró vétek között”.⁵⁴

Az első példánk a mesehős és a tündérkirálynő közötti elköteleződést megszakító ígéretmegszegés, mint „apró vétek” okozta konfliktusról és annak szeretetkinyilvánítás általi feloldásáról szól. A *Mese az asszonyról, aki a legszebb volt a nap alatt* szlovák mese története szerint az elvarázsolt úrnőt feketeségéből és fogságából felszabadító Alexander, aki a legkegyetlenebb kínzásokat is kiállja három éjjel, csak hogy feleségül vehesse, a házasságkötésük után egyedül visszamegy a szüleihez. Az új ara megtiltja neki, hogy róla beszéljen apja udvarában és a varázsgyűrű segítségével odaidézze őt, ámde Alexander, kissé kapatosan, mégis megszegi a tilalmat, amiért hitvese egy hátrahagyott levélben adja tudtára: véglegesen elhagyja. Az ifjú asszony a szenvedés idején eltöpreng az igazágtalannak és helyrehozhatatlannak tűnő vétkén; monológja mindennél beszédesebben szól karaktere lényeges vonásáról: a *hirtelenharagvó természetéről*.

53 Halász, I. m., 127.

54 Jankélévitch, I. m., 131.

[Az úrnő] Már szánta-bánta, hogy Alexander három éjszakát szenvedett miatta, ő meg huszonnégy óra miatt faképnél hagyta. Bement a szobájába, és sírva fakadt:

– *Bocsáss meg nekem, hogy ilyen hirtelen haragú vagyok*, mutatkoz meg, gyere el értem – zokogta.

Szemben vele egy tükör állt, belenézett, hát ott látja maga mögött Alexandert! Hátrafordult, de már nem volt ott. Erre fogott egy kést, hogy:

– *Ha nem mutatkozol, végzek magammal.*

Erre aztán Alexander előlépett, az úrnő pedig csókolta, simogatta, hogy bocsásson meg neki.⁵⁵ [kiemelés – B. P.]

Bocsánatkérése a hirtelen haragból bekövetkezett hűtlenségéért, az elhagyottat megszólító/hívó szeretet hangján szólal meg; semmi kétségünk afelől, hogy az elviselhetetlen hiány, a másik jelen-nem-léte okozta űr betölthetetlennek tűnik a szerető másik csodálatos megjelenése nélkül. A hívó hangra megjelenik Alexander a *tükörben*, a megjelenés vagy feltűnés lehetséges, hogy nem más, mint a vágyott másik tükörbéli imágója: az élénk képzelet szüleménye. Amikor a feleség meg akar győződni férje valóságos-ott-létéről, s hátrafordul, hogy – Lévinas kifejezésével – a „szemtől szembe egyenességével” lássa őt, megint csak a hiánnyal, a nem-itt-léttel *szembesül*. Káprázat! Úgy tűnik, hogy a fiatal asszony kétségbeesésében két dolgot tehet: vagy belenyugszik a tükör mutatta imágó látszat-voltába, mintegy emlékképbe, melyet az emlékezetéből idézett föl mint a végleges eltávolításra és feledésre ítélt szerelme utolsó pillanatképét. Vagy újfent karakterére hagyatkozva, hirtelen haragra gerjed és *önző* módon megszarolja a tükörben látott „képet”, hogyha nem mutatja meg magát „valóságában”, nem tárulkodik föl itt-létében, hát bizony öngyilkos lesz: örök kárhozatra jut. Alexander nem habozik és nem mérleget, előlép és szeretettel megbocsát, dacára annak, hogy kétszer kellett „megküzdnie” a feleségéért. Ez a tett tudomásunkra adja az úrnő értelmetlen büntetésében a felesleges áldozathozatal-követelést, ugyanakkor megmutatja azt is, hogy Alexander azonnal hajlandó „átlépni”: ez esetben nem a szimbolikus másvilágból, hanem egy másikból, a látszatvilágból a valóságba: az önzetlen szeretet, a megbocsátó szív csodatevő erejét bizonyítva. Jankélévitch azt mondja: „Az igazi bocsánat [...] esemény, ingyenes adomány és személyes kapcsolat az embertárral”.⁵⁶ Alexander annak ellenére is tanúságot tesz az önzetlen és nyereségvágy nélküli szeretetről, a szenvedélyes ragaszkodásról, hogy a *simogatás*⁵⁷ és csókolgatás mint pillanatnyi delejezés sem győzi meg teljesen arról, hogy neje két jellemgyengesége: hirtelen haragja és önzősége nem kíséri-e végig az egész életüket. Ez is a házassági szövetség és egymás melletti kitartás próbája.

55 Kosová-Kolecanyi, I. m., 127.

56 Jankélévitch, I. m., 50

57 „Az érzékszervi vagy verbális érintkezésben ott szunnyad a simogatás, a benne rejlő közelsége pedig azt jelenti: úgy sóvárogni a közelálló után, mintha a közelsége és a szomszédossága egyben távollét is lenne.” Emmanuel Lévinas, *Nyelv és közelség = Uó, Nyelv és közelség*, ford. Tarnay László, Jelenkor, Pécs, 1997, 113–133, 132.

A második példánkat az „Aranyhajú ikrek”-típus egyik variánsából vesszük. A típus megalapozó történeteiben megszokott, hogy egy gonosz asszony közreműködésével az udvarból kitett, és idegen szülőknél felnevelkedett ikrek egy segítő lénynek köszönhetően visszajutnak a királyi szülőházba, ahol feltárják identitásukat apjuk előtt, s édesanyjuk hollétéről, hosszú éveken át tartó szenvedéséről felvilágosítást adnak a királynak, aki megbocsátásért könyörög hitvese előtt. A bánsági változatában, az *Aranyhajú gyermekécské*-ben olvassuk:

Amikor ezt a király meglátta, hogy a két aranyhajú gyermek előtte áll, úgy *mégijedett, hogy még szóhoz sém jutott*. Rögtön a boszorkánt a ló farka után kötte. A feleségit kivette, leborult előtte, s *könyöröni kezdett*, hogy bocsásson még, mert ő nagyot, *igön nagyot vétkezett ellene*. S amikor az asszon azt mondta, hogy ő megbocsát, mert ő tudta, hogy ő nem tud belőle sémmit, a *szenvedést eltúrte, és megbocsát mindent*, akkor a király *összezsókolta a feleségit, gyermekeit, s a boszorkánasszonyt a lófarok után kötte, s úgy hordozta az egész városon keresztül, amíg mind széthúzták*.⁵⁸ [kiemelés – B. P.]

A váratlan fordulat, mely a király tudata elé tárja a távol-lévőt és a már-nem-hittet, vagyis a jelenben feltárulkozik számára az egykori szeretett lény közelsége és létezése, ijedelmet és szótlanyságot eredményez. Ijedelmet, hiszen egy régebbi bűnről lehull a lepel, az árnyékból előlép maga az áldozat és a „gyilkos”, s a fény felvillanásában egyszerre megvilágosodik a bűnesemény. Ki tudja, hogy a szenvedést okozó (gonosz/cigány) asszony mellett ki vádolható még a bűnben részesedéssel. És ha igen, milyen fokon? És a nehezen bizonyítható jogalapot nem írja-e fölül az etikai szempont? A szótlanyság nem beszédesebb-e a bűnrészség beismerésénél? A számonkérhetőség és megvádolhatóság – még egy király esetében is – az igazságkeresés és -osztás kezdete; nem egy bíró intézi a kérdéseit a rég elfelejteti hitt bűnesemény egyik vádlottjához, még ha csak mellékvádlott is, hanem a váratlan fordulat maga veti föl kérdéseit a meglepetéstől elnémult, neki viszont válaszolnia kell, hallgatása nem tarthat sokáig. A válaszkényszerben levés egyszerre eszmélkedés és büntudatra ébredés. Az a tény, hogy a király a megvilágosodás hatására leborul a szeme előtt életvalóságában feltárulkozó előtt, arcába nézve látni kénytelen az egykori szeretet és ragaszkodás szenvedélyét, egyszeriben az összeroskadáshoz, a bűnösség felismerésének kényszerűsége okozta összeroppanáshoz vezet. Néma beismerése ez a személyes érintettségének, a tudatosult büntudatnak és az ítéletre várakozásnak. A szótlanyságot követő *könyörgés*, a *bűnös hörgése* és jajszava az ítélkező előtt: a felmentés kieszközlésére tett kísérlet, egyfajta befolyásolás az enyhítés elérésére. Az viselkedik így, aki még ebben a drámai helyzetben sem látja meg a másikban, a felé forduló arc nyíltságában a ki-nem-hunyó szeretetet, mely a hosszú ideig tartó szenvedés alatt sem veszített semmit komolyságából és töretlenségéből, legfeljebb a fájdalmak miatt kicsit sebzett lett. A szenvedés ideje alatti *tűrés*, a fizikai és lelki

58 Penavin Olga, *Jugoszláviai magyar népmesék II.*, ÚMNGy, XVI., szerk. Ortutay Gyula, Akadémiai–Forum, Budapest–Újvidék, 1984, 189–193, 193.

fájdalmak ellenére is, a másikért vállalt önzetlen és kölcsönös szeretet kitartóságáról tesz tanúbizonyságot, bizonyos ponton túl pedig a másik – aki már-már beletörődött a veszteségbe – önzőségét, gyengeségét csak még jobban kidomborítja. A szemétdombról kimentett és „felállt”, úgyszólván emberi méltóságát és öntudatát visszanyert asszony szóban is elhangzott felmentése a múlhatatlan szeretetből fakad, Jankélévitch írja erről a fajta megbocsátásról, ami nyitás a másik felé: „Ám az, aki úgy ment fel, hogy közben áthatja a szeretet, szintén elfogad és magáévá tesz egy bizonyos nézőpontot: valamilyen sajátos látásmódot, amely immár nem az énem és nem is általában az ember látásmódja, hanem a *másiké*, a Tied”.⁵⁹ A megbocsátást követően „akkor a király összecsókolta a feleségit, gyermekeit”. Löw Immanuel A csók⁶⁰ tanulmányában egy ehhez hasonló helyzetről jegyzi meg: „Ha valaki belép egy olyanak a házába, akivel ellenséges viszonyban van, és a homlokára vagy orcájára adott csókkal bocsánataért esedezik, akkor a ház becsülete megköveteli, hogy ezt a kívánságát teljesítsék”. De Jankélévitch értelmezése még ennél is közelebb visz a csók mesebeli szimbólumának felfejtéséhez: „A kegyelem szava gyakran a csönd szava, és nincs más kifejtése, mint a csók paradoxona – az igazságtalan és érthetetlen csóké, az üldözőnek adott botrányos csóké. A csók azonban nem beszéd, ahogyan a kicsorduló könny sem »nyelvezet«, az ölelés sokkal inkább gesztus, mint a kézzel”.⁶¹ A király a csókokkal köszöni meg a megbocsátást mindenkinek, egyúttal ily módon nyugtázza a helyreállt családi békét, s azáltal, hogy a többiek elfogadják ezt a bensőséges, meghitt közeledést, békejobbot nyújtanak a korábbi vétkesnek.

A harmadik példánkat a Kígyóvőlegény-típus egyik változata, az ungi *A kígyófűjta királyfi* szolgáltatja. A történet arról szól, hogy a kígyóbőrbe elátkozott királyfit a bíró legkisebb lánya egy csókkal váltotta meg, noha ezek után is egy ideig tovább is kellett viselnie gúnyját. A feleség a tiltott szobába belépésével szabadon eresztette a fogva tartott sárkányt, akivel a királyfinak meg kellett küzdenie, ezalatt *véres lett* az inge.

A megváltó csók ebben a szöveggörnyezetben olyan csöndben végrehajtott tett, mely a szeretet erejénél fogva az elátkozottat – s a két nővér által visszautasítottat – a maga riasztó, undorító alakjában is szerethetővé teszi és a hűség ígérését pecsételi meg. Az ifjú feleség tiltással szembeni szószegése egyáltalán nem hűtlenség: a kettőt nem szabad összekeverni, mint ahogy azt a királyfi tette a sárkánnyal vívott élet-halál harc után. A hirtelen fakadt harag és kontrollálatlan indulat átokmondást és közös otthonból elkergetést (száműzetést) eredményez; az érintett félből az átok éppoly heves és meggondolatlan ellenreakciót vált ki: maga is átkot mond.

– Most mán nem leszel a felesígem, mert nem álltad ki a próbát. Eredj, menekülj, és csak akkor szüld meg a magzatodot, amikor én rád teszem a kezem!

– Az ingedből csak akkor *legyen kimosva a vér, ha én kimosom, ha én ráteszem a kezem!* [kiemelés – B. P.]

59 Jankélévitch, *I. m.*, 125.

60 Löw Immanuel, *Zsidó folklór hagyományok*, ford. Hrotkó Larissza, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014, 51–88, 58.

61 Jankélévitch, *I. m.*, 158.

A két egymásnak feszülő átok nemhogy kiegyenlítené egymást, ekkor a válás természetes következménye lenne viszályuknak; épp ellenkezőleg, mindkettejüknek megnehezíti az egymásra találáshoz és a megbocsátáshoz vezető göröngyös utat a kijózanodás és a veszteségre ráébredés után. Ha a király nem akarja végleg elveszteni azt a lányt, aki a csókban megjelenített tiszta szeretetével megváltotta őt, vezekelnie kell, szó szerint utána járni az elkergetettnek, a rátalálás és megbocsátás reményében, nem is szólva a közös gyermekük megszületéséről mint a frigyükre adott áldásról.

Akkor *rátette a kezét*, a csakugyan megszült, de min az ojan fiú vót, gyönyörűséges fiú. És akkor *megbocsátott* az asszonynak.

– No, *megszenvedtünk, te is, én is. Én is bántam mán aztán, hogy elkergettelek.*⁶² [kiemelés – B. P.]

A *kézzátétel* – a testre és a véres ingre egyaránt – éppolyan csendes, nem hivalkodó, kettejük közti kapcsolatban varázslatos erővel bíró gesztus, mint a csók: mind a tiszta, önzetlen szeretet kinyilvánításában, mind a szenvedéstől megváltó hatásában. Egy új élet ígérete csillan föl a szenvedők előtt, nem csak a gyermekáldás révén, hanem a kölcsönös megbocsátás kimondásával, ami szétszakít mindenféle gátat a felelősséggel vállalt szeretet áradása előtt, ugyanakkor eltörli mindkettejük vétkét s vele együtt a bizalmatlanságot is. Jankélévitch mondja az új élet lehetőségéről: „A megbocsátás az új élet, a *vita nuova* kezdete: a régi ember belépését jelenti a feltámadott egzisztenciájába, mégpedig ennek a második születésnek az ünnepeként”.⁶³

A megbocsátás ellentéte: a halálbüntetés

Korunk „gyanútlan” olvasója – aki gyaníthatóan nem a tradicionális népmeséken nőtt fel, ehelyett az átírt és alaposan „kigyomlált” szövegekhez szokott – megdöbbenve és elborzadva áll a mesenarratívák végén megjelenő válogatott halálos büntetések kegyetlensége előtt. Megdöbbenését némiképp magyarázza, hogy mára a világ számos helyén betiltották a halálbüntetést, viszont történelmi ismereteinek hiányára semmi sem ad magyarázatot. Tudható, hogy az ókortól a középkoron át egészen a XIX. századig hozott ítéletek sokfélesége: a felnégyeléstől a karóba húzásig, a tűzön elégetéstől a hordóban szikláról legörgetésig, a lófarokhoz kötéstől az akasztásig, a lefejezéstől az állatok általi szétszaggatásig, a máglyahaláltól a kerékbetörésig mind olyan büntetésforma, amelyet vagy a szokás őriz, vagy törvényben írtak elő, s amelyek a mesenarratívákban is rendre visszaköszönnek. Egyfelől az évszázadokon át érvényben volt talió elv: a „szemet szemért és a fogat fogért”⁶⁴ büntkiegyenlítés ítéletformáját kell látnunk ebben; másfelől azon is érdemes eltöprengeni, hogy az „emberi élet szent jellege és a felebarát szeretete paradox módon azt követelik meg, hogy a törvény áthágására és megszegésére kiszabott büntetés a halálbüntetés legyen”.⁶⁵

62 Géczi, *Ungi*, 177–179, 179.

63 Jankélévitch, *I. m.*, 134.

64 „Régi bűnök árnyéka... Bűnök és büntetések”, Magyar Nemzeti Levéltár, https://mnl.gov.hu/mnl/keml/bunok_es_buntetesek

65 LaCocque, *I. m.*, 162.

A halálbüntetés Európában elterjedt és a mesenarratívákban is fellelhető több tucatnyi formájából itt és most csupán négyet veszünk elő, s mindegyikben az tűnik föl elsősorban, hogy egy olyan gyilkos tett váltja ki, amelyik az „emberi élet szent jellegét” sérti meg, mégpedig alapjaiban, ezért nem kerülhető el a kegyetlennek vélt ítélet, aminek elsődleges célja: a példamutatás,⁶⁶ az elrettentés és a visszatartás. Claude Gauvard középkorkutató egy, a mi szempontunkból is perdöntő kérdést fogalmaz meg: nem kellene-e összekapcsolnunk a példás büntetés alkalmazására való törekvést a bűnbocsánat kialakításával, amely ennek az ellenkezője?⁶⁷

Az egyik halálos ítéletforma: az *összeaprítás*, a gonosz-anyja típushoz tartozó *A háromvadas királyfi* narratívában fordul elő; e típusnak az is jellegzetes vonása, hogy a gonosz anyát saját fia veszejt el. Az összeaprítás a fizikai test teljes felismerhetetlenségig való megsemmisítését jelenti – tudjuk jól, hogy egyedül az ellenség vagy a sárkány által miszlikre vágott hőst lehetséges életre galvanizálni valamilyen varázsfűvel vagy éltető vízzel –, a mesemondó mintha azt sugalmazná, hogy ilyenén mód esélye sincs a túlvilágra érzézőnek az ítéletvárasra és feltámadásra.

Hát aztán az állatok megtalálták, hogy mi a hiba. Megtalálták a csontot, kivették a sziviből a gazdájának, testbe-lélekbe lett megint.

– Hát ki tette ezt?

– Az a kurva anyád – aszongya – már másodszorra akart kivégezni!

Na akkor aztán megfogta, *karddal összeaprogatta* az anyját, úgy, mint gulásbavalót.⁶⁸ [kiemelés – B. P.]

A ló farkához kötés motívumára – mely a kora középkortól egészen a huszadik századig előfordult – *Az aranyfogú és aranyhajú gyerek* című narratívában találunk példát, s miként az alábbi idézetből kiderül, a szétszaggatott testből maradt véres húsfafatokat intő jelként kiszögelik a város különböző pontjain, hogy mindenki láthassa a szörnyű halált, ami várhat rá bűnelkövetés esetén.

– Mondja meg felséges királyom, hogy mit illetne az, aki ilyen gyönyörű szép két teremtest elemésztene, mint ez a kettő?

Aztán mind az urak:

– Nem egyebet, mint *ló farkáho kötni és a városon végig möghurcolni!* És a város *négy sarkára kiszögelni*, és aki arra megy, mindenkinek leköpködni!⁶⁹ [kiemelés – B. P.]

A szöggel kiveret hordóba zárás⁷⁰ és hegyről levetés motívuma is sok-sok narratívában tűnik fel [például az incesztusra nem hajló lányát a gyermekgyilkossággal vádló

66 Claude Gauvard, *Grâce et exécution capitale: les deux visages de la justice royale française à la fin du Moyen Âge*, Bibliothèque de l'école des chartes 1995/2., 275–290, 275–276.

67 Uo., 276.

68 Szuhay Péter, *A három muzsikusz cigány. Babos István meséi. Babócsai cigány mesék*, Európai Folklor Intézet – L'Harmattan, Budapest, 2003, 272.

69 Uo., 282.

70 Lévi Israël, *Le conte du Diable dupé dans le folklore juif*, Revue des études juives 1928/április-június, 137–163, 141.

király a büntetés ezen formáját kéri], de itt a mesemondók által kedvelt *A fiú, aki érti a madarak nyelvét* egy variánsát szemrevételezzük. „El is készült a hordó, de még nem volt elég, hanem azt is megmondta [Ludokiusz], hogy úgy szögeljék ki, és be-lőre menjenek a szögek. Hát beleverték nagyon sok szöget. Így mikor elkészült az a szöges hordó, belezáratta a boszorkát. Rátették a fenekét a hordónak, és kivitette őt egy nagy hegyre, onnan legurította őt lejtnek. Amint gurólt a hordó, a boszorkát azok a szögek mind összevissza marták és marcangolták. Hát ez volt a boszorkánynak a büntetése.”⁷¹ [kiemelés – B. P.]

Végül, mondhatni a halálbüntetések leglátványosabb, ennél fogva évszázadokon keresztül „tömegeket” vonzó formája: az akasztás. Olybá tűnik, mintha a mesemondók is ezt a halálnemet preferálnák, mert ahogy közelítünk a 19–20. századhoz, erről van a legtöbb tudomásunk a betyárok és a szabadságharcosok ítélete révén, ezért is rendeli el a mesebeli király a testvérgyilkosság vádjával illetett két báty esetében.

Hát most azt kérdezem fölsíges királyi édesatyám, hogy mit érdemelnek ezek az emberek, milyen büntetést, akik ilyesmit tudnak csinálni a saját vérükkel, saját öccsükkel?

– Hát kedves fiam, *halálért halált. Mindannak dacára, hogy te élsz. Nincs kegyelem, halálért halál!*

Így aztán ezeket föl is akasztották mind a kettőt.⁷² [kiemelés – B. P.]

Összegzés

A mesenarratívákban megjelenő bűneseménynek és a valamilyen formában gyakorolt bocsánatnak/ítéletnek a kibontása szolgálja a hallgatóság morális épülését a példázatos történeten keresztül. Ezek az egyénien konfigurált szövegek látni engedik, milyen narratív fogásokkal igyekszik a mesemondó meggyőzni hallgatóit erkölcsi ítéletéről: s arról, hogy a szeretetteli megbocsátásban és/vagy kíméletlen ítéletben miképpen kell viszonyulniuk magához a bűneseményhez és a vétkeshez. A mesemondó olyan, több évszázados, középkorig visszavezethető mondásbeli hagyományokat őriz, elevenít fel, mint például: úgy alakítja az elbeszélői stratégiát, mintha az „Ég által inspirált, evangélium típusú szövegek hűséges fordítása”⁷³ lenne a vernakuláris nyelvre; a bibliai, apokrif és exempla szövegekből származó intertextusokat rendszeresen beépíti a narratívába;⁷⁴ az értelmező-narrátor megszólalásoknak és a szóvivők szavainak hitelesítő funkciót szán; az „elbeszélte történet szereplői reagálnak az eseményekre, a többi szereplő szavaira, tetteire”,⁷⁵ ezáltal a dialógusok élénkítik vagy éppen lassítják a meseszöveg dinamikáját, miközben közelebb kerülünk a szereplők [s persze a mesemondó] gondolkodásmódjához.

71 Dobos, *I. m.*, 146.

72 *Uo.*, 208.

73 Halász, *I. m.*, 200.

74 *Uo.*, 217.

75 *Uo.*, 219.

Gondolkodó párbeszéd

FABINY TIBOR: *TÚL A LITERALIZMUSON. GONDOLKODÓ PÁRBSZÉD A TEOLÓGIAI HERMENEUTIKÁRÓL**

A *Túl a literalizmuson. Gondolkodó párbeszéd a teológiai hermeneutikáról* című kötet már nem sokkal megjelenése után visszhangot keltett, ami több okkal is magyarázható. A kitüntetett érdeklődés szól mindenekelőtt a szerzőnek, Fabiny Tibornak, aki az elmúlt három évtizedben jelentős érdemeket szerzett a bibliai és teológiai hermeneutika tudományának magyarországi megismertetésében, alapelveinek és módszereinek hazai meghonosításában. Az irodalomtörténészként, Shakespeare-kutatóként, világi teológusként egyaránt ismert egyetemi tanár ez irányú érdeklődésének és kutatásainak intézményi háttérét és tudományos közegét mindenekelőtt a Hermeneutikai Kutatóközpont (2010-től HK Intézet) adta/adja, amelynek már a megszületésénél bábáskodott, majd a legutóbbi időkig elnöke is volt. Az 1993-ban (nem előzmények nélkül) Bolyki János református teológus és mások kezdeményezése nyomán több felekezet által alapított ökumenikus kutatóközpont [12–14., 32.] már a kezdetektől a nemzetközi kontextusban pozicionálta magát, nemcsak azzal, hogy legjelentősebb modellje Gerhard Ebeling zürichi kutatóközpontja volt, hanem a Hermeneutikai Füzetek sorozat elindításával is, amely a bibliai és teológiai hermeneutika alpműveivel és kérdéseivel igyekezett megismertetni a magyar olvasókat. Mind a központ, mind a sorozat fontos mérföldkőhöz ért: a kutatóközpont mostanában ünnepelte működésének harmincadik évfordulóját, melyet jubileumi konferencia keretében ünnepelt meg [KGRE, 2024. február 1.], a sorozat pedig eljutott az ötvenedik kiadványához. [Lásd *A Hermeneutikai Kutatóközpont munkája és kiadványai* című 2024-es füzetet.] Vagyis mindkettő töretlenül jelen van a hazai bibliai-teológiai és más tudományos térben, és fontos feladatokat lát el nemcsak a hazai biblikus és teológiai tudományokban, hanem az interdiszciplináris témáknak köszönhetően a filozófiái, patrisztikai, irodalomtudományi, nyelvészeti, történet- és társadalomtudományi gondolkodásban is, jóllehet, elsősorban a hívő befogadókra számít, amit a kutatóközpont céljának a megfogalmazása is mutat: „szolgálni és szemléletet formálni, alakítani; a kritikus, de ugyanakkor a hívő gondolkodást elősegíteni” [32.].

A személyes és tudományos háttérén kívül azonban a *Túl a literalizmuson* mindenekelőtt a középpontba állított témájának, a teológiai hermeneutikának, a hozzákapcsolódó kérdéseknek és dilemmáknak, valamint a kiadvány szokatlan struktúrájának köszönheti visszhangját, hatását. A teológiai hermeneutika, a Szentírás teológiai értelmezése [*Theological Interpretation of Scripture = TIS*] a nemzetközi kutatásban a Biblia értelmezésének, magyarázatának olyan, viszonylag új és egyre jelentősebbé váló iránya/irányzata [sokak szerint paradigmája], amely a posztmodern kor megszámíthatatlan értelmezése és jelentése helyett ismét Isten szavára, Igéjére irányítja az értelmezők figyelmét. Ennek a megközelítésnek, interpretációnak a kulcskérdése az, hogyan lehet elmozdulni a Biblia emberi, történelmi jellegének az elemzésétől a Bibliának mint Isten szavának a megértéséhez, amelyben az olvasónak az Isten és a

* A recenzió megírását a NKFIH OTKA K 138280 pályázata támogatta.

felebarát mélyebb szeretetére való nevelése is központi szerepet játszik. Az irányzat képviselői számára a Szentírás az elsődleges helye annak, ahol Isten hangja „megszólal”; a hermeneutika pedig segít meghallanunk ezt a hangot, az isteni „üzenetet” [Vö. legutóbb Stephen Fowl: *Christian Theological Interpretation*, The New Cambridge Companion to Biblical Interpretation, ed. Ian Boxall, Bradley C. Gregory, Cambridge, Cambridge University Press & Assessment, 2023, 173–190.]. Fabiny Tibor tehát ebben az esetben is kapcsolódik a nemzetközi bibliai hermeneutikai, teológiai gondolkodás kérdésfelvetéseihez, amikor „gondolkodó párbeszédre” hívja teológus társait [7.] a teológiai hermeneutika mibenlétéről, lehetőségeiről és az ezekhez kapcsolódó kérdésekről. A párbeszédre hívásnak előzményei is voltak: a szerzőnek a Magyarországi Evangélikus Egyház zsinati vitafórumán elhangzott előadása [2022. június 2.], amelyet a *Lelkipásztor* 2022. évi 8–9. számában publikált. [*Túl a literalizmuson és a liberalizmuson. A teológiai hermeneutika keskeny útja*, Lelkipásztor, 97 [2022], 8–9, 327–332.] Miután úgy érezte, hogy az ott elhangzott felvetései visszhang nélkül maradtak, a tizenegy pontból álló röpiratot két rövid dokumentummal kiegészítve [39–40.], kísérlével formájában megírt felkéréssel elküldte lelkészeknek, teológusoknak, kutatóknak, hogy megpróbálja „a hazai teológia állóvizét egy kicsit felkavarni” [30.], illetve megpróbáljon hermeneutikai hidat építeni a különböző nézetek között [29–31.]. A megkeresésre harminchárman válaszoltak, főként a protestáns egyházak képviselői, elsősorban református és evangélikus lelkészek, teológusok, kisebb számban római katolikus teológusok, akiknek közös kincse a keresztény Szentírás, amelyet eltérő perspektívákból értelmezhetnek, de – Puskás Attila kifejezésével – a „töréspontok meghaladását” mindnyájan fontosnak tartják [169.]. Fabiny 281 oldalas könyvének gerincét tehát a röpirat és az erre adott reflexiók, válaszok, viszontválaszok adják; ezt egészíti ki a szerző (és egyúttal szerkesztő) bevezetéssel, téma- és fogalomgyűjteménnyel (melynek szócikkait a korábban megjelent könyvei és tanulmányai alapján állította össze) és a konklúziókat megfogalmazó lezáró fejezettel, utóbbiakat azzal a szándékkal, hogy a párbeszédben, vitában elhangzottakat a bibliai és teológiai hermeneutikában (és általában a hermeneutikában) kevésbé járatos olvasók is követni tudják.

A röpirat, Fabiny szavaival a teológiai-hermeneutikai pamflet [30.] tehát egy újnak tartott irányra, a teológiai hermeneutikára kívánja felhívni a figyelmet, amelynek képviselői főként amerikai [Yale-i Iskola], angol és német teológusok. Gondolkodó párbeszédre hívva a megszólítottakat valóban termékeny dialógust, vagy még inkább „multi-logust” [31.] indított el, amelyben a felvetések és a rájuk adott válaszok legalább annyira szerteágaznak, mint amennyire alapkérdések köré csomósodnak; felmutatva egyúttal azt is, hogy a protestáns teológiai gondolkodás az elmúlt több mint kétszáz évben szinte áttekinthetetlenül gazdaggá vált. Mind a szerző, mind a válaszadók egyértelműen (és elsősorban protestáns) hívó pozícióból szólalnak meg, a Szentíráshoz mint szöveghez a hit szempontjából közelítenek: „[a] szövegértelmezés Isten igéjének a megértéséért van” [33.], és ez a szellemi-lelki küzdelem, „hermeneutikai folyamat” elvezet[het] a megtéréshez, később a hit elmélyüléséhez. A szerző alapkérdése, amelyre választ vár: „Miként lehet úgy értelmezni a keresztény Szentírást, hogy meghalljuk Isten hangját, és elsődlegesen arra figyeljünk?” [46.] Bár Fabiny számára minden ember „hermeneuta”, *homo interpretans*, és Luther nyomán minden ember „teológus”, abban az értelemben, hogy előbb-utóbb szembesülnie

kell Isten és a létezés alapvető kérdéseivel, ezt a kérdést mégis tudós lelkes-, teológus és tanártársai számára teszi fel.

A röpirat – amelynek eredeti címe [*Túl a literalizmuson és a liberalizmuson. A teológiai hermeneutika keskeny útja*] sokatmondóan rövidül le és változik meg a könyv végleges címében – műfaji sajátosságaiból következik a szerző rövid, lényegre törő, olykor leegyszerűsítő megfogalmazása; ez utóbbit a válaszadók közül többen is megjegyzik: Fabiny írását a röpirat műfaja által megkövetelt leegyszerűsítés és a tudományosságra való törekvés, igény feszültsége jellemzi, ahogy Kustár György megfogalmazza [134.]. És valóban paradox helyzet az, hogy miközben a szerző nyitott, árnyalt gondolkodásra hívja a név szerint megszólítottakat és a mindenkori olvasót egyaránt, azon közben az alapfogalmakat, fogalompárokat [például a címadó literalizmus – liberalizmus] gyakran – általa is deklaráltan – leegyszerűsítve használja. Ugyanakkor ez mindenképpen inspirálja a vitát, vagy olykor „teológiai csörtét” [125.], vagyis a dialógust, amelyet ennek ellenére mindvégig a „barátság hermeneutikája” tart mozgásban [136.]. Továbbá a röpirat és a kötet címében egyaránt szereplő 'túl' határozószó által megnyitott kronológiai szempont azt sejteti, mintha a bibliai és teológiai hermeneutika mára már túljutott volna valamilyen meghatározó korszakán [korszakain], és mintha valamiféle paradigmaváltás következett volna be a Szentírás értelmezéseiben. Mivel [nem okvetlenül Fabiny gondolkodásában, de a röpirat szövegében] a literalizmus, a kötet egyik kulcsfogalma a felvilágosodással kezdődő és lényegében ma is tartó kritikai korszakkal, kritikai paradigmával [sőt, más vonatkozásban a fundamentalizmussal, 8., 11.], a liberalizmus pedig a posztmodern kor főképpen irodalomtudományi irányzatok, mindenekelőtt az olvasóközpontú olvasás [*reader-response criticism*] által inspirált bibliaértelmezéssel is összekapcsolódik, úgy tűnik, mintha napjainkban az íráserőtelmezés új paradigmája tűnne fel, ezt pedig a szerző a teológiai hermeneutikában látja; „valamiféle paradigmaváltásnak vagyunk a tanúi” – ahogy fogalmaz [14.].

Ezt tekinti a saját, „harmadik” útjának, a röpirat címében jelzett „keskeny útnak” is [35–36.], mert miközben meghaladja a Szentírás „literális” értelmezését, megtartja annak pozitív eredményeit, és miközben elhatárolódik a „liberális” értelmezés szubjektivitásba hajló megközelítéseitől, nem veti el a mindenkori értelmező jogát és felelősségét arra nézve, hogy értelmezze a maga (vagy ha kell, az egyháza) számára Isten szavát. Ugyanakkor a „keskeny út” kifejezés használata mintha valamilyen lehangelő értékítéletet is jelentene a szerző részéről, azoknak a rossz tapasztalatoknak a kifejezését, amelyek szerint a teológiai gondolkodás „szélsőséges” irányai nem látszanak közelíteni egymáshoz. A párbeszédben résztvevők megszólalásai azonban sokszor ellentmondanak ennek, és közös jellemzőjük, hogy a töréspontokat ők sem elsősorban a felekezetek, hanem a teológia különböző ágai, területei között látják, de az „átjárások” lehetőségét nem kérdőjelezi meg. Míg néhány hozzászólásban magának a válaszadónak a témában felmutatott ismeretei, esetleg valamiféle önigazolása kap nagyobb szerepet, addig a többségük valódi párbeszédre törekszik. Így a válaszok és magának a szerzőnek a viszontválaszai is jócskán árnyalják a röpiratban megjelenő leegyszerűsített képet, szükségesnek tartják a túllépést az egyszerű szembeállításokon [67.], mindenekelőtt a literalizmus és liberalizmus szembeállításán [165.], és fontosnak látják a különbségtételt a történeti és kritikai vizsgálatok között

[55–56.]. Utalnak például magára a literális értelmezés problematikus fogalmára [ami a nyelv eredendő metaforikusságából is következik], a [hallás vagy olvasás által történő] befogadás kérdéseire, vagy éppen a „keskeny út” kifejezés vitathatóságára. Az itt csupán ízelítőül említett kérdéses megállapításokhoz kapcsolódik egy másik, a bibliai hermeneutikai irodalomban szintén elterjedt leegyszerűsítés, amely a bibliaértelmezés nagy, olykor évszázadokat is átölő paradigmáit a problematikus „prekritikai”, „kritikai” és „posztkritikai” jelzőkkel illeti [vö. Mártonffy Marcell, 144–150.].

A gondolkodó párbeszéd legfontosabb vitapontja a szerző által új [„ötödik”] paradigmának tartott [19., 39.] teológiai hermeneutika túlságosan is általános fogalmának értelmezése [36. kk.]. Fabiny szinonimaként használja a keresztény és konfeszszionális hermeneutika [22.] kifejezéseket is, ami még általánosabb síkra helyezi át az általa az íráse értelmezés keskeny útjának is nevezett értelmezői módot. A szerző a párbeszédre hívtakhoz intézett soraiban arra buzdítja a válaszadókat, hogy a teológiai hermeneutika erősségeire, lehetőségeire és gyengeségeire, korlátaira egyaránt térjenek ki [46–47.], amit egyébként meg is tesznek. A hozzászólók általánosságban is problematizálják a hermeneutika fogalma körüli tisztázatlanságokat, a hermeneutika és exegézis viszonyát vizsgáló, olykor pontatlan megnyilatkozásokat, a teológiai irodalomban is. Ezért a kérdés megválaszolása több hozzászólót is a hermeneutika és az exegézis fogalmának, illetve a kettő viszonyának tisztázására sarkallt [például Kustár Zoltán, 80–81.; történeti áttekintésben Geréb Zsolt, 105–108.], melyek közül jómagam Hubai Péter írását tartom a mindenkori olvasó számára leghasznosabbnak [112–119.], de ugyancsak izgalmas Czéntnár Simon Kálvin teológiai hermeneutikájáról írott hozzászólása is [63–70.]. A megkérdozettk kérdéssé teszik azt is, hogy lehet-e egyáltalán új iránynak/irányzatnak/paradigmának tekinteni a teológiai hermeneutikát, vajon nem volt-e a keresztény értelmezés már a kezdetektől teológiai. Erre a legfrappánsabb választ Hanula Gergely adja, amikor így fogalmaz: a teológiai hermeneutika „valami olyannak a nevesítése, ami mindig is volt” [74.; vö. Szakács Tamás, 194.]; és lényegében ezt mondja Horváth Orsolya is, amikor úgy fogalmaz, hogy számára a teológiai hermeneutika „a Szentírás általi kapcsolat hermeneutikája”, Jézus Krisztus, a hívő és a kettő találkozásának közege [76.].

Ugyancsak ellenvélemény megfogalmazására ösztönzött néhány hozzászólót az is, hogy Fabiny a teológiai hermeneutikát az értelmezés keskeny útjának nevezi, amivel szemben meggyőzően érvel Kodácsy Tamás [120–124., 127–129.], Mártonffy Marcell [144–150.] és Németh Áron [151–155.]. Ez utóbbi a teológiának mint tudománynak arra a sajátosságára emlékeztet, hogy mint tudománynak, ezen belül mint tudományos exegézisnek „bevallott, tudatosított prekonceptiója” [153.] a hit, amiből következik, hogy a teológiai hermeneutika is inkább széles, mint keskeny út [uo.]. Ezt megerősíteni látszanak a mások által is felvetett megjegyzések és főként kérdések: a teológiai hermeneutika hermeneutika vagy exegézis?; önálló diszciplína vagy inkább segédtudomány? [14.]; akadémiai megközelítés, elmélet, szándék vagy módszer?; lehetővé teszi-e a ricoeuri második naivitás élményét? [Czire Szabolcs, 94–95.]; betölti-e azt a hermészi [közvetítői] szerepet a teológiai gondolkodásban és az egyházi gyakorlatban, amelyre már maga Fabiny kérdez rá [47.]?

Mivel minden értelmezés és magyarázat a [szóban elhangzó vagy írott] szövegre irányul, mind a röpiratban, mind a hozzászólásokban központi szerepet ját-

szik az Írás, Szentírás, Biblia, Ige, Kijelentés, Kinyilatkoztatás, kánon megnevezéseinek, kérdéseinek körüljárása. Az őskeresztények számára, akik a héber Bibliát vagy a Septuagintát tekintették az Írásnak, nem volt vitatott a teljes Írás ihletettsége, ahogy Timóteus második levelének sokat idézett helye is megfogalmazta (2Tim 3,26), amit a későbbi értelmezők az Újszövetségre is kiterjesztettek. A 18. századtól kezdődő kritikai gondolkodás ezt már elutasítja, és keresi Isten igéjét a Szentírásban belül, vagyis a kánont a kánonban, és ebben a törekvésükben gyakran visszautalnak Luther „was Christum treibet” [„ami Krisztusra mutat”] elvére, mondván, hogy már maga Luther is egyfajta belső kánonban gondolkodott. Fabiny nem tesz egyenlőségjelet a Szentírás és Isten igéje között: a Biblia mint szöveg „nem azonos a kinyilatkoztatással, de hordozza és tartalmazza a kinyilatkoztatást, Isten igéjét” [36.]. Ebben a többször is, leghangsúlyosabban Vankó Zsuzsanna által [197–201.] problematizált megállapításában Fabiny a páli antropológiát hívja segítségül: magának a szent szövegnek is van teste és lelke [7.; amire más vonatkozásban Békési Sándor is felhívja a figyelmet, 57.], és azok, akik csak a szöveg testét érzékelik, vagyis literálisan olvasnak, valójában átlátnak rajta, mint egy üveglapon [8.], és nem a szöveg lelkére, „igazi” jelentésére, azaz Isten szavára fókuszálnak. [Ez utóbbira a színes ablaküveg metaforát használja, amelyen nem átnézünk, hanem amelyre ránézünk, és értelmezzük a látottakat.] A szöveg szavait a történelmi, faktuális igazsághoz képest „kevésbé komolyan” értő felfogást a szerző liberalizmusnak nevezi [8.], ami szintén vitákat generál, és ráirányítja a figyelmet arra a feszültségre is, amely abból adódik, hogy a Biblia nemcsak Isten igéje, hanem történelmi-irodalmi mű is. [Vö. Szakács Tamásnak a Szentírás természetéről értekező hozzászólásával, 190–194., 196–197.]

A Biblia mint szöveg posztmodern, szöveg- és olvasóközpontú olvasataiban (és ebben egyetértés van a megszólalók között) a krisztológiai értelmezésnek kell az elfogadhatóság mértékét megadnia. A keresztény olvasás mindig is krisztológiai volt, ahogy ez már az őskeresztény kor tipologikus Ószövetség-értelmezésében megmutatkozott, elég az etióp írnok esetére gondolnunk. Az apostolok cselekedeteiben [ApCsel 8,26kk.]. Fabiny Luther már említett mondásához [„was Christum treibet”] kapcsolódva hangsúlyozza a krisztológiai olvasás fontosságát; ebben az esetben a Szentírás mintegy önmagát is értelmezi. Meg kell azonban jegyeznünk, amit a hozzászólók sem igazán tesznek hangsúlyossá, hogy a mindenkor értelmező soha nem tud elvonatkoztatni a saját korára jellemző hermeneutikai horizonttól. Vagyis a szöveg nemcsak átlátszó vagy színes ablaküveg, hanem „szöveg” is [Fabiny szava, amely Roland Barthes háló-metaforáját idézi meg], amelynek sokirányú kapcsolódásai mindenkor fenntartják az értelmezések dinamikáját; a Szentírás megértése soha nem lehet befejezett.

A kötet párbeszédében kiemelt szerepet kap az is, hogy a bibliaértelmezés [jelentsen ez bármit is ebben az esetben] közege mennyiben tud ma is az egyház lenni a maga „intézményi fogatkozásaival” [Mártonffy Marcell, 145.]. A szerzők és a hozzászólók egyaránt érzékelik azt, amit James D. Smart után a „Biblia különös csendje az egyházban” kifejezéssel szoktunk illetni. A 21. századi értelmező számára a Szentírás ihletettsége [nem a verbálinspiráció, hanem Isten szavának a Szentlélek által irányított lejegyzése, megértése értelmében, 37.] problematikus, a verbálinspiráció értelmezői alapállásába pedig kevesen tudnak behelyezkedni. Röpiratának 7. pont-

jában Fabiny az egyháznak mint legfontosabb értelmezői közegnek a rehabilitálására hívja fel a figyelmet, a közös keresztény értelmezésre, amely egyfelől a Szentlélek által „mozgásba hozott” hermeneutika, másfelől örömforrás, nem utolsósorban pedig lehetőséget ad a felolvasásra, a hangzó szóra, és ezzel az őskeresztény kor orális igehirdetésének, kérügmájának a megidézésére, az írott szöveggé vált isteni szó újbóli hangzóvá tételében. Fabiny hangsúlyozza, hogy az egyház rehabilitálása megköveteli a tanítás, a rendszeres teológia és a kánon rehabilitálását is, a *regula fidei* elvének figyelembevételével történő olvasást. A Biblia értelmezésének, keresztény olvasásának a kiindulópontja továbbra is a hit kell, hogy legyen, és a mindenkori értelmezés fontosságát a szerző szerint mi sem mutatja jobban, minthogy az egyház legkorábbi közösségeinek írásértelmező tevékenysége „ajándékozott meg minket a keresztény Bibliával” [43.]. Az egyház az, ahol a mindenkori értelmezők láncolata, Fabiny szavaival, „a szentek közössége” jelen van [43.]. Az Egyház, a gyülekezetek közös értelmezői munkájában különös felelőssége van azoknak a szakteológusoknak, akik egyúttal gyakorló lelkészek is, mert a teológusok között folyó párbeszéd eredményeit ők tudják az igehirdetésbe, a gyakorlatba a legkönnyebben átvinni, ahogy erre például Németh Áron [154–155.] és Zsengellér József [85–87.] is felhívja a figyelmet.

A Fabiny Tibor által kezdeményezett gondolkodó párbeszédnek a hitelességét magának a szerzőnek a hitelessége adja, a szerzőé, aki egész életében maga is gondolkodó párbeszédet folytatott a Szentírással [33.], valamint az Írás értelmezőivel, még akkor is, ha a kizárólagosságra törekvő, szélsőséges megnyilvánulásokkal nem értett egyet [36.]. Ahogy írja, különösen hatott rá Ulrich Luz hatástörténeti iskolája, az a nyitott, ökumenikus teológiai és interdiszciplináris légkör, amelyet ott megtapasztalt és követni akart [54.]. Az általa sürgetett és a „Fabiny-műhelyben” régóta jelen lévő és megvalósult dialógus – ahogy Pecsuk Ottó személyes hangú méltatásából [165–168.] kiolvasható – valójában már a tanítás–tanulás, mester–tanítvány kapcsolatban megkezdődik, és észrevétlenül fordul át abba az állapotba, amikor a tanítvány maga is mesterré, egyúttal kollégává válik, és tudatosan benne a dialógus fenntartásának felelőssége.

A párbeszéddel együtt, vagy még inkább annak remélt eredményeként Fabiny Tibor „hermeneutikai hídépítésre” is vállalkozik, amit nyitott, türelmes, a különböző nézeteket egyforma komolysággal latba vető szemlélete szintén lehetővé tesz, és amit valójában már megkezdett a kutatóközpont és a sorozat elindításával. Az egyik hozzászóló, Simon Tamás László Italo Calvino *Láthatatlan városok* című regényének egy rövid szakaszát idézi, amelyben a szereplő így fogalmaz: „A hidat nem az egyik vagy másik kő tartja [...], hanem a belőlük formált ív vonala.” [178.] Fabiny Tibor kötetében megvalósul a híd, még annak ellenére is, hogy időnként az olvasónak az az érzése, a válaszadók olykor az általuk elképzelt hidat látnák szívesebben. [*L'Harmattan*]

D. TÓTH JUDIT

Haladni a végső beismerésig

SZÁLINGER BALÁZS: *ÉS MOST KELLETLEN ELRUGASZKODOM. VÁLOGATOTT VERSEK*

Zsebbe csúsztatható, kicsinyke kötetet adott közre Szálinger Balázs 2023-ban. Ha ráteszem a mobilom, csak szélteben lóg ki alóla néhány centit, máskülönben nincs méretbeli eltérés a kettő között. Ez a kötet is a szerző magánkiadásában jelent meg, de ami ennél jóval fontosabb, hogy a költő maga válogatott 51 költeményt korábbi hét verseskötetéből. Az, hogy mi ennek a vállalkozásnak oka, célja, nem derül ki, nincs kerek évforduló, hacsak a szerző negyvenöt életéve nem minősül annak, de ez sem vág egybe az 51 költemény szabályosságától hajszálnyit elmozduló számától. A kötet hátsó borítóján mindössze egy négysoros idézet ad lehetőséget töprengetésre, amely az *Agrostressz-Esztervihar* című 2018-as vers zárata a 361° kötetből, amely vers meglehetősen ironikusan vezet végig az országot átszelő vasútvonalon, a hatalmi változások önkényének, a hatalmi és anyagi előnyök érdekében hozott logikátlan döntéseknek, valamint az idétlen átnevezéseknek kitett országon (vagy kisebb régióján – egyre megy), a civilizáció által tönkrevágott tájon, amortizálódott településeken és így tovább. A megszólaló új-adys gesztussal gázol az elvadult tájon, egy elmaradott, elszigetelődött országon át. A mű zárata a fiatal költői hang(ok) súlytalanságára, hatástalanságára tett önreflexió, a fiatal, névtelen alkotó státuszától való elmozdulás pillanata. Ez egy lehetséges pillanat az elrugaszkodásra, ahogy a kötet címe sugallja: *És most kellettlen elrugaszkodom*. A kötet tehát, olvasatomban, az eddigi lírai életmű összegzése, szemrevételezése után valamiféle elrugaszkodás, a költői pálya másmilyen, újszerű folytatásának ígérete (vágya, reménye). Ezt, a könyv kézbevételekor formálódó benyomást erősítheti meg Németh Róbert HVG-ben készített interjúja, amelyben Szálinger maga is költészetének határponthoz érkezéséről beszélt: „Olyan jó: ki van söpörve a magtár, az összes fiók, nincs félkész mű, most lógok a levegőben, és biztos, hogy nem csinálhatom úgy, ahogy eddig.” [Németh Róbert: *Szálinger Balázs: Politikusokról és egy üres borospohárról is lehet verset írni – csak a pohár inspirálóbb*, hvg.hu]

De honnan is rugaszkodik el az alkotó? Hogyan látja eddigi költészetét? Vajon számadása során lírájának mely vonulatait, irányait, mely verseit mutatja meg, bil-lenti-e, s ha igen, merre, az arányokat, hangsúlyokat? Elképzelhető, hogy egy évvel korábban vagy néhány évvel később nem pont ugyanezeket a verseket tette volna bele a kötetbe, s ha a válogatást egy szerkesztő vagy más külső szem irányítja, akár egészen más versdomborulatok jöttek volna létre. Ám mégse zárhatjuk ki a pillanat fontosságát, azt, hogy Szálinger Balázs épp most, a megvalósított tervei, lezáruló pályaszakasza – sőt korszaka, mivel több mint harmincéves költői múltra tekint most vissza – után érzi úgy, hogy alkotóként valami egészen mást kell csinálnia.

A hátsó borítóra kiemelt részlet több szempontból is jelentőségteljes. A vers egészéből kiemelt zárlat [„S ki mondja ezt? Nem mondja senki. / Nincs nevem, én még fiatal vagyok:”] egyrészt a lírai megszólaló eltörlését, lenullázását vallja: az eddigieket hátrahagyva, tiszta lapot nyit jövőbeli költészete számára. Másrészt az *Agrostressz-Esztervihar* című vers egésze, amellet, hogy az életmű kiemelten

fontos darabja, egy lét- és korszakösszegző, az ország állapotára, működésmódjára reflektáló költemény, amely az utazás, úton levés, útvonal ismert toposzaira épül, az idősíkok és értékek ironikus ütköztetése számos jelentésréteget hoz mozgásba egyéni és közösségi szinten is: „Valamikor ez a bor útja volt, / Ma nem más, mint államvaspálya menti / Traumatörténeti tanösvény.” A vers számvetés, létösszegző visszatekintés, ami a borítóra kiemelt részlettel kiterjeszthető a kötet egészére. Az eddigiek szemrevétele, szubjektív összegzése – erre persze nem olyan nehéz rájönni. Sokkal érdekesebb az, hogy a költő mely verseit, sőt milyen típusú verseit, hangsúlyosan mely kötetének műveit válogatja be az alkotói portfólió gyűjteményébe.

Ami első olvasatra is szembetűnik, hogy Szálinger válogatása nem teljesen vág egybe a recepció által kiemelt, emlegetett versekkel, egy irodalmár, szerkesztő bizonyára más műveket emelne ki az életműből, máshová helyezné a hangsúlyokat. Így viszont épp az mutatkozik meg, hogy a szerző miként látja és szeretné láttatni magát, s ebben számomra épp a költő játékos és önironikus vonása tűnt fel, amit gyakran elfelejtünk Szálinger költeményei kapcsán, mivel az *M1/M7-től* [2009] kezdődően elsősorban a versek közéleti, társadalmi gondolatíságát és komoly hangvételét szokás kidomborítani, s a poétikai, hangvételbeli felszámoló gesztusok, valamint az irónia is inkább ennek kontextusában szokott felmerülni. Ez a kis kötet azonban felidézi a költőnek egy jóval személyesebb oldalát is, szubjektív élményekhez, emlékekhez, emberekhez kötődő viszonyainak verses lenyomatait.

Az eddigi hét kötet mindegyikéből kerültek versek a válogatásba, ám az arányok természetesen eltérőek. Az egyes művek, a keletkezés évével ellátva, időrendben követik egymást, és az eredeti kötetbeli helyükből, ciklusrendjükből kilépve újfélé folyamba rendeződnek, s a szoros időrend egy esetben – *Barátom, a színész, biciklivel* – még az egykori kötetthátárokat is felrúgja. (Ám némileg talány is, hogy a 2019-es dátummal ellátott vers mit keres a 2016-os, a *360°* című kötet versei között. Lehet, hogy tévedés.)

A költő első kötetéből, a *Kievezni a vajból* [1999] négy, a második, *Első Pesti Vérbakarából* [2002] öt vers került a válogatásba. Számomra ezekkel a művekkel volt a legfurcsább találkozni, nemcsak azért, mert ezek a korai darabok húsz-huszonöt év távlatára nyitják rá az ajtót, és a Szálinger-líra kezdeteihez vezetnek vissza, hanem mert rendkívül szembeötlően mutatják meg azt a poétikai és szemléleti távolságot, amit ez a költészet alig negyed évszázad alatt bejárt. Noha mindez természetes és logikus, hiszen mind a világ, mind a költő folyamatos változásban van, s az sokkal nagyobb probléma lenne, ha egy költői életmű nem formálódna, alakulna, mégis érdekes és némileg fájó meglátni, hogy az első nekirugaszkodások mennyi könnyedséget, játékot tartalmaztak, s milyen eleven erővel (helyenként virgonc iróniával) kapcsolódtak a műfaji, megszólalásbeli hagyományokhoz vagy a líratörténethez. E korai hangot és a formai, tartalmi rájátszások sorát képviseli a *Variációk pókra* – Csokonai rokokó-udvarló modorában; a Petőfit megidéző *Székfoglaló* –, amely az első kötet záróverse volt – megszólalója pedig önironikus kajánsággal be is ír[at]ja magát a [halhatatlan] költők társaságába. A költő néhány éve elkészült honlapján Szálinger maga is a „fiatalos hang megmutatását” tartja fontosnak e versek esetében, s talán épp a kötetekhez írt kommentárok kapcsán fogalmazódott meg benne egy versválogatás terve. Az *Első Pesti Vérbakará* szatirikus, formabravúrokban dúskáló parádéjából öt darab került

a válogatásba, s új helyükön [is] a fiatal költő formakezelésének magabiztosságáról, a könnyedség mellett a harsogó kabaré világában megjelenő kegyetlen, „véres” valóság kettősségének abszurdításáról tanúskodnak. A mímelt vidámság és könnyedség mögött a nehéz korszakok súlyos eseményei, veszteségei tűnnek fel, s megjelenik a Szálinger-lírának az, a magánéletet és az egyén érzéseit, érzeteit háttérbe szorító, a történelmi múltat és a közéleti kérdéseket tematizáló vonása, amely meghatározóan majd az *M1/M7*-től jellemzi a verseket: „S a lelkész újra a világot látta / A barakkon kívül, a nézőterünkön.” A kabaré kulisszáit, színpadképét és a versek dalszerűségét megtartva kifejezetten ebbe az irányba tart *A kabarék átka* vagy a *Rozsdaövezeti sanzon*.

Talán állítható, hogy a hét év után, 2009-ben megjelent *M1/M7* óta számol a kritika komolyan Szálinger költészetével, s e gyűjteménnyel kapcsolatban szokás rögzíteni a költő hangvételének megváltozását, megkomolyodását is. A lírai köteteket más, főként verses epikai művek övezik: eposzok [*Zalai passió* [2002], *A sík* [2005]] és egy verses kisregény, *A százegyedik év* [2008], így tehát nem hosszú hallgatásról van szó a második és a harmadik verseskönyv között, hanem más irányú alkotói intenciók kiéléséről, megvalósításáról. A verses epika iránti elköteleződés, valamint a magyar lírai hagyomány formái, motivikus és intertextuális megidézése és továbbgondolása az *M1/M7* című kötetnek is sajátja, s bár tény, hogy ez a könyv egy újabb költői korszaknak a nyitánya, s látszólag markánsabb fordulópontnak tűnik, ám alaposabban – és utólag – megvizsgálva a korábbi lírai anyaghoz és epikus művekhez is szervesen kapcsolódnak a kötetben megjelent versek. Az *M1/M7* egyfajta szintézis is, utak találkozása, egymásba érkezése, összefonódása, amit közismerten a címadó vers és az erre hagyatkozó recepció is egyértelműen exponált. Úgy vélem, e kötet vezette be határozott gesztusokkal a közéleti, társadalmi, olykor politikai tematikát a versek világába, s jórészt ezek szolgálatába állította e líra kezdetétől jelen lévő iróniáját, némileg talán a korábbinál szolidabbra, finomabbra és keserűbbre hangolva. Továbbá innentől nyílnak versterek a költő történelmi hangoltságának, a múlt és jelen áthallásai, az elsősorban magyar történelem eseményei, alakjai innentől népesítik be szép lassan Szálinger líravilágát, s e társaságnak Zrínyi lesz az egyik legmeghatározóbb alakja, a költő és hadvezér, aki életének különböző területeit, sztrádáit futtatja egymásba, akárcsak a kortárs lírikus. Szintén a költői világ bővülésének tekinthető a hanyatló, pusztuló, politikai oligarcháknak kiszolgáltatott vidék és a lehetőségekkel, kultúrával, fejlettséggel kecsegtető, mégis elidegenített, közönyösebb (fő)város kettősségének megjelenítése, a kisebbségekre, határon túli jelenségekre való fogékonyság. A korábbi formajátékok, virtuóz rájátszások a komoly mondanivaló, a történelmi múlt és a 19. századi, reformkori költészet megidézésével szintén megszeli a zengést, és „veretesebb” zengést kapnak. Ilyen vers a történelmi futballcsapatot bemutató, alkaioszi strófában írt, s ezzel Berzsenyi *Magyarokhoz* című ódáját is felidéző *Sport* című költemény, amely egyben a 2009-es kötet sportmetaforáinak egyik darabja is. Ugyanakkor a saját érzésvilág, magánélet versei továbbra is jelen vannak, önálló ciklusba rendezve [az *M1/M7* magánéleti ciklusából például a *Szűnyog Szűnyog* és a *Két katolikus* került a válogatásba]. Ez a fajta kettősség majd a későbbi kötetekben is érvényesülni fog, ám az arányok némileg elmozdulnak a közéleti vagy gondolati költemények irányába, a két utolsó kötetben [*361°* és *Koncentráció*] pedig a magánéleti versek mintha szinte egészen feloldódnának a napjaink jelenségeire reflektáló versvilágban.

Ha az *M1/M7* című kötetre azt mondtam, hogy némileg szintézis, akkor a 2012-es *Köztársaság* még inkább az. Szálinger e könyvében a lírai anyag mellett egy verses dráma [*Köztársaság*] és egy szerelmi témájú verses elbeszélés [*Háború*] is helyet kapott. E három műnem nemcsak műfaji konklúziója az addigi életműnek, hanem motívumok, megszólalásmódok összegzése, lezárása is egyben, valamint egyfajta előretétekintés az utópisztikus jövőbe is. A válogatott versek közé azok a közéleti, az ország politikai helyzetét tematizáló versek kerültek, amelyek a rendszerváltás kudarcáról szólnak, mint a *Demokrácia*, *Salgótarján* vagy a rendszerváltó nemzedéket a fiatalabb generáció nevében vörösmartys tónusban „számon kérő” *Rendszerváltás_2.0*. Az életmű e kétségtelenül jelentős művei dialógusos keresetlenségükkel, szituációkat kibontó allegóriákkal jellemezhetők, ahogy a nagy lélegzetvételű önszemléleti összegzés, *A halálra ítélt szerelmet* című vers is, mely a szükségszerűen mulandó szerelmet, érzelmeket és általában az emberi dolgok elmúlását, változását egy versenylő szilaj, érzékeny alakján át viszi színre. A magánéleti, „családi” versek közül az *Apa-monológ* és a *Hétfő éjjel az Üllői úton* töprengései nyitják meg a generációs időkapukat mindkét irányba, ám az utóbbi vers a közállapotokat és a magánéleti történeteket építi össze egy szakrális térbe, a női testbe, hogy szent és profán, mindennapi és távlatos egysége egy megfogant gyermek által a jövő felé nyisson némi reményt: „kint még teremő / Voltam, bent egy térden kúszó teremtmény, / Hajótörött, aki a mécses őrzi, / S megjelenik, ha azt mondd: legyen fény.” A női test templomának, belső terének bejárása József Attila *Ódájának* magaslatát, az univerzum teljességének fenségét is megidéző szerelmi vallomás, bizonyára Szálinger legnagyobb verseinek egyike.

A 360°-tól léptékváltás történik Szálinger költészetében. Nem feltétlenül és nem csak a témák vagy a felvetett kérdések változnak, hanem leginkább a nézőpont és a távlat, ahonnan a dolgokat szemléli. A kötet címe is a teljességet, a kör (vagy gömb) egészét érzékelteti, a világ, a glóbusz és benne Magyarország a magyarjaival együtt csillagászati és földtörténeti távlatot kap. A költői nyelv tovább egyszerűsödik, kopárabbá, ugyanakkor kísérletezőbbé válik, köszönhetően a verseket ihlető geológiai, térképészeti és egyéb dokumentumoknak, leírásoknak. A lírai intertextusok helyét, szerepét egyre inkább egyéb, szépirodalmon kívüli szövegformák veszik át, a versnyelv ezekből merítkezik, építkezik. Bevallom, nekem ez az egészen új irányba mozduló könyvecske a legkedvesebb Szálinger eddigi életművéből. Mert egyfelől izgalmas a poétikai erővonalak alakulása, és a világ feltérképezésének, föl(d)mérésének új módja, ahogy a szerző a természettudomány objektívnak tartott mérései, adatai, módszertana segítségével próbálja megformálni a versnyelvet, és megragadni a világ és az emberi élet működését, folyamatait. Ám mindeközben arra is reflektál, hogy az objektív – teljes egészében felmérhető – világ létezése és a szubjektum nélküli megismerés igencsak kétséges. A korábban is megmutatkozó geopoétikai vonások tovább erősödnek, az időbeli, történelmi távlatok megnőnek, sokszor földtörténetivé tágulnak, s a versekben eddig is gyakran megjelenő konkrét földrajzi elemek (folyók, települések, mocsár, dombvidék), tájegységek még nagyobb szerepet kapnak. Mindezek során az emberi civilizáció kártékony, pusztító folyamatai, a glóbusz és a kisajátított természet erőzójának tapasztalata kerekedik felül, az elhasznált föld, a kártevő ember megjelenítése az antropocén szemlélet és poétika területére vezet, nem nélkülözve az ember felelősségének gondolatát sem:

„A nyers térszíntől némán viszolyogtunk, / Viszolygásunkat szégyelltük és bántuk,
/ A pogánytól megszabadult hazánk / Mocsaras, gőzös, gennyes pokolnak tűnt, /
Amelyre sajnáljuk földi életünket, és / Melyben magunk után nem hagyhatunk mást,
/ Mint műszereket, csákyákat, pár tutajt.” E versek közül három vers *A Duna rajzolóí,*
a *Hetés* és a *Nagyjóuram* került be a válogatásba a 360° igen erős első ciklusából,
az utóbbi vers Szálínger ironikusan historizáló megszólalásmódját is előlegezi, ami
majd főleg a *Koncentráció* verseit jellemzi. A magyar rögös táj térformáit, természeti és
épített jelenségeit a versnyelv fontos elemévé emelő, allegorizáló, az ország múltjára,
jelenére reflektáló versek közül *A vihar nyugodt középpontja* vagy a *Fogolycsere után*
a *híd* kapott helyet a válogatásban. Ugyanakkor fontos versekről mondott le a szerző,
amikor *A Várciorog-vízesésnél* vagy a *Zuhatang* kihagyásáról döntött, talán azért is,
hogy ebből a kötetéből is megmutathassa költészetének „privátabb”, személyesebb,
emberléptékűbb darabjait is [*Hat sor, Cirkusz, Másikember Blues*].

A 2018-as kötetben folytatódik a 360°-ban megkezdett költői irány, ahogy ezt
a kötet címe [361°] is érzékelteti. Ám tovább is lép egygel, túlcsoportul, épp hogy, az
egészen. A földrajzi formák felszíne „alatt” továbbra is zajlik a nagy- és a kisvilág föl-
mérése, a terepszemle. A valós és fiktív földrajzi nevek sokasága nemcsak a geográfiai
helyek megjelölésére szolgál, hanem a geopolitikai, geopolitikai jegyek mellett a név,
az elnevezés és a nyelv kerül előtérbe. Egyrészt az el/megnevezés játéka, folyamata
sok esetben újabb jelentésrétegeket hoz működésbe, másrészt a névadás tevékeny-
ségének isteni [alkotói] teremtettségű gesztusa és a bolygót kisajátító és a maga nyelvére,
szája szerint formáló emberi gőg megmutatkozása is tapasztalható, nem beszélve a
hatalom átnevező, átteremtő játszmáiról, reprezentációs gesztusairól. A természet,
a földrajzi elemek kézenfekvő egyértelműségét a nyelv akadályozza, torlaszolja, s e
nyelvi küzdelem, a különböző regiszterek keverése, ironikus kiforgatása, kisiklása
szintén a kötet jellemzői közé sorolható, ahogy mindez az *Elrugaszkodás*ba is bevá-
lasztott *A tájsebengedély* című versben is artikulálódik: „Istenmódban, bozótvágyó
tüzekkel, / Régiós ajánlatom megteszem / Holnap reggel az anyanyelvemen.” S rögtön
utána olvasható az *Agrostressz-Esztervihar*-viszonylaton megtett – történelmi, múltat
idéző – utazásvers is, melynek zárószorai kerültek a borítóra, ahogy erről már szó esett.

A „tragédiamentázatú vidék” – amely tele van „Rengeteg rangos haditettel, /
Békekötéssel és / Tanulságos határmondavilággal, / Tanítanivaló lefolyásokkal,” – iránti
érdeklődés a *Koncentráció*ban is kitart. A – költő kifejezésével élve – „országászatban”
komoly elköteleződése, sőt akarva-akaratlanul vállalt feladata Szálínger lírájának. Ám,
ahogy a válogatásból és az eddig leírtakból is kiderülhetett, a 360°-tól kezdődően ez
a közállapotokra, a régiók működésmódjára, a negatív folyamatokra fogékony líra jóval
finomabb, áttételesebb eszközökkel él, a közvetlen politikai tartalom, az aktualizálás
alig-alig tűnik fel a versekben, miközben a költemények tartalmi-gondolati „veleje”
nagyon is a kortárs jelenségekre reflektál. A történelmi példák, alakok megidézése
a *Koncentráció*nak is sajátja, ám a válogatásba mindössze öt vers került a legutolsó
verseskönyvből, igaz, ezek közül az *Okfejtés a térképről*, amely a kötetnek egyik
nyitóverse és a *Kegyhelykilöködés* című műveket igen jelentős daraboknak tartom.
Az *Okfejtés a térképről* e költészet szemléletmódjáról vall, nevezhető ars poeticus
költeménynek is, a térkép mint a valós tereket leképező, mégis elvont konstrukció
a lírára is vonatkoztatható, mindkettő a valóságnak és (absztrakt) reprezentációinak,

a létezőnek és a hipotetikusán kreálnak útvonalakkal behálózott, bonyolult viszonyát hordozza.

Ugyanakkor a *Koncentráció* kötet újdonságát, a Szálinger-líra poétikai elmozdulását az aposztrophé, az odafordulás, megszólítás alakzata szervezi, a szónoki, retorikai gesztusok, a közösséget megszólító párbeszédkísérletek számos versben jelen vannak. A művek hol együttérzően, egyetértően vállalnak közösséget a megszólítottakkal vagy a felvetett témával, hol éppen elhatárolódnak, számonkérő faggatásba kezdenek. E dialogicitás, a közvetlen megszólítások a költői feladat- és társadalmi felelősségvállalás talán mindig is meglévő és a versekben jelenlévő attitűdjének retorikailag (fel)fokozottabb megnyilvánulásai, sokszor a 19. századból ismert vátesz-szerep felvállalásának kortárs alakváltozatai. Ebbe a vonulatba tartoznak a Mikes Kelemen „hangját” és a *Törökországi leveleket* imitáló „édes nénémhez” szóló versek, amelyekből a jelenlegi válogatásba sajnos csak egyetlen került be [*Mikes Kelemen újabb éve elmegy*], mutatóba. Ebből az egy darabból nem derül ki, hogy a szerepjáték mennyire meghatározza a *Koncentráció* arculatát, mivel a Mikes-versek fanyar iróniával, kedélyességgel ellenpontozzák a kötet komoly hangütésű műveit, főleg, hogy ezek a szonettformában írt dalok nem önálló ciklusban, hanem szétszórva bukkannak fel a kötetben, és a szubjektum helyzete, hangulata szerint reflektálnak a külvilág történéseire, a versbeszélő saját tapasztalataira, érzéseire. A kötetnek ezt a verscsoportját nagyon lehet szeretni, kicsit sajnálom, hogy aki csak a válogatáskötet alapján szeretné feltérképezni Szálinger költészetét, az kimarad ebből a nagyszerű élményből. De mindez semmi esetre sem akar számonkérés lenni, s bizonyára a 2022-es közeli megjelenés miatt is ilyen szűkmarkú a merítés e kötetből.

S bár megszólalásmódjában, poétikájában a *Koncentráció* is újdonságokkal szolgál, Szálinger továbbra is fenntartja a távlati nézeteket, az antropocén szemléletet, a Kárpát-medence és a magyar nép múltját, jelenét, sorsát messziről, átfogóan, mintegy jövőbeli utóidejűségből láttatja motívumgazdag, allegorikus, parabolikus költeményeiben.

Az *És most kellenen elrugaszkodom* végére került *Vers* igazán zárlatra méltó, hiszen épp azt, az elmélet és gyakorlat, az ideális és a szemünk előtt heverő rögválós kettősséget fogalmazza meg, ami nem igazán oldható fel („Elméletben árnyas és szent főveny, / S mind halhatatlan, aki rálép – / Gyakorlatban viszont forog a föld, / És bűneinkről lecsúszik az árnyék.”), Szálinger költészete szerint biztosan nem, s talán e fel- és megoldhatatlan kérdések, a kiábrándító, elrontott dolgok felfoghatatlansága és egy jobbnak, valami jobban működőnek kiirthatatlan vágya a motorja, felhajtóereje ennek a költészetnek, és ha tetszik, ha nem, az újbóli elrugaszkodásnak. S talán az is állítható – e válogatás alapján is –, hogy e távlatos lírát már messziről, „nézik, nézik a csillagok”. [*Magánkiadás*]

VISY BEATRIX

A fára mászás szakralitása

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: ZÁKEUS FÜGEFÁJA

Lövetei Lázár László legújabb kötetének címe és borítója egyaránt komolyságot sugall: a Zákeus jelölte bibliai tematika – a [füge]fa mély szimbolikájának kiemelésével –, a fekete borítón a Bibliát olvasó idős asszony reneszánsz festményeket idéző ábrázolásmódjával egy mély, klasszikusabb hangoltságú kötetet előlegez meg. A könyv elolvasása után azonban világossá válik, hogy mindez egyfajta [jó értelemben vett] „szélhámosság”: az előzetes elvárások olyan mértékben íródnak felül, hogy akár tudatos megtévesztésre is gondolhatunk a szerző részéről. A kötet első számú jellemzői az intenzív humor, szellemesség, a szokatlan perspektívákkal való játék – mindezt ugyanakkor bibliai és ókori hagyományokkal, az istenkeresés és a fa-szimbolika átütő mélységeivel egybefonva. A klasszikus téma tehát újszerű megoldásokkal találkozik, amely szokatlanság – és talán ebben érhető tetten a kötet legnagyobb érdeme – olyan új színbe helyezi a már jól ismert történeteket, hogy az addigi meggyőződések, rátekintési módok felülíródása is bekövetkezhet.

Miért átkoz meg Jézus egy ártatlan fügefát? És mi játszódhat le ezután a kis fügefában? Hogyan érzékelné egy majom az Édenkertben a romlás kezdeteit? Milyennek tűnhettek a Jézus-korabeli zsidók az akkori görögök szemszögéből? Mit gondolhattak a Jézus ördögűzése után tóba vesző disznók gazdáik, akik „kocsonya nélkül” maradtak? Ez csak néhány példa az egyedi kérdésfelvetésekre és perspektívákra, de a sor még folytatható lenne. Az olvasói „ráeszmélések” azonban nemcsak a rendhagyó álláspontokból megszólaló hangok – sőt, inkább az eddig hangot nem kapott, itt viszont a versek éneivé előálló szereplők – által történhetnek, hanem az eltérő kulturális kódok párbeszédbe léptetése eredményeképp is. Főként az *Iliász* és a *Biblia* (bár további művek is felbukkannak) egybejátszása, illetve állandó összevetése a kötet meghatározó művelete, akár a versek mottóiban kapnak helyet, akár a megszólaló hangok szólamaiba ágyazódnak be egyes részleteik. Ez a folytonos ütköztetés, az egyik meghatározó könyvnek a másik felőli olvasása, a hasonlóságok kiemelése egyrészt a hagyomány folytonosságának érzetét keltheti, másrészt a kettő közötti kapcsolat létrehozásával eleddig rejtve maradt összefüggéseket domborít ki. Ennek talán egyik legadekvátabb példája lehet a fügefára mászás megismétlődő aktusa: már az *Odüsszeiában* is fügefára kerül Odüsszeusz, csakúgy, mint később a bibliai Zákeus: „Szkülla és Kharübdisz között / (Hogy ne füljön tengerárba) / Odüsszeusz felmászott egy / Kéznél lévő fügefára*.” // Zákeusunk fügefája / Legalább ennyire híres” [*Tektón rigmus-tervezete egy emléktáblához*] – de Zákeus íródeákja, Tektón, aki a kötet fő alakja, szintén többször ücsörög fügefán. Fontosabbak talán azonban az Istenhez való viszony analógiái, mint például a *Tektón jelenti Zákeusnak I.* című vers első, Jézusra vonatkozó sora: „Hányszor láttál égikeket mászkálni a földön?”, amely pár sorral később egy *Iliász*-idézzel kerül összefüggésbe: „láttam, a lába hogyan libbent, amikor tovasurrant, / és föl is ismertem: könnyű meglátni, ki isten”.

Motivikus szinten a [már a kötetcímben is feltűnő] *fa* pedig az eddigiek vonatkozásában is egy korokat, műveket, kultúrákat összekötő, illetve azokon átívelő, központi

szimbólumként fogható fel. A már az Édenkertben [*Majomszózat*] is kulcsszerepet betöltő *fa* az idézetek alapján mind az *Iliász* „korában”, mind Jézus idejében több alkalommal kerül fontos szerepbe, vagy legalábbis említésre: érdekes sajátossága a kötetnek, hogy a fákat említő idézetek így, egy könyvbe sűrítve milyen lényegessé változtatják, mennyire központi szerepűnek tüntetik fel e növényeket – holott nyilván a teljes Bibliában vagy az *Iliászban* ez az arány sokkal elenyészőbb. A *Zákeus fűgefája* tehát az egymás mellé rendezés révén egy sajátos, a fákat központi szerepbe helyező világot alkot, amely nemcsak a múlt könyveiből építkezik, de a jelenben játszódó egyes versek is mozgatják a szimbólumot – akár a *fa* és vers azonosságának játékában. A kötet ugyanis három ciklusra tagolódik, ebből az első, *Öt fa* című, illetve az utolsó, *Öt másik fa* című egyaránt öt versből áll. Egy-egy konkrét *fa* azonban nem azonosítható egy-egy versben, így akár a *vers* maga is lehet a *fa* megfelelője. A *fa*-szimbolika alapján azonban metaforák egész sora bomlik ki: az Isten és az ember is megfeleltethetővé válik a fákkal, néhány példa erre: „Látom az embereket / mint valami fákat” [*Tektón jelenti Zákeusnak III. mottója*, Mk 8,23-24]; a *Zákeus*, a *jó fa* verscím azonosítása is ide vonatkozik; Jézus balsamfaként tűnik fel [*Balzsam a sebre*]; de az Úr hangja és a falevelek susogása is összeér: „Meglásd, ha fára mászol, / ezerszer boldogabb / Leszel, mint lenni a földön: / Ezernyi zöld levél / Az Úr hangján susog majd” [*Tektón Zákeust biztatja II.*]; vagy más jellegű, de szintén szoros Isten–*fa* kapcsolat is tetten érhető: „amikor még láttuk az Istent / Fönt fészkelni az égig nyúló fák tetejében” [*Egy új kapu mondja...*] – mely utóbbi szép Kányádi-áthallásként is érthető [*Valaki jár a fák hegyén*].

Ez a létezés szintjein átívelés, híd szerep ugyanakkor a *fa*-szimbólum alapvető jellemzője is, amely a kötetben az ajtó/kapu létformájában fejeződik ki talán a legszebben, a határszerep, illetve az átjárás biztosítása metonimikus összefüggésekben koncentrálódik [„zörgessetek és megnyitattik néktek” – *Tektón zörget Zákeus ajtaján* mottója, Mt 7,7]. Érzékletesen foglalja össze továbbá a *fa* képe a kötet legalapvetőbb mozgatórugóját: az istenkeresést. A földből az ég felé növő, a szellemihez/istenihez tartó *fa* az Istent kutató, az istenihez közelítő ember metaforája – amely Zákeus alakjában kristályosodik ki [ezért is kiváló választás a kötetcím]: a *fa* tetejére mászó ember végül is meglátja az Istent.

A Lövétei-kötet az istenkeresés könyve, még ha azt rendkívül cinikusan, kritikusan vagy humorosan is „végzi”. A kötet hátulján található Pascal-idézet is egyértelművé teszi a motivációt: „nem ismerem Istent, és abban sem vagyok biztos, hogy »tisztá« szívből keresem őt. De igenis kínlódom a témával – bizonyság rá ez a könyv” – utalva itt Pascal *Gondolatok* című könyvére az eredetiben, ugyanakkor a *Zákeus fűgefájára* is ugyanennyire vonatkozhat a rámutatás. Az istenkeresés sajátos módon zajlik: egyszerre domináns a kritikus attitűd, a kellemetlenebb kérdések nem megkerülése, azonban mindez a hitelesség és a tanúságtétel fogalmaival társul. A kötet saját narratívával bír, második ciklusa ugyanis megképez egy kritikus hangot, Tektont – aki egyfajta alter-regója ennek az egész kötetben felsejlő, Istent kereső énnak. Tektón létrehozásának aktusa nyíltan megy végbe a *Tektón bemutatása* című versben: „Miután elolvastuk az evangéliumból a Zákeusra vonatkozó részt, / Ejtsük azonnal a fővámot, / Legyen elég róla annyi, / Amennyit Lukácstól megtudunk. / Legyen viszont neki egy görög adósrabszolgája, / Mondjuk, írónoki minőségben”. Továbbá: „Szóval legyen görög ez a mi Tektónunk, / Legyen kialakult vilásképe – ha csak hellénisztikus is –, / Néha tehát akár eszébe is juthat, / Hogy hátha nem is olyan hülye az a Jézus.” Egy világgép megléte

tehát szükséges ahhoz, hogy Tektón képes legyen egy kritikus, komparatív attitűdre: így nem egy elhivatott, hűséges tanítvány szövegét olvassuk, hanem egy más világnézetű emberét, aki ugyanúgy tanúként tűnik fel, mint az evangélisták, viszont általa egy új, ugyanakkor hitelesebb perspektíva és hang képződhet meg. Mindazonáltal, miként mi is mindig csupán külső szemlélői maradhatunk a bibliai eseményeknek, úgy Tektón, aki ezáltal hídként is funkcionál: Jézus működésére egy bennfentes körön kívülről ránéző, azt örökké csak kritikusán szemlélni képes személyként.

A kötet más verseire is utalást tevő, különös önreflexiók csak tovább mélyítik mindezt: „Miután elolvastuk a *Tektón bemutatása* című verset, / Felejtjük is el azonnal, / Mert egy csomó csúsztatást tartalmaz. // Az sajnos igaz, / Hogy görög létemre a jerikói Zákeusnál szolgálók [...] És az is igaz, / Hogy szeretem az *Illászt*, / Sőt, gyakran untatom a Zákeusomat / a Homérosz-idézeteimmel. // És igen: / Ott voltam én is a Jordán gázlójánál, / Ahol János, a keresztelő prédikált” [*Tektón regisztrál*]. A tanúbizonysággént is felfogható, különös énpozíció erősebb hitelességet képez meg – azzal, hogy az előzőn javít, pontosít, ez a szöveg igazabbnak tűnhet föl, mint az előbbi. Azonban a Jordán folyónál történt eseményekre vonatkozó idézet így folytatódik: „Emlékszem például, / Milyen kajánul vigyorogtam, / Amikor János azt találta mondani az ő kacskaringós nyelvén, hogy / »az Isten e kövekből is támaszthat fiakat Ábrahámnak«: / Na puff – mondtam magamban –: / Hol vannak ezek a kő-fiak Héphaisztosz robotjaihoz képest, / Akik a szánta istennek segítettek, / Amikor az éppen Akhilleusz pajzsát kovácsolta: / »drága aranyból vannak ezek, de akárcsak az élők: / van szívükben erő és ész, és szólni tudnak, / és őket munkára az égilakók tanították«”. Jellemző tehát a kritikus nézőpont mellett egy állandó összehasonlítás az *Illász*, illetve a görög hit javára, viszont így a Jézust vagy akár Jánost elismerő szavak is felértékelődnek. Ezzel a művelettel maga a megítélés relativizálódik a különböző kontextusok működtetése miatt.

Az egybevetethetőségek játéka emellett a különböző írott szövegek stílusának, nyelvhasználatának a viszonyaiban is bravúrosan tűnik fel: egy helyen például a beidézett bibliai részek a görög levelezőtárs szomszédjának szólamát jelentik, és sokkal archaikusabbak, mint a vele azonos idejű „levél” szövege – „[...] Mikor pedig a pásztorok látták volna a lett dolgokat, elfutának.» / Hát így esett a dolog, testvér! / Ezen kívül semmi extra.” [*Válaszlevél Gadarából*]. Fontos, hogy itt [Tektón és levelezőtársa beszélgetése nyomán] görögök leveléről van szó, akik számára a zsidók nyelve idegennek hat – az idegenség érzékeltetéséhez a görögök nyelvét a mai magyar nyelvhez közelíti, így válik utóbbi ismerőssé, míg az előbbi archaikussá/idegenné.

Magát az olvasást, illetve írást helyezi középpontba továbbá egyrészt a borítón is feltűnő, Bibliát olvasó, tanulmányozó ember, másrészt a különböző írásbeli/írással műfajok felsorakoztatása a kötet egészében [például köszöntés, monológ, levél, válaszlevél, jelentés, minikomédia, „regisztrált” szöveg, komment, „gyorsinterjú”, „újsághírek nyersfordításai”, emléktábla, appendix]. Ugyanakkor az időmértékes verselésre is explicit utalás történik, például Jézus így válaszol Zákeus kérdésére: „Hexameterből mára elég lesz” [*Zákeus kérése*] – amely a görög időmérték és az Újszövetség egyszerűbb görög nyelve közötti feszültségre is ráirányíthatja a figyelmet a szöveg megalkotottsága mellett. Jézus alakjának szépirodalmi feldolgozását pedig a kötet utolsó verse tematizálja annak mottójában, ahol Nikosz Kazantzakis *Krisztus utolsó megkísértése* című regényéből emel be egy részletet. Ennek a regénynek a bevonásával az egyik

leginkább „eretneknek” tartott modern utalást is megidézi a kötet – ezzel talán mintha ki is tekintene: a görögök továbbra is ellenpontként vannak jelen, ugyanakkor erre a korra már őket is áthatotta Jézus tanítása, az *Iliász* helyett új szembeállítás, egy másik görög mű áll előttünk. Ez azonban már nem az istenekről szól: Jézus időközben megkerülhetlenné vált. Ugyanakkor a záróvers Kazantzakis-utalása összefügghet azzal, hogy a kötet sokat foglalkozik Krisztus lelkületével – az ördög kísértése felmerült már korábban [*Az ördög nyoma*], de például a fügefá megátkozása is ezt járja körül. A regény egy kétségek közt őrlődő, illetve megkísértett Krisztus alakját állítja a középpontba – közelítve ezzel az istenkeresés kétségeivel birkózó Lövétei-kötet énjéhez/énjeihez, illetve még emberibbé téve ezzel a problémát. A különböző írásbeli műfajokra, könyvekre, verstani megoldásokra, irodalmi feldolgozásokra tett utalások tehát talán felfoghatók úgy is, mint az Evangélium szép egyszerűségének túlírása/szétírása, de akként is, mint a bizonyosságokat kereső, gondolkodó ember próbálkozásainak lenyomatai. A *Zákeus fügefája* az előbbi kritikájaként és az utóbbi szemléletes példájaként is értelmezhető – túl gazdag ahhoz, hogy ennél egyszerűbben legyen megragadható. [*Kalligram*]

SZEMÁN KRISZTINA

Oda érünk, ahova jöttünk

BUDAPEST NAGYREGÉNY, SZERK. PÉCZELY DÓRA, SZEDER KATA, TASNÁDI ISTVÁN, VALUSKA LÁSZLÓ

Ez persze nem regény. Nagynak ugyan nagy.

Buda, Pest és Óbuda egyesítésének 150. évfordulóját több kulturális és közösségi projekttel is igyekezett megünnepelni a főváros [és annak kultúrüggyekkel foglalkozó cége, a Budapest Brand Nonprofit Zrt.]. Volt többek között Budapest-torta, voltak fesztiválok, gálaestek, drámapályázat, kiállítás a várostörténeti múzeumban, íratlak Budapest-nyitányt szimfonikus zenekarra, és intenzív médiakampány közepette elkészült a *Budapest Nagyregény* című kötet is, amely huszonhárom szerző írásait tartalmazza. Kifogás nem érheti egyiket sem: 2023 őszén nemigen volt olyan budapesti, akihez valamilyen módon ne jutott volna el az évfordulós ünnepségek híre. És azért épp huszonhárom szöveg van a kötetben, mert ennyi kerülete van Budapestnek: mindegyik írás egy-egy kerületet reprezentál. Rögzítsük a szerzők névsorát, nemcsak azért, mert már ez is árulkodik arról, kikkel kívánja magát reprezentálni a főváros, hanem azért is, mert valóban válogatott csapatról, nagyrészt méltán elismert írókról van szó: Bartók Imre, Cserna-Szabó András, Dragomán György, Dunajcsik Mátyás, Fehér Renátó, Grecsó Krisztián, Háy János, Karafiáth Orsolya, Kemény István, Kemény Zsófi, Kiss Noémi, Krusovszky Dénes, Mán-Várhegyi Réka, Nagy Gabriella, Németh Gábor, Simon Márton, Szabó T. Anna, Szécsi Noémi, Szvoren Edina, Tompa Andrea, Tóth Krisztina, Vámos Miklós, Závada Péter. A legfiatalabb harminc-, a legidősebb hetvennégy éves. A huszonhárom szerzőből tizenegy született Budapesten, négy Erdélyben, egy a Dunántúlon, hét a Dunától keletre vagy északra. Néhányuk nem Budapesten él, de mindegyikükre igaz, hogy eddigi munkásságuk valamilyen módon erősen kötődik

a városhoz. Az adatok arról is beszélnek, hogy Budapest ma is, mint lassan kétszáz éve mindig, a magyar nyelvű kultúra egyetlen valódi centruma. Történelmileg így alakult.

Abban a tekintetben nem okozott számomra meglepetést a kötet, hogy azok a szerzők, akiket nagyra tartok, a tőlük megszokott és elvárt magas minőséget hozzák; és akiknek sikerét eltúlzottnak látom, vagy nem is tudom mire vélni, itt sem öröndeztetnek meg maradandó alkotással.

A *Budapest Nagyregény*ben nincsen semmi regényszerű: szövegei novellák. A „nagyregény” valójában elbeszélésciklus: olyan rövid elbeszélések füzére, amelyek valamilyen módon többé-kevésbé összefüggenek. Inkább lazán. Műfaji értelemben az utóbbi évtizedek magyar irodalmából Tóth Krisztina *Pixe*le áll legközelebb hozzá: aki ott az egyik novellában főszereplő volt, azt egy másikban épp csak átmenni látjuk a zebrán, a kötet pedig nem lép fel az egészségesség igényével, mégsem töredékes: a nagy mozaiknak [amely a világ] kis mozaikrészét kívánja ábrázolni. Egy másik párhuzam lehet Térey János kései munkássága [Térey, ha élne, nyilvánvalóan részt vett volna a *Nagyregény*ben is]: regények, novellák és drámák egy – egészként persze illuzórikus – nagy történet kis látószögű darabjait mutatják be. „A város története ugyanis elbeszélhetetlen”, állítja a *Budapest Nagyregény* fűlszövege, és ez nyilvánvalóan nem igaz – hiszen ezerféleképpen elbeszélhető a város története, és épp ez ennek a vállalkozásnak a lényege. A szerkesztői utószó kissé árnyaltabban fogalmaz: „Megírni egy város regényét, teljes és átfogó történetét nyilvánvalóan lehetetlen feladat”. Nehéz belátni, miért ez a vállalt kishitűség, miért kellene „teljes és átfogó” történetre törekedni, miért ennek lehetetlenségéből indul ki a vállalkozás. A novellákban ennek a szemléletnek nincs nyoma, de már maga az ötlet is jóval izgalmasabb, mint amit e kijelentések retorikája sugall; és valójában az elbeszélésciklus, mint minden műalkotás, magában teljes és átfogó, zárt egész.

Szerencsére poétikailag a huszonhárom szerző egyike sem bújti ki saját bőréből, és huszonháromféle saját írásmódját érvényesíti, amelyek még úgy is felismerhetők a műveiket ismerő olvasó számára, hogy az egyes fejezetek előtt nem szerepel a szerző neve, csak a tartalomjegyzékben. [Noha van, aki udvariasan bemutatkozik: „István vagyok, fejezetünk szerzője.” – kezdődik Kemény István írása, amelyről később még lesz szó.] Vannak ilyenformán külső és szereplőhöz kötött elbeszélőt használó novellák, vannak nagy történelmi-társadalmi tablóra törekedő és egy-egy kérdéskörre fókuszáló szövegek is.

Az egymás közötti összefüggések megteremtésére a *Nagyregény* novelláinak leggyakoribb eljárása nem a poétikai vagy stílusbeli egységesülés, hanem egy-egy szereplő vagy történetyszál átvétele egy másik novellából, amittől az elbeszélésciklus nem annyira mozaikossá, mint inkább hálózatos szerkezetűvé válik. [Számos novella kapcsolódik szerzőjének más műveihez. Mivel az ilyen összefüggések az elbeszélésciklus értelmezésére nézve nem, csak az adott író életműve szempontjából bírnak jelentőséggel, ezekről nem írok.] A szépirodalmi alkotás nem csapatomunka, így eltérő módokon valósul meg a szereplőátvétel. Sok esetben izgalmasan, a másik szöveggel valódi párbeszédbe lépve teszik ezt a szövegek, de van néhány novella, amelyekből erősen kilóg a másakra utalás erőltetett megvalósítása. Utóbbi esetben arról lehet szó, hogy a már elkészült szövegbe utólag illesztettek be néhány hivatkozást valamelyik másakra. Olyan is van, amikor a két novella kifejezetten érdekesen mutatja fel egy élettörténet különböző oldalait, mint Németh Gábor [XIII.] és Tóth Krisztina [XIV.]

írásai, ám a mindkettőben megjelenő szereplő annyira másként szólal meg a két szövegben – Némethnél úgy beszél, mint egy ember, Tóthnál viszont mint a bántó modorosság stílusgyakorlata –, hogy attól szinte szétfoszlik a közös történet teremtette kohézió. [Ugyanez a szereplő aztán színes epizódként felbukkan Dunajcsik Mátyás novellájában is.] Nemcsak szereplők, de helyszínek és tárgyak is vándorolhatnak egyik szövegből a másikba. Az *Óbuda múltja, jelene és jövője* című (fiktív) könyv például nemcsak Vámos Miklós novellájának [III.] különböző szereplőit köti össze a könyvtárba vissza nem vitt példány egymást követő gazdáiként, de Krusovszky Dénes egyébként irritálóan mesterkelt írásának [II.] cselekményébe is beépül. A különleges népszigeti állatparkra hívja fel a figyelmet Tompa Andrea novellája [IV.], de ugyanez a hely felbukkan Dunajcsik Mátyásnál [XVIII.] is. Dunajcsik elbeszélésébe kifejezetten izgalmasan íródnak bele a többire vonatkozó utalások: a főhős a reptéren várakozva hallgatózik bele mások beszélgetéseibe, és élettörténeteket képzel utastársai arca köré, amelyek közül jónéhány más novellából ismerős eseményeket idéz.

A szerzők feladatuk kapták, hogy szövegeik legalább két idősíkot használjanak. Ennek is többféle megvalósulásával találkozunk. Van, ahol ez az élettörténet két, időben távoli epizódjának felmutatásával történik [például Németh Gábornál [XIII.], Kemény Istvánnál [XXII.]], és gyakori a többgenerációs családtörténet is [Vámos Miklós [III.], Karafiáth Orsolya [XV.], Kiss Noémi [XVI.], Szabó T. Anna [XX.]]. Utóbbi szélsőséges esete a történeti szempontból *A százéves ember, aki kimászott az ablakon és eltűnt* című kedélyes svéd regényhez hasonló, máskülönben kevésbé sikerültnek mondható (lezser fiatalos nyelvhasználatot gyengén imitáló) I. kerületi szöveg Cserna-Szabó Andrásról, amely Buda visszafoglalásától a jelenkorig meséli a Virág (Blum, Bloom) család nemzedékeinek történetét, James Joyce *Ulysses*-ének apokrifját is magába szöve. A Virágok különböző nemzedékeire a kötet számos darabja utal. Cserna-Szabó írása azért is különleges, mert ez az egyetlen, amelyik a városgyógyítás előtti időszakra is kiterjed, a többi novella cselekményideje az 1870-es évek és a jelenkor közti időre tehető. Másképp és sikeresen aknázza ki a különböző korszakok összefüggését Mán-Várhegyi Réka [X.], ahol a naplóját író kislány elbeszélő a nyomozás irodalmi kódjaival kutat a lakásukban az előző lakó által otthagyott régi fényképek között. (Ez az előző lakó az említés szintjén szerepel Tóth Krisztinánál is, a fotókon szereplő, a kislány számára azonosíthatatlan személyek pedig ott főszereplőkké lesznek.) Bartók Imre írásában [V.] a fikció határait rákérdező bizarr és nosztalgikus-parodisztikus vízióként, Fehér Renátónál [VI.] ingergazdag textuális és kultúrtörténeti palimpszesztként íródnak egymásra az idősíkok.

A jelenkor mellett a főváros történetének három korszaka jelenik meg hangsúlyosan a novellákban. Az első az egyesítés utáni évtizedek, vagyis a 19. század utolsó harmadától az első világháború végéig tartó korszak [különösen Szvoren Edina [VIII.], Bartók Imre [V.], Kemény Zsófi [VII.] novelláiban]. A világvárossá alakuló Budapest etnikailag, vallásilag és kisebb mértékben nyelviileg is sokszínű nyüzsgő mikrokozmosza olyan nagy hatású művekből ismerős, mint Mészöly Miklós *Filmje*, Lengyel Péter *Macskaköve* vagy Nemes Jeles László *Napszállta* című filmje – mindhárom nyomasztó, bűnökkel terhelt és kiismerhetetlen helyként viszi színre a fővárost. A *Nagyregény* említett novellái új szemszögből veszik szemügyre a századforduló Budapestjét – vagyis Pestjét, mert a mindig csendesebb Buda ebben az összefüggésben nem látszik fontosnak –: nagyobb hangsúly kerül a soknemzetiségűségre, soknyelvűségre és az

asszimilációs törekvésekre. Szvoren Edina remek novellájának főhőse, a szemetesfiú szlovák származású, „tótajkú bérkocsis”, ahogy az újság írja róla [159.], akit azonban „nem szlovákul tanítottak olvasni” [162.], vagyis magyar iskolázottságú; és az ő alakján keresztül a munkásmozgalom mára szinte tökéletesen elfeledett gazdag kultúrája, hallatlan erőfeszítései és eredményei is megjelennek. Egyébként a kötet novelláinak mindegyikére jellemző társadalmi alulnézet, vagyis hogy szinte kizárólag munkás- és alsó középosztálybeli szereplők népesítik be a főváros tereit, a Budapest-irodalom fősodrában meglehetősen újítás az irodalmi előzményekhez képest. Mintha Mátyás Iván vagy Bereményi Géza hőseit írják vissza a pár évtizeddel korábbi környezetekbe.

Számos szövegben történik utalás a második világháború budapesti eseményeire (ehhez képest 1956 alig-alig bukkan fel). Ennek azt hiszem, az az oka (ahogy erről másutt már röviden írtam [*Pattan a labda, Zoltán Gábor: Szép versek 1944, Jelenkor, 2020/7–8., 853–857.*]), hogy, Jan Assmann szavaival, a kommunikatív emlékezet helyett ma már a kulturális emlékezet ad számot erről az időszakról. Nem élnek már ugyanis azok, akik személyesen átélték a világháborút, és személyes-családi emlékek helyett az intézmények irányítják a társadalom emlékezetét. És végbement még egy változás a világháború eseményeiről való beszédben: a korábban a holokausztot a középpontba állító diskurzus helyébe – vagy amellé – igen sokféle más nézőpont lépett a történettudományi kutatásban éppúgy, mint a műalkotásokban, olyan témákra irányuló figyelem, amelyeket a holokauszt botránya addig inkább elhomályosított: ilyen például az antifasiszta ellenállás, a háború nem-zsidó áldozatai, a nemi erőszak, a háború utáni újjáépítés vagy a svábok kitelepítése – ezek mindegyikéről alapvető művek születtek az elmúlt évtizedben (szépirodalom, filmek, történetírói munkák, naplók kiadások, köztéri műemlékek). És a *Budapest Nagyregény* novellái is ehhez a vonulathoz csatlakoznak, amikor világháborús témát választanak: például Kiss Noéménél (XVI.) a cinkotai tanítónőképző diákja egy bakától vár gyermeket, és az ostrom idején szül; vagy Németh Gábor novellája (XIII.), amelyben a polgári hétköznapiaknak – a háborúról tudomást venni még 1944 augusztusában sem akaró – rutinjáról olvasunk.

A harmadik többször felbukkanó történelmi hivatkozási pont a rendszerváltás időszaka. Fehér Renátó (VI.) lendületes kísérleti prózája, a kötet egyik leginvenciósabb darabja például textuálisan zsúfolt tablójában a kilencvenes évek tökefelhalmozási dühének lenyomataként láttatja a Westend bevásárlóközpontot és más tereket, úgy, hogy ezek politikai és térbeli kialakításának társadalmi és pszichológiai lenyomataira is érzékeny tud lenni. Szécsi Noémi a kötet szerintem legjobb novellájában (XXI.) egy családi nutriafarm körüli traumákat és konfliktusokat ír egymásra az épp (1989 tavaszán) zajló politikai átrendeződés miatt műsorra nem kerülő pártos musical próbáival. A szöveg zárlatát nem lehet másként, csak allegorikusan olvasni: a végül szabadon engedett rágcslók „a szabadságtól mámorosan rohannak a semmibe, és ettől pár pillanatig – de nem tovább – [az őket kiengedő lányt] is némi bizakodás szállta meg”; aztán az állatok közül néhányat elüt az autó, néhányat felfalnak más állatok, vannak, akik a Duna-parton alapítanak kolóniát, a legtöbben azonban „még aznap délután visszaoldalgotak a házhoz, és régi ketrecekbe könyörögték vissza magukat” [434.]. Ennél szebb, ironikus, egyszerre tragikus és felemelő leírása a rendszerváltásnak magyarul még nem született.

Az 1990-es évek Budapestje is sokszor feltűnik, például Tóth Krisztina (XIV.), Simon Márton (IX.) és Mán-Várhegyi Réka (X.) írásában. Utóbbi már említett poétikai

erényei mellett azért is figyelemre méltó, mert a rendszerváltás után Erdélyből áttelepülők beilleszkedésének kérdéseit firtatja, a kötetben egyedülként foglalkozva a magyarországi és határon túli magyarok közti konfliktusokkal, amelyek éppúgy Budapest mentalitástörténetéhez tartoznak, mint a többi társadalmi ügy, amelyeket a novellák, így vagy úgy, színre visznek.

Jelenkori élethelyzeteket is sok szöveg állít középpontjába. Ilyen például Tompa Andrea (IV.) politikusának pokoljárása, Kemény Zsófi (VII.) léha fiataljai és GreCsó Krisztián (XVII.) kiégett tanárfigurája. Kemény István az elbeszélés idejét 2023. június 29-ére rögzítő írása, amely egyértelműen a kötet legjobbjai közé tartozik (XXII.), nem is annyira a Budapest-mitológiához, mint a Duna-irodalomhoz kötődik. A Budapesttel [Budafokkal, Nagytéténnel] kapcsolatos élményeket és kérdéseket az idő tanújaként felfogott folyó metaforája révén közép-európai problémákká tágítja; a novellájának címét adó „Duna-szindróma” így lesz egyszerre a személyes élettörténetnek, a kelet-európai kisállamok nyomorúságának és a helytörténetet regionális kontextusba emelő gondolkodói igénynek a szimbóluma. A komország-metaforát is magába szívja a szöveg, amikor azt írja, hogy a Duna folyásának „valódi iránya a nyugat–kelet. Megegyezik az uralkodó széljárással.” (443.)

Hogy hogyan lehet újrateremteni *Budapesten belül* a főváros–vidék kártékony szembeállítását és egymás elleni kijátszását, azt is megtudhatjuk néhány novellából, sajnos. Háry János írása például (XII.) ironikusnak szánt etűd a zavarba ejtő módon egyszerre irigyelt és megvetett budai hegyvidéki életmódról. Az is meghökkentő, amikor a választott kerületről lekicsinylően vagy undorral szólnak a szövegek. Ilyen Závada Péteré (XIX.), amelyben a narrátor értetlenül áll az előtt, hogy főhőse vonzódik lakóhelyéhez: „Kispestnek ez a része [...] bár a nélkülözés fullasztó levegőjét árasztotta magából, valahogy mégis otthonos érzést keltett benne” (375.). Szabó T. Anna novellájában egyedül a szereplői tudat közvetítése menti, hogy „a világ végé”-nek nevezi az egyébként kellemes miliőként leírt Pesterzsébetet (398.). Egyes pesti helyek „vidéki”-ként azonosított építészete vagy hangulata hasonló hatást kelt. Ez jellemzi GreCsó Krisztián írását (XVII.): mert ugyan a főhős találó megjegyzése szerint Rákosmente „falusias, mondhatják azok, akik nem éltek falusias környezetben” (338.), ugyanő mégis így írja le később e kerület bizonyos tereit: „tényleg olyan, mint egy falu”; „olyan, mintha még falu lennénk, hogy a főtérre zsúfoltunk össze mindent” (340., 347. – a „még falu” ráadásul rémisztő evolucionista előfeltevéseket is mutat). Különös, hogy egy Budapestet témájául választó antológiában ilyen mondatok szerepelhetnek.

Kemény István már említett írása ezt a fals nézőpontot figurázza ki, amikor ironikusan így szól: „Olvasó, terepmunkára hívlak Budapest legszélére, ki a pusztaságba, vezekelni” (436.). A tudományos konferencia külföldi résztvevőit kalauzoló próféta-idegenvezető-narrátor valódi úti célja aztán nem más, mint „a magyar Alföld”, a város déli határáról az Alföld felé tekintve mondja: „Oda érünk, ahova jöttünk.” (455.). Ebben az ironikus gesztusban sűrűsödik össze a budapesti életmóddal gyakran azonosított, vidékkel szembeni arrogancia és ignorancia éles kritikája, és a főváros meg az ország többi részének létező, sokszor fel nem ismert egymásrataltsága iránti érzékenység. Az „oda érünk, ahova jöttünk” tautológiája pedig szintén értelmezhető politikai allegóriaként is.

Mert felmerül a kérdés: el lehet-e hagyni Budapestet? A huszonhárom novella száznál is több szereplője közül kettő van, aki ezt megpróbálta. Még a felszabadult csepeli nutriák sem merészkednek ki a városból. Egyikük Tábori, az építész (Németh

Gábor és Tóth Krisztina említett szövegeiben], aki külföldön sikeres karriert futott be, hogy azután fáradt öregemberként visszajöjjön, hogy a Margit hídról a Dunába vesse magát. A másik ilyen szereplő a Táborira is utaló, izgalmas narratív eljárásokkal élő Dunajcsik-novella [XVIII.] Izlandra – vagy Berlinbe? nem derül ki – települt fiatal hőse, aki hazalátogat, számot vetve nem is annyira a honvágy, mint inkább a vállalt hazátlanság, valamiféle idealizált, nehezen megélhető világpolgárság érzésével és hatásaival. Ezek a kérdések ugyanakkor Budapest és a fővároson kívüli országrész közti viszonyban is feltehető: hogy nehéz azt mondani, hogy a magunk mögött hagyott helyre hazamegyünk, hogy az elmenőnek a trauma újraéléseként hathat egy egyszerű családi ebéd gyerekkora helyszínén, ezek megéléséhez elég néhány kilométerrel arrébb költözni a szülői háztól. E három szövegen – és a lefelé a Dunán hajózó Kemény-íráson – kívül a többi novella a Cseh Tamás–Bereményi Géza-féle „Itt van a város, vagyunk lakói, maradunk itt” paradigma önkéntes foglyaként nem tekint a városfalakon kívülre. Vagy legfeljebb nevetségesként lelepleződő csehovi vágyakozással, mint Karafiáth Orsolyánál [XV.] a hivatalnok és a családja, akik az épülő újpalotai lakótelepről álmodoznak, „benne az egész környék szívével, ami olyan lesz, mint a Kultúra és Tudomány Palotája Varsóban!” [298.].

A *Budapest Nagyregény*ből sokat megtudhatunk Budapestről. Sok olyan dolgot is, amit már mindig is tudtunk. Olyasféle könyv ez, mint a minden évben kiadott *Körkép* antológiák: igazán érdekes évtizedekkel később lesz kézbe venni, és csodálkozni, hogyan lehetett így gondolkodni a világról, meg így írni, mennyi sutaság; és milyen érdekes, hogy némelyik szöveg tökéletesen friss és aktuális maradt. De olyan is, mint a tárgya. Megjelenésében elsöre lenyűgöző, a használatától könnyen darabjaira esik szét; igazán az szereti, aki akarja szeretni. Eklektikus sokszínűségében, gyarlóságainak és fényességeinek diszharmoniajában egyaránt Budapestre hasonlít. [*Budapest Brand*]

MELHARDT GERGŐ

• • • • •

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401–3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetésekor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.